2017/4

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA XLV. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XLV. évfolyam, 4. szám
2017. augusztus

Kiadja a HONISMERETI SZÖVETSÉG
1088 Bp., Múzeum krt. 14–16.

FELELŐS KIADÓ:
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
elnök
SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
FEHÉR JÓZSEF
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
GÖNCZI AMBRUS, HALÁSZ PÉTER
HÁLA JÓZSEF, KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
ZIKA KLÁRA
SZERKESZTI:
HÁLA JÓZSEF
SZERKESZTŐSÉG:
Budapest V., Magyar u. 40.
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: +36 1 327 7761
Internetes elérési cím: www.honismeret.hu
INDEX 25387
E-mail: honismeret25@gmail.com

Megjelenik
a **Miniszterelnökség**
az **Emberi Erőforrások Minisztériuma**
a **Nemzeti Kulturális Alap**
és a **Magyar Nemzeti Múzeum**
támogatásával**.**

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.
Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (https://eshop.posta.hu/storefront/), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon +36 1 767 8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.
Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (https://eshop.posta.hu/storefront/), 1900 Budapest, +36 1 767 8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak:
egy évre 1980 Ft, fél évre 990 Ft

Arculat: Farkas Anna
Technikai szerkesztő: Geiger Annamária
Nyomdai munkák: Opticult Bt., mond*AT* Kft.
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balogh Balázs, PhD. néprajzkutató, igazgató, MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest
Benke György, Dr. h. c. ny. ref. lelkipásztor, teol. tanár, Mezőkövesd
Benke Tibor, ifj. okl. pasztorális tanácsadó, Kunszentmárton, Budapest
Bodnár Mónika, Dr. etnográfus, Miskolc
Bodó Imre helytörténész, Dombóvár
Brunn János ny. tanár, Szekszárd
Csoma Zsigmond, DSc. etnográfus, egyetemi tanár, Kisoroszi
Debreczeni-Droppán Béla történész, Budapest
Fábián Borbála, PhD. történész, Baja
Fazakas László történész, doktorandusz, főszerkesztő, Budapest
Fülöp László, CSc. ny. főiskolai tanár, Kaposvár
Halász Péter ny. főtanácsos, Gyimesközéplok
Kis Krisztián Bálint történész, tanár, Szolnok
Kiss Ernő népművelő, a Csongrád Megyei Népművelők Egyesületének alelnöke, Szeged
Kocsis Pál történelem–orosz–német szakos tanár, Pitvaros
Kováts Dániel, Dr. ny. főiskolai tanár, Dunaharaszti
Kurucz Ádám levéltáros, Miskolc
Lepesi Zoltán László közgazdász, Szigetvár
Lukács László, DSc. néprajzkutató, egyetemi tanár, Székesfehérvár
Magyar Zoltán, PhD. folklorista, tudományos főmunkatárs, Budapest
Nevizánszky Gábor régész, Régészeti Intézet, Nyitra
Pápai Tamás László történész, Budapest
Prohászka Péter régész, Régészeti Intézet, Nyitra
Pusztai Zsolt múzeumvezető, Túri Fazekas Múzeum, Mezőtúr
Selmeczi Kovács Attila, DSc. etnográfus, Göd
Siket István László ny. tanár, Makó
Szenczi Árpád, PhD. intézetvezető főiskolai tanár, dékán, Károli Gáspár Református Egyetem Főiskolai Kara, Nagykőrös
Tölgyesi József, Dr. főiskolai docens, Veszprém
Udvarhelyi Nándor geológus, Miskolc
Vitéz Ferenc, PhD. költő, irodalmár, kultúrakutató, tanszékvezető egy. docens, Debreceni Református Hittudományi Egyetem

A borítón:
Tompa Mihály, Barabás Miklós műve, 1847
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok; Kováts Dániel cikkéhez)

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

Kétszáz éve született Arany János és Tompa Mihály

Arany János pedagógiája (*Szenczi Árpád*) 3
Az örök ballada (*Balogh Balázs*) 9
Tompa Mihály hona és honszeretete (*Kováts Dániel*) 11

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Ravasz László: Tompa Mihály (Részletek) 18

HAGYOMÁNY

Csanád vezér legendája (*Siket István László*) 20
A székesfehérvári vastuskó (*Lukács László*) 21
Idegen kincsszerzőkről szóló mondák (*Magyar Zoltán*) 24

TERMÉS

Épület alá helyezett mágikus célú edények az Árpád-kori Magyarországon (*Kurucz Ádám*) 30
Kolozsvár magyar adózó polgárainak neveiről, 1453 (*Fülöp László*) 36
Kaszárnyából vármegyeháza Baján (*Fábián Borbála*) 41
Vendéglátó műintézmények a régi Szolnokon (*Kis Krisztián Bálint*) 46
Könyvek és lapbotrányok a kolozsvári kaszinókban (*Fazakas László*) 57
Bazin és környéke múltjának kutatója, Meissl Ferenc (*Nevizánszky Gábor–Prohászka Péter*) 62
Kiss István, az első műegyetemi építészmérnöki diploma tulajdonosa (*Pápai Tamás László*) 66
A titokzatos nevelőnő. Kéthly Anna 1944-ben illegalitásban, Györkönyben (*Brunn János*) 71

KRÓNIKA

A XLV. Országos Honismereti Akadémia. Sárospatak, 2017. július 3–7.

Reformáció, 500. Ünnepi megnyitó (*Debreczeni-Droppán Béla*) 76
A Honismereti Akadémia kitüntetettjei
Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékérem kitüntetésben részesültek 80
Honismereti Munkáért Emlékéremmel kitüntetettek 82
Honismereti Emléklappal kitüntetettek 88
A szekcióülések beszámolói
1. szekció: Reformáció és művelődés (*Vitéz Ferenc*) 88
2. szekció: Sárospatak, a hazai reformáció egyik központja (*Benke György*) 90
3. szekció: A vallási hagyományok és az egyháztörténet a honismeretben (*Bodnár Mónika*) 91

Helytörténeti vetélkedő a 200 éves Pitvarosról (*Kocsis Pál*)..... 92
Vasúti megemlékezés az évszázados fák alatt (*Lepesi Zoltán László*).....93
„A szülőföld szolgája", dr. Takács Lajos néprajzkutató (*Bodó Imre*)..... 96
In memoriam
Bogdán Lajos (1935–2017) (*Kiss Ernő*)..... 98

KÖNYVESPOLC
Born Ignác úti levelei 1770-ből (*Udvarhelyi Nándor*)..... 100
Könyv az erdélyi magyar történelmi családokról (*Halász Péter*).....102
Album Szondi György emlékére (*Selmeczi Kovács Attila*) 106
Mezőtúr új szerepben (*Pusztai Zsolt*).....107
Mód László könyve az Alsó-Tisza menti ártéri szőlőskertekről (*Csoma Zsigmond*)..... 109
Civil élet a törvények árnyékában (*Tölgyesi József*).....112
Kunszentmárton katolikus papjairól (*ifj. Benke Tibor*)..... 114
Ellenállás a kollektivizálással szemben Északkelet-Magyarországon (*Csoma Zsigmond*).....116
Évkönyv Balassagyarmatról (*Selmeczi Kovács Attila*).....119

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA (Összeállította: *Halász Péter*)..... 121

Tisztelt Szerzőink!
Kérjük, hogy a folyóiratunkba szánt írásaikat lehetőleg elektronikus úton egyszerű Word formátumban szíveskedjenek megküldeni a honismeret25@gmail.com címre. Továbbá kérjük, hogy a terjedelem kötöttségére való tekintettel a megküldött írás ne haladja meg a 4–5 oldalt (10–15 ezer leütést), az esetleges hivatkozások esetén lábjegyzetelést kérünk, a képmellékleteket szintén elektronikusan, lehetőleg 300 dpi felbontásban kérjük megküldeni. Aszerzői korrektúrát szintén elektronikus úton küldjük meg.
Lapzárta minden páratlan hónap 5-én, megjelenés minden páros hónap 10-én. A közlésre szánt cikkeket a szerző nevének, titulusának és címének feltüntetésével tudjuk fogadni. Kérjük, hogy a lábjegyzeteket vagy irodalomjegyzéket tartalmazó írások esetében a hivatkozások, bibliográfiai adatok legyenek hiánytalanok, pontosak és azok a Honismeretben használt formában készüljenek! Ellenkező esetben a cikket nem áll módunkban elfogadni!

a *Szerkesztőbizottság*

A Honismeret folyóirat megvásárolható:
Honismeret Szerkesztősége (1053 Budapest, Magyar u. 40.),
Néprajzi Múzeum Boltja (1055 Budapest, Kossuth tér 12.)
Magyar Nemzeti Múzeum Könyvesboltja (1088 Budapest, Múzeum krt. 14–16.)

Kétszáz éve született Arany János és Tompa Mihály

Arany János pedagógiája

Az idén, 2017-ben ünnepeljük Arany János születésének 200. évfordulóját. *A reformátusoknak kettős ünnep ez, hiszen éppen 500 éve annak, hogy a reformáció újabb alapokra építette a ma már több mint 1000 éves magyar keresztyénségünket.* A két kerek évforduló szellemiségében teljes mértékben összefonódik, hiszen Arany János a legnagyobb protestáns költőnk, nevelésfilozófus is egyben.

Arany világhírű költészete mindenki számára egyértelmű, iskolaalkotó pedagógus-szerepe azonban a neveléstörténetben nem kellően elemzett. Keresztyén szellemisége, gondolkodása mélyen átitatta tanítói, tanári munkáját is. Közel állt hozzá a tanítás, már fiatal korában házitanítóskodott, majd 9 évig a Nagykőrösi Református Gimnázium tanára volt és a Tanítóképzőben is tanított. A tanári munkáját karizmatikusan, ugyanakkor tudatosan is művelte. Nevelésfilozófiáját többek között a korabeli európai szellemiség is áthatotta, ugyanakkor a nemzeti érzület is mélyen követte.

Tanulmányomban szeretném bemutatni: hogyan illeszthető össze a XIX. századi „hivatalos" pedagógiai és a magyar keresztyén szemlélet Arany nevelő-oktató munkájában. Elemzésem középpontjában a nagykőrösi tanári évekről szóló források mellett, a *Domokos napra* című versének bemutatása áll, amelyben a nagy költő a mai napig érvényes, teljes nevelési cél- és feladatrendszert épített fel.

A NAGYKŐRÖSI ÉVEK

Arany János tanári tevékenységéről többen is írtak már az előző évtizedekben, de mielőtt a konkrét témát kifejteném, néhány érdekességet én is szeretnék megosztani, főként a nagy költő tanári személyiségéről. Elsősorban a nagykőrösi szerzőkre támaszkodom, így többek között Törös László, Tóth Tibor és Novák László kutatásaira. Arany János a jól ismert történelmi események miatt a szabadságharc utáni zűrzavaros helyzetben eléggé feszült lelkiállapotban került Nagykőrösre:

„*Létkérdés volt a fejlett mezővárosokban, hogy mielőbb megfelelő iskolákat hozzanak létre. A 16. század*

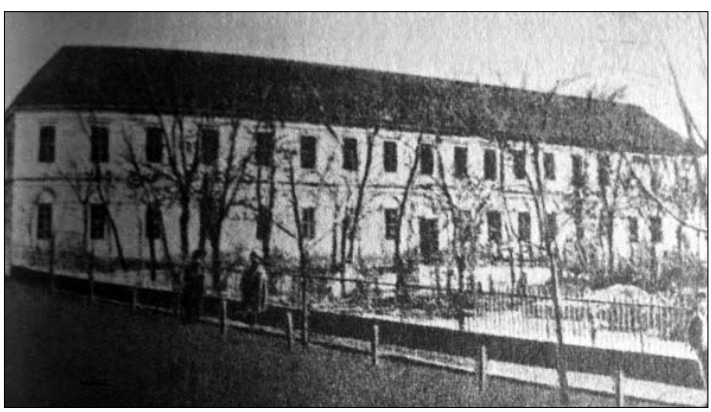

A Nagykőrösi Református Gimnázium a XIX. században

közepén honosodott meg a kálvinizmus… s egyeduralkodó vallássá vált Cegléden és Nagykőrösön, s korán létrehozták iskoláikat… Felsőbb iskolája révén Nagykőrös vált a protestantizmus fellegvárává a Duna–Tisza közén. A szellemi nyitottság fémjele a »Nagy Tanári-kar« működése a kőrösi református főgimnáziumban, a szabadságharc bukását követő önkényuralom idején."[1] „*A nyugtalanságot elsősorban az jelentette Arany számára, hogy az egyház által kiválasztott tanárokat a főhatóságnak kellett megerősíteni ahhoz, hogy az iskola elnyerje a főgimnáziumi rangot, vagyis a vizsgáztatás jogát. A megerősítés feltétele viszont az volt, hogy a tanároknak önéletrajzban kellett beszámolniuk róla, nem követtek-e el »valami rosszat« 1848/49-ben.*"[2] Ebben a lelki állapotban mégis magabiztosan lépett már az első alkalommal is diákjai elé Szigeti Warga János kíséretében:

„*Kedves Fiúk! Bemutatom önöknek új tanárunkat, honunk nevezetes költőjét, Arany János urat, aki mától fogva a magyar irodalmat és a latin nyelvet fogja tanítani ebben az osztályban, s egyben osztályfőnökük is lesz. Boldogok lehetnek, hogy honunk kiváló költőjétől tanulhatják az irodalmat, akit kétszeresen is megkoszorúzott már a Kisfaludy Társaság. Becsüljék meg ezt a nagy szerencsét, s tegyék könnyűvé a tanár úr nemes áldozatkészséggel vállalt munkáját. Mint osztályfőnökhöz pedig forduljanak hozzá minden problémájukkal bizalommal, mintha csak a saját édesapjukhoz fordulnának*." Tanulságos, Arany pedagógus vénáját karakteresen mutatja be az első tanítási nap első megnyilatkozása, amely során az egykori tanítványai jellemezték első benyomásuk alapján „*a tanár urat*": „*Ekkor nézték meg jobban a diákok az új tanárt, aki szerény ruházatban állott meg előttük. Szilády Áron, a későbbi nagy irodalomtörténész és nyelvtudós pontosan feljegyezte: »Nagy szélű, puha fehér kalappal, akkor divatos, sárgának mondott, de inkább meghatározhatatlan színű őszi-téli, nem hosszú kabátban, s zöldes színű nadrágban volt.« (It.K.1898. 116) Szomszédja, Hoffer Endre oda is súgta társának: »Nézd, milyen szegényes ruhája van a tanár úrnak«* […] *Majd az osztály nagy figyelemmel hallgatta az új tanár csendes szavait: Kedves fiúk! Valóban én a mai naptól fogva átveszem a magyar irodalom és latin nyelv tanítását Önöknél… közös munkával jó eredményt tudunk elérni. Igyekezzenek is, mert* emberre *lesz szükség! Én mindenesetre örömest megteszek mindent édes anyanyelvünkért.*"[3]

Pedagógiai szempontból is nézve természetes dolog volt, hogy Arany János különös hangsúlyt fektetett a magyar irodalom tanítására. Mindent élményszerűvé tett (*élménypedagógia*). A tananyagot a diákjai komoly könyvtárhasználattal dolgozták fel, mint ahogyan azt a fennmaradt kölcsönzési napló is bizonyítja. Szintén élményszerű volt az is, hogy a költemények tanításakor Arany szavalással igyekezett a verseket közelebb hozni a diákok szívéhez. Ez a színészi teljesítmény, mint ahogyan Törös László is írja: „*… még az olyan féktelenebb természetű diákot is lebilincselte.*"[4]

Szintén egykori diákjai írták róla:

„*Általában Arany nemcsak tanítása által hatott, hanem egész egyéniségével gyakorolt mély benyomást a fejlődő lelkekre. Őt többnek is tekintettük, mint tanárunknak… Elnémult ekkor a gyermekes pajtáskodás, s a legmagasabb fokú tisztelettel, mondhatni csodálattal csüggtünk ajakán. S mily nevelőhatással volt ránk páratlan szerénysége!... A hazaszeretetet nem emlegette, de azért egész tanításában ezt lehelte belénk.*"[5]

1 *Novák László Ferenc*: A Három Város néprajza. Kapitális Kft., Debrecen, 2015. 850–851. old.
2 *Tóth Tibor*: Arany-tanulmányok. AS-Nyomda Kft., Kecskemét, 2010. 12–13.old.
3 *Törös László*: Arany János Nagykőrösön. Petőfi Nyomda, Kecskemét, 1978. 39. old.
4 *Törös László* i. m. 49. old.
5 *Uo.* 130. old.

Tanári nagyságát, módszertani gazdagságát szintén jól bizonyította Tisza Domokos nevelése. Kezdetben házitanítóként (*képességfejlesztő pedagógus*) volt nagy hatással a fiatal tanítványára, majd később „levelező oktatás" (*távoktatás*) formájában is folytatta ezt a munkát:

„*Arany János tanári szava túlhatott Nagykőrös határain. Levélben is adott oktatást, egész modern módon. Ennek nevezetes története van. Ekkoriban történt, hogy Tisza Lajos, a nagyhatalmú szomszéd földesúr irodalmi nevelőt keresett költői hajlamú fia, Domokos számára.* [Arany] *Kötetlen módszerrel oktatta az ifjút, és nemcsak elméletileg, vezette be az irodalomba, hanem a versírás titkait is feltárta előtte. A költő Nagykőrösre távozása után is fenntartja vele a meleg kapcsolatot. A serdülő ifjú, Arany biztatására, rendszeresen elküldi verseit, a költő pedig részletes bírálat kíséretében válaszol.*

1851 decemberében egyik versét elküldte Tompának is."[6]

Itt szeretném megjegyezni: Tompa Mihály nagy tisztelője volt Aranynak és ebből igen mély barátság alakult ki. Törös László könyvében olvasható az érdekes találkozás:

„*Arany legelső látogatója Nagykőrösön éppen Tompa Mihály lesz, aki 1852. február 20-án meglepetésszerűen jelentkezett nála. Sok mindent írtak már erről a találkozásról, köztük Kosztolányi is, – sok legenda tapad hozzá, mi azonban megtaláltuk a leghitelesebb leírást róla, a Bisztray Gyula által kiadott Tompa Mihály Levelezése I. 161. lapján. Itt Tompa személyesen írja meg Szemere Miklósnak a találkozás történetét: »Legjobban töltöttem az időt Aranyéknál: Szász Károly, Mentovich szinte ott vannak. Furcsa volt találkozásunk, de persze ezt élőszóval neked kellene elmondanom; így nem ér semmit! Bementem hozzá, nota bene, előre megírtam, hogy májusnál előbb nem megyek, vagy tán akkor sem, mert beteg vagyok – tehát nem várt; sohasem láttuk egymást. Bementem; köszöntem illendően, és traktáltam őt per tekintetes úr! Mondván: hogy én egy átutazó fehérmegyei közbirtokos vagyok, itt étetek, óhajtottam látni, mint költőt stb. Hideg szívességgel leültetett. Előhoztam, hogy: annyival inkább örülök a szerencsének, mert fiatalabb koromban kivált, én is gyakoroltam a poezist, persze csak álnév alatt. Erre keveset szólt; mondván aztán, hogy egy rakás vers most is van nálam, ha nem restelné, igen szeretném felolvasni; erre igen különös képet csinált; – aztán, mondván, hogy a legújabb vállaltokban is részt vettem: Remény, Phönix, Album stb., de ott is álnév alatt, egyre figyelmesebb kezdett lenni; aztán mondtam, hogy: remélem mikép álnevem talán nem kerülte el a figyelmét; erre ő azt mondta, ő is reméli, s ekkor végre kérdezte, mi volt az az álnév? S én rögtön és hangosan feleltem, felugorván elébe a székről: Tompa Mihály!*"[7]

A NEVELÉSI CÉL ÉS FELADATRENDSZER KOHÉZIÓJA A „DOMOKOS NAPRA" CÍMŰ KÖLTEMÉNY ALAPJÁN

Az értékek válságát vagy érvényesülését egy nemzet életében igen jelentős mértékben befolyásolja a nevelés. Éppen ezért a nevelés nem lehet csupán szocializálódás, nem is indirekt kondicionálás, hanem szinte az egyetlen életkérdés. A történelem kincseit öntudatosítja, és a múlt erőit beépíti a jövendőbe. Ugyanakkor dinamikai elem gyanánt az új igazságokat, teremtő gondolatokat ad, amelyek visszatérnek a Teremtő Erőhöz, az emberi lelkiismerethez. *Az értékek érvényesülését, vagy válságát egy ember, sőt, a nemzet életében is jelentős mértékben befolyásolja a nevelés.* Kálvin tisztán teocentrikus írásmagyarázataiban az Isten dicsőségének szolgálata mindig megköveteli az igaz emberséget. Isten szolgálata az emberekkel való kapcsolatban jelenik meg. Ennek alapja a minden emberben lévő istenképűség,

6 *Uo.* 85. old.
7 *Uo.* 275. old.

ezért a ránk bízottakban az istenkép helyreállítására vonatkoztatva is van feladatunk. Itt látjuk indoklását a családi vallásos nevelésnek. A vallásra nevelés nem tárgya, hanem közege volt a családi életre vonatkozó elveknek.

„*Áldjad a jó Istent, ki megáldva téged,*
Adván őreidül szerető szüléket,
Adván eszközöket, elhárítni pályád
– Annyi más futónak nehéz – akadályát."

Az állandó értékek érvényesülésének metafizikális törvényszerűségei vannak. Az embernek ezt a finom megérzését, amellyel az erkölcsi törvények feltételeinek igényét érvényesítjük, lelkiismeretnek nevezzük. Halk, szelíd szó ez, amely túlharsogja a haszon, a szenvedély, a pénz, az elnyomás lármáját. Erkölcsi életet akkor élünk, ha erkölcsi alapelvek szerint rendezzük be azt. Alapelvek pedig ideálok nélkül nem képzelhetők el. *A keresztyén erkölcstan Istenben látja az erkölcsiség legfőbb ideálját, amely egyben a nevelés célját is megadja.* A keresztyénség vallásos morálja azokkal a hatóerőkkel is rendelkezik, amelyeket korunk vallástalan morálja nem ismer. Emellett igazsága és ereje olyan egyszerű, magasztos és meggyőző, hogy nem szorul a többi erkölcsi elméletek támogatására:

„*Legnagyobb cél pedig, itt, e földi létben,*
Ember lenni mindég, minden körülményben.
Serdülj, kedves ifju… poharam cseng érted! –
Légy ember, ha majdan azt az időt éred."

Az emberi együttélés értékeinek alapozója tehát a család, sőt, annak ősalapja a házasságban teljesedik ki. Az ember normális körülmény között beleszületik a családba. Isten a férfit férjnek, a nőt feleségnek teremtette. Ez az egyiknek is, a másiknak is rendeltetése, sőt, a gyermek viszonyát ehhez mérten állapította meg. Nagy dolog, hogy néhány ember együtt a családnak nevezett kis egyszerű társadalmat alkotja, és hogy ennek az alakulásnak nagyon sok gazdasági és politikai haszna van – de ennél sokkal nagyobb dolog, hogy van anyai szeretet, apai felelősség, testvéri megértés, a lelkeknek olyan érintkezése, amilyet a család mint belső lelki közösség tud nyújtani.

Gyermeket nevelni Istentől kapott feladat, és a vallásos családi nevelést Isten az áldásával jutalmazza.

A szülők kötelessége, szolgálata, felelőssége a nevelés vonatkozásában alapozó jellegű:

„*Midőn szüleid és mind akik szeretünk*
Nyájas köszöntéssel tehozzád sietünk;
Midőn kedvedért a – bár hiános – család
Vígan ülte körül innepi asztalát…"

Vagy az apai, atyai felelősség megjelenítése:

„*Kedves fiú, hát én mit adjak most neked?*
Egy édes csemegét: hizelgő éneket?…
Nem! azt én nem adok, te sem várod, hiszem.
Gaz, ki a Múzsáknak hamis tömjént viszen."

A nevelés támaszkodik az emberi természet sajátosságaira, illetve a gyermek egyéni képességeire, és fejleszti azokat. Az emberi természet a Teremtés eredménye. A teremtett ember kezdetben hajlamai szerint viszonyul környezetéhez, a gyengébb „ellenállás" felé mozdul addig, amíg akaratereje nem tudja uralni. A lelki szükségletek is ösztönökön, hajlamokon alapulnak.

Alapvető pedagógiai tétel: a gyermek áll a nevelés kiindulópontjában, de nem a központjában. Lényeges kiindulópont a gyermeki sajátosságok életkoronkénti pontos ismerete és az egyes gyermek diagnosztizálása: miben ügyes, miben szorul segítségre. A tökéletesedés helyes iránya, központja az Élet. Az önmegvalósítás vágya és lehetősége mindenkiben megvan. Képességeinek megfelelően mindenki a legtöbbet kívánja kihozni önmagából a „Jóisten" dicsőségére. Soli Deo Gloria!

„*Áldjad Istent, hanem óvakodj', amivel*
Ő álda meg, saját *érdemül róni fel.*"

A kapott talentumok isteni ajándékok. Ezeket azért kapjuk, hogy sáfárkodjunk velük és a tevékenységek során munkánkat a nemes önbizalom hassa át.

„*Nemes önbizalom, de ne az önhittség,*
Rugói lelkedet nagy célra feszítsék…"

A nevelési cél és feladatrendszer az értékes életet és az emberi (gyermeki) természet tökéletesítését szolgálja. A mikro- és makrotársadalom is az Élet kiteljesedésére kell hogy törekedjék. Ennek értelmében vigyázni kell, mert a valóság (a való világ) és az Élet nem minden elemében korrelál. Az értékduálok a valóságban sokszor az igaz-hamis tartományok síkján összemosódnak, és ilyenkor csak az „eredeti lelki iránytűvel" igazodhatunk el. Az elővigyázatosság segítségével juttathatjuk a gyermeket az „*Élet mezejére*".

A gyermek nevelése közös ügy, amelyet ápoló karok gondosan ölelnek át (cselekvők, mernek nevelni):

„*Ne feledd, mily gyönge ama virág bokra,*
Van szüksége közös ápoló karokra."

Lényeges, hogy a nevelés hagyja megélni a gyermekkort, tartsa tiszteletben annak természetes sajátosságait, fejlődési szakaszait. Legyen aktív, használja ki a gyermek természetes cselekvési vágyát, támaszkodjék a játékra. Életszerű munkatevékenységeivel szerettesse meg a gyermekkel a munkát. Ez az ÉLET útja, amely előre visz térben-időben: a társadalomba (társas sokadalomba) bennünket:

„*Serdülj, kedves ifju – még egyszer a kelyhet! –*
Nőj eléggé nagyra – betölteni helyed!"

Herbart nyomán megerősíthető, hogy a növekedéshez, az érdeklődés fenntartásához is egy újabb, magasabb szintű képességcsoportra van szükség, az akarati képességek csoportjára:

„*És tudod: az erő micsoda? – Akarat,*
Mely előbb vagy utóbb, de borostyánt arat."

Az akarati képességek nem cserélhetők fel az akaratossággal. Az akaratosságot meg kell törni – vallja Herbart is.

Az akarati képességek csoportja indukálja a lelki szükségletek közül a felelősség érzületét. Továbbá felfedezhető egy olyan elemi szintű akarati tényező, amely egy „másik" elemmel társas felelősséget alkot, ez akarati képesség, de összetettebb, magasabb szintű, a mások iránti felelősséggé fejlődik.

„*Előtted a küzdés, előtted a pálya.* (szent akarat)
Az erőtlen csügged, az erős megállja." (helyét a társadalomban is)

A felelősség képességrendszere, az önmagunk és mások iránt érzett felelősség szükséglete újabb képességcsoportokkal bővülhet, nevezetesen a fegyelem és az önfegyelem képességcsoportjaival. A fegyelem és az önfegyelem képességcsoportja tovább alakít egy nagyobb egységet, a társas együttműködési képességhalmazt, amelynek megnyilvánulása pl. a családszeretet, a családi orientáció.

„*Adván őreidül szerető szüléket,*
Adván eszközöket, elhárítni pályád
– Annyi más futónak nehéz – akadályát."

A családszeretet, a mikroközösségben történő együttműködés képességhalmaza (*családorientált nevelés*) indukálja a lokális érzületet, amely a nagycsaládok, a rokonság, a lakóközösségek, a lakóhely, a gyülekezet, a szülőföld, a szülőhely lelki viszonyulásait hordozza magában:

„*Szeressed hazádat… Oh, a honszerelem*
Most lehet őszinte, igaz, önzéstelen.
Ne is tőle kívánd, amit ő nem adhat:
Magadban keressed az édes jutalmat.
Csillagi nem lesznek, fényes díszjelei:
Keresztje elég van, – de maga viseli."

A lokális érzület, a honszeretet magas szintű tökéletesedése az általános emberszeretet, mint általános érzületi képességet, a hozzánk kevésbé közel álló emberek tiszteletét, a testvéri szeretet és békesség képességhalmazát hozza létre. Fontos elágazási pont a békességig eljutó képességhalmazok kiépíthetősége. Ez a képességi szint a modifikatív képességekkel is rokonítható. Az élettelen és az élővilág elágazási rendszereiben, az én viszonyulás során: én – másik, én – más, az elsődleges probléma a természet, a környezet és a társadalom iránti harmónia képességének kérdése.

„*Vess számot erőddel s legjavát, amelyet*
Leghasznosbnak ítélsz, hazádnak szenteljed.
Vagyon sok szüksége, sok fogyatkozása:
Bárhol állj, csak tőled előmentét lássa."

Ez a képességhalmaz az élő és az élettelen közötti átmenetet képezi, ezért elágazási pont, mivel a természet, élő, de úgy élő, hogy „nem csak ember". Itt azonosíthatjuk azokat a képességeket, amelyekkel az élő világot, a természetet óvjuk, védjük.

E terület két lelkületi képességhalmazt mozgat, az egyik az „én" és a természeti (természetes) – élő, de nem ember; a másik, a másodlagos környezet esetében a nem élő társas-relációt minősíti. Az élettelen megbecsülése befolyásolja az élő megmaradását is. Az élő és az élettelen között biológiai-fizikai különbözőség él, de a lelki képességek összefogják a különbséget és továbbfejlődve egy újabb képességigényt mutatnak.

Megjelenik a transzcendentális viszonyulás képessége, vagyis a világnézeti beállítódás egy sajátos képességhalmazáról beszélhetünk, amely az ember életében egy elágazó fejlődési lehetőség. Ha az ember szemléletében az anyag kerül a középpontba, akkor nincs választható állapot, amelyet az élő és az élettelen között tovább lehet fejleszteni, mert csak az élettelenhez képes viszonyulni, így nem alakul ki pl. az istenkép. Ebben az értelemben egy zsákutcát értünk el, hiszen a matéria, pl. a pénzvilág határozza meg a legfelsőbb tudatot. Ha megtaláljuk az élő természet és az élettelen környezetünk közötti élő viszonyulást, akkor juthatunk el ahhoz a transzcendentális kompetenciához, amely során megjelenhet a megbizonyosodás képessége, melynek a legmagasabb formája a megbékélés társas relációja.

A megbékélés eredménye pedig a harmónia: a tudás minőségének a legfontosabb mutatója; az ismeret és a képesség, az ismeret és a lelkiismeret egysége.

Arany ezt a nevelési feladatot tartja egyben a nevelés fő feladatának, vagyis a nevelési célnak:

„*Legnagyobb cél pedig, itt, e földi létben,*
Ember lenni mindég, minden körülményben."

Szenczi Árpád

Az örök ballada[1]

Arany János születésének bicentenáriumi évfordulóján nem is tiszteleghetnénk a költőóriás előtt méltóbban, mint balladái megidézésével. Több oka is van, hogy most a néptánc művészi eszközeivel értelmezi újra Fitos Dezső és Kocsis Enikő Arany János lírai csúcsteljesítményei közül a *Vörös Rébék*, a *Tengerihántás*, az *Ágnes asszony*, a *Hídavatás* és az *Ünneprontók* balladáin keresztül az emberi vágy, a bűn, az esendőség és a feloldozásért, irgalomért könyörgő lélek örök fájdalmát.

Arany János nem egy költőnk a sok közül. Nagyapám azt mondta, hogyha egy lakatlan szigeten kellene éveket egyedül eltöltenie, és csak egyetlen könyvet vihetne magával, hogy ne felejtsen el magyarul, akkor Arany János összes műveit választaná. Több mint négy évtizede meghalt nagyapám nem tudhatta, hogy azóta számítógépes vizsgálatokkal, egzakt tudományossággal igazolták: Arany János valóban a leggazdagabb szókincsű költőnk. Míg Arany 60 ezer egyedi szót és szótövet használt költészetében, addig a – szintén géniusz – kortárs Vörösmarty Mihály mintegy 40 ezret, Petőfi 30 ezret. És szintén 30 ezer egyedi szóhasználatú összes művei születtek Adynak, Babitsnak és József Attilának is.

Arany hihetetlen nyelvi gazdagsága mélyen a népi kultúrában gyökerezett. A mai fiatalok vajon értik-e, hogy mit jelent: „*Ösztövér kútágas, hórihorgas gémmel*"? Félek, akad,

1 Elhangzott 2017. március 3-án a Fitos Dezső Társulat és a Szentendre Táncegyüttes *Irgalom – Táncjáték Arany János balladái nyomán* című előadása premierjén Szentendrén, a Pest Megyei Könyvtárban.

aki a sor egyetlen egy szavát sem ismeri. Használni még úgyse használja. A kétszázéves évforduló szembesít bennünket önmagunkkal. Arany János életműve mintegy esszencia, magában hordozza azokat az értékeket, amelyek mi voltunk, és amelyek reményeim szerint még talán vagyunk is. Vajon elér-e a hangja hozzánk 200 év távlatából? Ismerjük-e azt a népi kultúrát, amely a miénk? Megidézve őt, vajon látjuk-e ősapáink és ősanyáink víz alatti arcát, mintha mély kútba néznénk?

Arany János idősebb korában minden születésnapjára írt egy rövid verset. Mindig azt a címet adta nekik, hogy: *Évnapra*. Azonban a legutolsó születésnapi versének más címet adott, azt, hogy: *Sejtelem*:

„*Életem hatvanhatodik évébe'*
Köt engemet a Jóisten kévébe
Betakarít régi rakott csűrébe
Vet helyemre más gabonát cserébe."

És vetett a Jóisten a learatott gabona helyére újabbakat. Folklór nagyhatalom maradtunk Európa közepén, a népzene-néptánc vonatkozásában az UNESCO által védett a hazai táncházmozgalom mint a hagyomány átörökítésének magyar modellje.

A mostani előadás egy bemutató. Létrehozó alkotóinak csak korábbi nagyszerű munkáit ismerem. Ha vannak művészek, akik képesek érteni és érezni a balladák örök üzenetét, azok bizonyosan Kocsis Enikő és Fitos Dezső. Akik táncegyütteseiknek, és az általuk irányított művészi formációknak úgy adják tovább a kapott örökséget, hogy a néptánctudás tökéletes ismeretén és gyakorlatán túl, annak mélyebb lényegét, történeti vonatkozásait és lelkiségét is megértetik, és ami még több: megéreztetik velük. És ne feledkezzünk meg a mű zenéjét szerző, a Budafolk zenekarban játszó ifjú Csoóri Sándorról se, akinek az egykor a Muzsikás együttesben zenélő apját, a nemrégiben elköltözött költő nagyapa „*a halállal szemben is rézbaltás szegénylegénynek*"-nek nevezett. Arany balladái népballadai ihletésűek, fájdalmai örök fájdalmak, átéljük őket, hiszen a Dunának menő megesett lány keserve, a mai abortuszon átesett lányok lelki gyötrelmével rokon, a gyilkos és áldozat, a szörnyű tragédiák Ágnes asszonytól és a nagy hegyi rablótól a veronai buszbalesetig körülvesznek bennünket, ahogy ezt *Az a ballada* című versemben is megfogalmaztam egykor:

„*Az a ballada*
ma is létezik
a nagy hegyi rablóról
és a kékre fagyott
arcú lányokról akik
a Tiszának mentek
itt sípol öröktől
ez a balladába hajló
dallam
az agyunk belső
vegyületeiben
mint a silógödörbe
veszett motoros
lélegzete."

A népi kultúrából merítkező Arany-balladák eltáncolása nagyszerű kísérlet, merész ötletnek tűnik, pedig kézenfekvő. Elég, ha csak Sinka István *Anyám balladát táncol* című remek versére gondolunk. Vers – ballada – néptánc az emberi esendőségről, a vágyról és annak tilalmáról, a bűnről és bűnhődésről, hiszen mindannyian irgalomra szorulunk.

Ezeknek a gondolatoknak a jegyében fogadják szeretettel a ma esti bemutatót!

Balogh Balázs

Tompa Mihály hona és honszeretete

200 évvel ezelőtt, 1817. szeptember 28-án, Rimaszombatban megszületett egy nemesi ősöktől származó, de teljesen elszegényedett foldozó varga fiacskája, Mihály, akit később Petőfi így jellemzett: „*a sorsnak mostoha gyermeke*". Tényekre utalhatott a költő. Arra, hogy barátja már gyermekként elvesztette édesanyját, hogy nagyapja házában földművesnek nevelték, hogy tehetsége ellenére csak szolgadiákként tanulhatott Sárospatakon, hogy 29 éves koráig mások kenyerén, otthontalanul nevelősködött, meg hogy már fiatalon kórházi kezelésre szorult Pesten. „*Téged eltaszított magától a sors*", írta a költőtárs. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy a hátrányokkal dacolva milyen mélységből emelkedett Tompa Mihály hírneves református lelkésszé, kora egyik legnépszerűbb költőjévé, akkor kétségbe kell vonnunk e minősítés indokoltságát.

EGY ELFELEDETT KLASSZIKUS

Tompa Mihályt a Kisfaludy Társaság és az Akadémia tekintélyes tagjaként olvasói már életében klasszikusnak tekintették. Helyét a kortárs irodalom értékrendjében Petőfi jelölte ki, amikor 1847 februárjában azt írta Aranynak: „*Arany, Petőfi, Tompa, isten-krisztusugyse szép triumvirátus…*" Harmadiknak lenni abban a tehetséges nemzedékben tisztes írói rang. Tompa Mihály előbb elbeszélő költőként, később lírikusként is a legolvasottabb szerzők közé tartozott. A szerkesztők haláláig örömmel közölték írásait, s amikor az önkényuralom éveiben a cenzúra miatt verseit nyomtatásban nem adhatták közre, azok másolatokban terjedtek kézről kézre. Már az induló költő érezhette az iránta megnyilatkozó érdeklődést. Népregéit, népmondáit tartalmazó első kötete 1846-ban gyors egymásutánban két kiadásban is elfogyott; versei folyamatosan eljutottak az olvasók kezébe; sikert arattak virágregéi, egyházi beszédei; pályája koronázásaként elnyerte az Akadémia nagyjutalmát. Két évvel 1868. július 30-án bekövetkezett halála után Arany János, Gyulai Pál, Lévay József és Szász Károly gondozásában adták ki összegyűjtött verseit hat kötetben, s azt újabb, bővített kiadások követték. Megzenésítették verseit; több dala népdalként élt tovább. Tompa életműve irodalmi tananyag lett; ha Arany János, Petőfi Sándor, Jókai Mór elismertségével, olvasótáborával kevéssé is vetekedhetett, költészetét megismerték a középiskolákban, verseit a XX. század közepéig ünnepélyeken gyakran szavalták, számos költeménye helyet vívott ki magának hazai irodalmi kultúránk törzsanyagában.

A múló idő aztán kikezdte hírét, nevét. 1948 utáni háttérbe szorulásában ideológiai szempontok játszottak szerepet: a papköltő munkásságának jó részét nemkívánatosnak bélyegezte a kultúrpolitika. Az 1942-ben Vajthó László bevezetésével kiadott összes versek után több mint fél évszázadot kellett várni egy újabb összkiadásra. Azt is hozzá kell azonban tennünk, hogy – akárcsak legtöbb klasszikusunk esetében – elvonja a figyelmet róla az irodalmi ízlés és a nyelvi kifejezésformák változása. Tompa képi eszközeit jórészt a természetből és a *Bibliá*ból meríti; érthető is, hogy ezek a fő forrásai, hiszen általuk tudta hatásosabbá tenni üzenetét kortársai körében. Hasonlatai, metaforái beszédesek, hatásosak voltak a maguk korában, mert azok az olvasók által ismert kultúrkincsből táplálkoztak. Amint azonban a közös előismeret megkopik, csökken a költői szó ereje, s lehet a mondandó bármennyire időszerű napjainkban, a hatás bizonytalan.

Az alapműveltség, a háttér változása jelenti a fő okot abban, hogy Tompa – vagy akár Arany János – művészete nehezebben talál utat a mai nemzedékekhez. Megváltozott viszo-

nyunk a termőföldhöz, annak élővilágához, idegenül hangzanak az antik mitológia meg a *Biblia* példázatai. Mennyivel hatásosabb lehetett a maga korában Tompa olyan hasonlatainak elevenítő ereje, mint például: „*mint oldott kéve, széthull nemzetünk*", mint amit a mai olvasóban fölidéz. Ma a *kéve* szó jelentését is meg kell magyaráznunk; és akinek nincs valós élménye, nehezen képzeli el, miként hullanak szét a gabonaszálak, amikor az őket összetartó szalmakötelet elmetszik. S aki nem látott gulyát, juhnyájat, annak jóval kevesebbet mond ez a sor: „*elszéledsz, mint a pásztor nélküli nyáj*". Személyes élmény híján aligha jelenhet meg ma bennünk a valós kép, amely e versszak szemléletességét adja: „*Sarlót, kaszát előkeresünk, / Hogy a sűrű kalászfejek / Élesre fent csengő vasától / Előttünk rendre dűljenek*." A puszpánghoz szóló verset, annak mögöttes tartalmát megérti ugyan a figyelmes olvasó, de ha nincs tájélménye, nem teljes értékűek a hatáselemek.

Tompa korának iskolázott olvasói számára magyarázat nélkül világos volt a történelmi párhuzam, amikor a Magyarország függetlenségi harcáról szóló könyv olvasása közben ilyen versszakot vetett papírra: „*Mily nép… mily harc… mily hősi szellem! / Felkölt a Hun s itt volt a Hellen, / Láttuk Zamánál Scipiót; / Thermopilae és Aquiléa / Szemünk láttára védve, víva; / S bősz Amurád megdöntve volt!*" Kételyek ébredhetnek bennünk, hogy van-e még jelentése az átlagolvasó számára az ilyen utalásnak: „*mint egy vak Sámson – kacaj közt szenvedj hosszan*"? Hat-e a metafora, amely szerint a költő „*az Úr égő csipkebokra*"? Megértjük-e, miért tekinti magát *új Simeon*nak Tompa egyik sodró erejű költeményében? Ismernünk kellene például az ószövetségi Lót, Áron, Gideon, Bálám történetét, hogy a költő utalásai érvényesüljenek. El kell ismernünk, több odafigyelést, elmélyülést igényel klasszikusaink olvasása, értelmezése a mai lektűrökhöz képest, lemondanunk azonban nem szabad róluk. S nemcsak azért, mert részét képezik a nemzeti hagyománynak, hanem azért sem, mert ősi igazságokat, örök értékeket közvetítenek.

Tompa Mihály költői életművéből most – folyóiratunk jellegének megfelelően – egyetlen témakört emelünk ki, a honunkról szólót. A hazához való viszony, a hazaszeretet tartalma kötődik ugyan a korhoz, amelyben élünk, vannak azonban olyan elemei, amelyek – legalább két évszázada – állandósultak, tartósnak bizonyulnak. Jól megfigyelhető ez Tompa versei alapján.

HOL A HAZA?

Nem könnyű arra válaszolni, hol helyezhetjük el Tompa Mihály szűkebb honát a Kárpát-medencében. Nincs olyan helye az országnak, amely annyira kiemelten jelenne meg verseiben, mint például Petőfinél a Kiskunság. Maga is megjegyzi egyik barátjához írt levelében 1843-ban a *hazamenés*ről szólván: „*nekem ugyszólván hazám sincs*". Szülővárosából nem vihetett magával meghatározó táji élményeket. Ifjúkori benyomásai az Alföldhöz kötötték; ezek tükröződhetnek *Alföldi képek* című versében: „*Régi ismerősim: a nyílt szabad róna, / És a zúgó nádas, mintha erdő volna*." Egy önéletrajzi levelében így szól magáról: „*Gyermekkorát a Tiszavidékén Borsod alsó részében tölté, hol az alföld sajátságai s népével megösmerkedék.*" Azután sárospataki tanulóéveiben bejárta Tokaj-Hegyalját, gyakran tartózkodott Szemere Miklósnál, aki Lasztócon, a „*csürkös Sátorhegyek nyílt szomszédságában*" élt. Lelkipásztori tevékenysége három gömöri helységhez kötődik: Bejéhez, Kelemérhez, Hanvához. Nagyon közel állt hozzá, otthonos volt számára az a vidék, amelyet ott tornácáról áttekinthetett: „*Tűnődve nézek a tájon végig-végig; / Távol halmok s hegyek láncolatja kéklik, / S innen rajta zölden, / A szép Sajó völgye nyájas nyílt arcával / Tárul ki előttem.*" (*Tornácomon*) Olykor úgy tűnik, nem is egy adott, valós táj képe rajzolódik ki

verssoraiból, hanem egy idilli, elképzelt világ: „*Együtt kelek fel az énekes madárral, / Járok a mezőben, az illatos réten; / A szálas vetések csendes szük utcáin, / Hűs reggeli szellők találkoznak vélem. // Csergő patakoknak sürű bokra közűl / Nézem a gerlicét s a vadgalambokat, / Aztán bejárom a meredek hegyoldalt, / A csendes erdőtáj hűs árnyékban fogad*." (*Falusi órák*)

Diákkorától gyűjtötte a népregéket; amerre járt, kereste a helyhez kötődő mondákat – tanulótársai is segítettek ebben neki –, ezek feldolgozásai tehát nem egyetlen tájegység ihletéséből keletkeztek. Ha térképre vetítenénk a megénekelt helyszíneket, földrajzilag változatos helyeket látnánk egy körülhatárolható országrészben: Szepes, Sáros, Nógrád, Abaúj, Torna, Gömör, Zemplén, Szabolcs, Bereg, Szatmár, Bihar, Borsod, Heves megyékben. Elénk tárul Zólyom, a Magas-Tátra, Poprád tája, Szepesváralja, Lőcse környéke, Eperjes, Murány, Lipóc vára, Diósgyőr, Telkibánya, a Hegyalja, Sárospatak, Vámosújfalu, a Bodrogköz, a Tisza-part, a Szamoshát, Harangod, a Sajó és a Körösök vidéke. Kétségtelen, hogy a tagoltabb felszín több témát kínál; a történetek ihletői árkok, patakok, folyók, tavak, lápok, kutak, barlangok, szirtek, várak; körülöttük történnek a regébe illő események.

Tompa hazaképét az egyszerű emberek, a nép felfogásával rokoníthatjuk: a szűkebb élettér jelenti a pátriát. „*Nagy a világ: a hon csak egy!*" – írta egy ifjú emlékkönyvébe 1844-ben. Eljutott Erdélybe, Bécsbe, Bajorországba, Sziléziába, Prágába, az otthonlét tudatát azonban számára a hazai mikrokörnyezet adta, s itt bárhol járt is, voltak szép szavai a hely leírására, magáévá tételére. Kisgyőrből például, ahová Miskolcról kirándult, ilyen leírást küldött Szemere Miklósnak: „*Mi édes a lét itt a vadon bükkjei-, mohos szirtei- és lágy zörejű cseremelyinél! az alkonyatkor hazatérő nyáj kolompszava, egy itt-ott eldurranó cső végig dörgése a bércoldalon, ezer meg ezer különben csekélységek édesen hatnak borús lelkemre*."

HISTÓRIAI IDŐK

A haza fogalma, sorsa többnyire akkor készteti megszólalásra a költőket, amikor a történelem próbára teszi a nemzetet. Tompa korában a forradalom, a szabadságharc lehetett az egyik élmény és ihlető, azután a bukás fájdalma, egy évtizeddel később pedig a feltámadó reménység adhatott lökést a közügyek lírai megjelenítésének. A küzdelem, a harc, a lelkesítés állt Petőfi gondolatvilágának középpontjában; Tompát – akárcsak Vörösmarty Mihályt és Arany Jánost – a fenyegető veszélyek miatti aggodalom, a veszteség keserűsége, a nemzethalál víziója és a csöndes ellenállás kötelezettsége foglalkoztatta.

Tompa Mihály költői tematikáját eredendően éppúgy a közéletiség és a magánélet kettőssége jellemezte, mint a szentimentális lírikusokat, majd Petőfit. 1842-ben ő is így dalolt: „*Az alkonyat ha elmosolyg / S az új korány ha kél, / Ebben csak a kedves leány / S a hon szerelme él…*" (*Kedvesemhez*) Ő is szóvá teszi a társadalmi igazságtalanságot, a jobbágyság alávetettségét: „*Egyik, törvén kemény ugart, / Napestig izzad, dolgozik; / Másik rugalmas pamlagán / Végignyúlván – unatkozik*." (*A hangyákhoz, 1847*) Hasonló gondolatok foglalkoztatják erős iróniával többek között *Csalánok*, *Nagyjaink*, *1848*, *Egy valóságos magyar gróf*, *Történet*, valamint az *Épen mint a kakas* című költeményeiben. 1848 tavaszán betegeskedik, gyógykezelésre indul, az események hatására azonban feledni akarja betegsége okozta levertségét: „*El hát, el most a fájdalommal! / Öröm kell szív- és ajkakon, / Öröm melynek szent tárgya légyen: / Szabadság és a hon!*" (*Ünnep*) Egyértelműen kiáll a népszabadság és az egyenlőség eszméje mellett, s ilyen reménység tölti el: „*Most már ember lesz minden ember, / S tesz egy boldog nagy nemzetet*". (*Némuljatok meg…*) Biztatja a harcos ifjúságot: „*Ne engedjétek a magyar név / Hírét megszégyeníteni!*" (*Előre*) 1849. március 23-án jegyzi meg: „*Rendkívüli idők barátom! históriai kor, s ki tudna most másról aggódni, mint*

a haza sorsáról." Nem maradhatott tehát néma. Előbb *Jön a muszka* című versében bátorít és lelkesít, ősszel viszont *Sárgultan áll…* kezdetű nyolcsorosában alig rejtetten fájdalmát fejezi ki. Amikor elsőszülött fiát keresztelni viszi a keleméri temlomba, a családi öröm édességét megkeseríti a végveszélybe került hon állapota: „*Könyek között ontám rád a keresztvizet, / S buzgón imádkozám / Érettetek, kedves mosolygó kisdedem, / S halvány arcú hazám!*" (*Fiam születésekor*) Aztán már csak ez a vigasz marad számára. „*Hisz az élet még ki nem hal… / Míg ki nem fogy bérceinkből, / Míg ki nem fogy kebleinkből / A magyar bor, a magyar dal!*" (*Hófelhőkkel*)

A bukás után felértékelődik a költészet szerepe, s Tompa felismeri a reá váró nemzeti küldetést népe, olvasói körében. A gólyához írt versével megjelenik költészetének új hangvétele, amelynek leglátványosabb jellemzője az elégikus, allegórikus kifejezésmód, valamint a nemzeti közérzet megszólaltatása. Felismeri, hogy „*Tört virághoz hullt levélhez / A nyájas dal hasztalan szól*" (*Hallgass…*), igazodik tehát a helyzetből fakadó kötelezettséghez; elsirat és biztat, keresi a folytatáshoz az erőforrásokat. Nem hagyja szó nélkül a fájdalmas tapasztalatokat, a széthúzást, a meghasonlást, az elvándorlást, hangot ad a leigázott nemzet siralmának. A gyarmatosítás ellen kiálló drámai hatású verse, a *Pusztán* Vörösmarty Mihály utolsó verseivel rokon; a „*sors-alázta hon*" pusztulásának rémképeit vetíti ki: vége népünk történetének, idegenek lepik el földjeinket. A keserűségen, levertségen azonban úrrá tud lenni. *A madár, fiaihoz* című költeményben nemcsak költőtársaihoz szól, van benne egy további, általánosabb üzenet: tennünk kell a dolgunkat, hűséggel helyt kell állnunk a nagy vihar baljós következményeinek elhárításában.

Egy évtizeddel szabadságküzdelmünk leverése után, amikor a történelmi helyzet engedményekre kényszeríti a császári hatalmat, ismét fellobban Tompa közéleti lírája. Barátjához, Arany Jánoshoz hasonlóan úgy érzi, felcsillant a remény a haza sorsának jobbra fordítására, cselekvéssel ki kell használnunk a kínálkozó alkalmat. Kazinczy Ferenc születésének századik évfordulóján, 1859-ben lelkes ódában jeleníti meg a nagy elől érdemét, s hirdeti meggyőződését: „*annyi villám / Nem sujthatá le a magyart*", záró sorában pedig áldást és fényt kíván a nemzetre. A történelmi idők tanulságaira figyelmeztet részletezőn és szemléletesen a *Gróf Mikó Imréhez* szóló episztolájában; várja a nagy személyiséget, aki „*véd, emel s létünkkel összeforr*". Megszólaltatja itt is a nemzet panaszát, de már azzal folytatja: „*Nem a halál, az élet itt nagyobb",* s arra tanít: a honfiság szent örökség, de terheit is hordoznunk kell. Úgy látja: „*Egy ezredév, hogy e hon a miénk, / S még most kezdjük szeretni igazán*"; történelmünk tanulsága, hogy nemcsak a kardban kell bíznunk, mint a múltban, de tanulnunk kell a bölcsek szavát, összekapaszkodva igyekeznünk „*különb nép lenni, mint a hajdani!*" Újra hisz abban, hogy a csaknem elhamvadt zsarátnokból fellobban a tűz, amely biztató jövőre vet fényt: „*Nincs erő, nincs idő, viharok nincsenek; / A megéledt lángnak hogy véget vessenek, / S tengernek árjai, amelyek megoltsák... / Örökké ég e tűz, tart e szent forróság!*" (*A tűz*)

A ZÁSZLÓ KÖZLEGÉNYE

A hon fogalmába annak népe is szervesen illeszkedik. A költői triumvirátus nevéhez kapcsolódik a nép-nemzeti költészet diadalra jutása. Ismerjük Petőfi nézetét, aki szerint a költészet eszköz lehet: ha uralkodik benne a nép, akkor a társadalomban is méltó helyre kerül. Amikor Arany a nemzeti költészet ügyéhez való csatlakozásra szólítja föl, Tompa így válaszol neki: „A *zászlónak én is örömest leszek egy közlegénye…*" Ars poétikájáról is megnyilatkozik itt: „*azt hiszem a népköltészetnek célja kettős: emelni a népet fölfelé; édesgetni*

a nagyobbakat hozzá lefelé". A nép „emelésének" igénye lelkészi hivatásából is következik. *Levél Pogány Karolinához* című költeményében, 1846-ban erről így nyilatkozott: „*Az én pályám szép, ámbár nem ragyog, / Én az egyszerű nép őre vagyok! / Enyém jó- és balsorsának fele, / Örülök, sírok részvevőn vele. / S az elhagyott népet mi isteni / Növelni, oktatni, deríteni…!*" Együtt él tehát népével, osztozik annak sorsában, mert tudatában van kettős hivatásából fakadó felelősségének.

Pályája elején népregéivel hódította meg olvasóit Tompa, erkölcsi tanulságokat azokba is beleszőtt. Ovidius példája ihlette regéi írásában, a népi mítosz átörökítésében. E műfajnak három jellemzője az akkori felfogás szerint: a nép ajkáról vétessék, helyhez kötődjön, népszerű, közérthető legyen az előadásmódja. Kezdetben a kollégiumi költészet meg a szentimentális líra akkor divatos írásmódja hatott Tompára; Kölcsey Ferenc, Bajza József, Garay János nyomdokain haladva szokványos motívumokkal élt, érzelmesség, szónokiasság csökkentette írásainak hatását. Helyzetdalaiban kevés volt az önálló, hiteles élmény, sémákat követett. Fokozatosan önállósodott azonban a hangja, s már barátságuk kezdetén Arany János így nyilatkozott róla Petőfinek: „*lelket ír, nem cifra szókat*". Tompa életútján gyermekkorától kezdve közvetlen tapasztalatokat szerzett népe sorsáról, küzdelmeiről, vágyairól, de megélhette az emberi gyarlóságot, a nyesegetni vágyott vadhajtásokat is. Így aztán megszabadult az utánérzésektől, valós színekkel festhette le az embereket.

Humanizmusa, emberszeretete alakította ki alaphangját, ez azonban nem gátolta abban, hogy szóljon a megtapasztalt erkölcsi gyöngeségről, tudati tévelygésről. Bíráló hangjának egyik példája *A hangyákhoz* szóló ironikus költeménye 1847-ből. A szorgos hangyanépet köszöntve először az jut eszébe, hogy az emberek között nincs egyenlőség a társadalmi szerepvállalásban, hiszen van, aki „*napestig izzad, dolgozik*", míg a másik „*pamlagán / Végig nyúlván – unatkozik*". A dolgozónak alig jut a javakból, a henyélő pedig hízik. A hangyáknál az egység, az egyenlőség uralkodik, nálunk a köpenyegforgatás, az árulás, az önzés; veszély esetén amott összefognak a küzdelemben, emitt csak az egyéni érdek számít. Egy dologban van csak hasonlóság, mondja ki végül a költő: az emberek között is sok „*Csúszó-mászó férget lelünk*". Az ilyen összevetés, természetesen, nem új dolog; a fabulák, az állatmesék hagyományát követi az elődöknél személyesebb megfogalmazásban.

A természettel való párhuzam a növényvilággal való összevetésből is kitetszik. Tompa virágregéiben – emberi tulajdonságokkal felruházva a növényeket – rendre helyet, indokot talál az olvasónak szóló morális tanulságra. Honunknak szerves része az élővilága, mert nélkülözhetetlen a létfenntartásunkhoz, és mert a környezet meghatározza az életminőségünket. Tompánál kiemelt súllyal járul még ehhez egy olyan elem, amely az otthonérzetet meghatározza, amely erőforrás lehet a bajban, s elvezet a lelki harmóniához. Ezért írja virágregéi előhangjában: „*magam mindig boldognak érezem / A fenséges természethez közel!*" Életútjára visszatekintve, a zajos világra gondolva nevezi meg a menedéket: „*a természet lőn barátom, / Itt nyugodtam meg, csak itt*" (*Nyári estén*). S nem véletlen, hogy Arany János Tompa sírjára szánt soraiban is említést tesz erről: „*Lágyan öleld tetemét Anyaföld s ti szeretti, Virágok, / Üljetek ágya köré, mondani méla regét*."

A HONFIÚSÁG

Tompa Mihály hazaképe és honszeretete nem egyszerűen az őt ért nevelő hatások következménye, hiszen a másoktól kapott késztetés személyes élmények nyomán szilárdult benne meggyőződéssé. Gyermekként nagyapja családjában a népi életforma megismerése, a földhasználat és az állatokkal való bánás elemeinek elsajátítása tanítja a társadalmi valóság

tényeire, egy adott népréteg életmódjába való beilleszkedésre. Tanítójától, Bihari Györgytől morális értékrendet tanul el, s megnyílik előtte az első ablak a könyvekből megismerhető tágabb világra. A Sárospatakon meg a nevelősködéssel töltött évek gyarapítják emberismeretét, nyelveket tanul, feltárul előtte a történelmi múlt, elsősorban az ószövetségi választott nép sorsának példája, olvasmányai tudatosítják látásmódját. A jobbágyság szóbeli szellemi kultúrája korán felkelti érdeklődését, s az ebből megismert világkép motiválja a hazatudatát. Az idealizált, érzelmes történetmondás, emberábrázolás, nyelvezet, a reformkori romantika öröksége nem hagyja Tompa költészetét érintetlenül; az őt ért hatások, valamint korának eseményei és kihívásai mégis elvezetik őt egy olyan hazafisághoz, amelyben bőven vannak érzelmi motívumok, de ezek egy tudatos képben összegeződnek. Szeretet és gyűlölet, lelkesültség és lehangoltság, gúny és elismerés, tettekre serkentés és realitásérzék, keménység és ellágyulás figyelhető meg közéleti költeményeiben, s ez természetes is a lírai műfajban. Amint Tompa Kazinczy-ódájából is kitűnik, az anyanyelvet ugyancsak a hon részének tekinti. Örül terjedésének, gazdagodásának: „*A kedves honi nyelv felvítta magát diadallal / Sok száz éveken át idegenbitorolta helyére…*" (*Versfüzér péchujfalusi gróf Péchy Emánuel ő nagyságának*)

Elhárítja a külsőségeket; ahogy Aranynak írja: „*én szeretem hazámat, nemzetemet, de pusztán az atilla dolmányra nem adok semmit…*" A *haza* a tájhoz, a környezethez kötődik, a *nemzet*et pedig a benne élők alkotják. Tompának megadatott, hogy megélhette ez utóbbinak tartalmi bővülését: 1848 után a felszabadult jobbágyság is része lett a nemzetnek. A költőnek van mondanivalója valamennyi társadalmi rend, réteg számára. A nép józan gondolkodása, sajátos kultúrája egyrészt gyarapítja a költő mondandóját és formavilágát, másrészt hivatása arra kötelezi, hogy az alávetettek szellemi-lelki emelését szolgálja. A nemesi társadalom az ellentmondásokat is hordozó, többféle magatartásmódot megjelenítő változataival tükröződik a versekben. S van szava a költőnek az arisztokráciához is, legkiválóbbjait (Széchenyit, Mikó Imrét) tisztelettel említi, az idegen szokásokat majmolókat megveti. Felfogására jellemző *A vándor könyvébe* című versének üzenete: „*Tekintsd meg a nagyok sírszobrait, / De őseidnek hamvát ne feledd... / Ne, a fényes, dús paloták miatt: / Az egyszerű kis szalmafedelet!*"

Megjelenik Tompa költészetében a történelem a szereplők követendő példájával, illetve riasztó tanulságaival. Már egyik korai versében hangot ad annak a történelmi tapasztalatnak, hogy nemzeti sorsfordulónkban megjelenik az együttműködésre való törekvés meg a széthúzás kettőssége: „*Éljen a Hon! Egyesülés / Szent tüzétül összeforrt / Tetterő a szétvonásra / Hozzon gyász halotti tort!*" (*Kandaló-dal*) Zrínyivel, a szigetvári hőssel mondatja ki az 1854-ben is időszerű helyzetképet: „*A törvény és rend helyét / Rút erőszak állja... / Önszülöttiben vesz el / A magyar hazája!*" (*Hahóthy Farkas*) Határozott meggyőződése, hogy a haza szeretete kötelezettséggel jár, tetteket kíván: „*A honfiúság szép, nagy nevezet, / De áldozó tisztet ruház reánk*" (*Gróf Mikó Imréhez*). Az egymásra hatás következtében szerves egésznek tekinti a történelmet, a jelennel s az előttünk álló korszakkal. „*Mint ujra kell megrakni a madárnak / Régi fészkét, mit a tél egybeont: / Mindig s újan kell a tős népcsaládnak / Szerezni és építni ezt a hont.*" Végkövetkeztetése itt az, hogy a viharok, szenvedések idején van egy „*forrón és titkos mélységből*" fakadó megtartó erő: „*Ez a hű, forró hazaszeretet!*" (*Múlt, jelen s jövő*)

Nemcsak a költő, hanem a lelkipásztor is megszólal a haza ügyében. Van Tompa Mihálynak egy *Honszeretet* című, az asszonyoknak, honleányoknak szánt elmélkedése, amelyben így vall: „*… gondviselő Istenem és Atyám után, azon nevek között, melyeket imádságomba foglalok, áldok és féltek: ott áll a Haza neve.* […] *Nagy, nagy e szó: Haza. Fogalmában cso-*

dálatos, titkos erő van, mely elragadja a lelkeket. Szeretete szülte a történet legragyogóbb jeleneteit, abban lettek sokan dicsőkké, áldottakká, s vésték fel nevöket a halhatatlanság oszlopára." Azután ilyen imádságot ad a papköltő a nők ajkára: „*Adj egyetértést és hűséget e haza minden polgárának és népének szívébe, hogy a kölcsönös szeretet és összetartás az egyesek jólétének s a közanya nagyságának záloga és alapja legyen.* [...] *Vigasztald, bátorítsd, tanácsold a sorsán aggódókat, s hozd vissza, kik tőle távol bújdosnak*."

A reményt keltő események idején, a szabadságharc hónapjaiban is jelen van Tompa gondolataiban az aggodalom, mintha nem érezné elég erősnek nemzetét a rátámadó túlerővel szemben: „*Mily lelkes nép! a cél nemes, nagy, / A honfi-érzés hű, meleg... / Oh nemzetem! bízom tebenned, / Bizom, de mégis – féltelek!*" (*Novemberben*) Vörösmarty *Szózatával* egybecsengően a hűség, az elkötelezettség az alapja honszeretetének, elítél a hazához való viszonyban minden számítást: „*E tér: mit hazádul a végzet kimért... / S nem szeret az, aki számít, miért szeret*." (*A pipishez*) Ebből a hitből ered ellenérzése a kivándorlókkal szemben, s figyelmeztet a honvágy gyötrő érzésére, amelyre „*Gyógyfű csak egy távol mezőn terem. / Az a nagy s régi baj: honvágy, – az a / Gyógyfű-termő föld: a kedves haza*." (*A titkos beteg*) Virágregéiben ugyancsak megjelenik az idegen földre sodródott lény élethelyzete: „*Itt is jár szellő s harmat, a menny / Itt is fénnyel mosolyg reám; / De én mégis csak visszavágyom, / Mert mégis szebb az én hazám!*" (*A virág tündére*) A havasi rózsát így beszélteti: „*Szeretve hozzád / Simúlok...! érted / Én nem cserélek / Más idegent! / Oh mert előttem / Hazám! te földed / Minden fűszála / S porszemje Szent*!" Határozott követelményt állít a költő honfitársaival szemben: „*Drágát, becsest, mindent, mit a világ teremt, / S hűségedért kínál: nézz mint értéktelent! / És bár a sors kegyét dúsan halmozza rád*: / *Soha boldog ne légy, – ha nem boldog hazád!*" (*A testvérek*)

Vajon hiteles üzenete ez Tompának a XXI. századi magyarokhoz a globalizmus térhódítása idején? Csak személyes meggyőződésemet mondhatom: a pátria birtoklása, tehát az otthontudat az egyik feltétele az egészséges lelki életnek, a biztonságérzetnek. Amint a költő kifejti: „*Ha mindenki előtt méltán kedves az ősi ház, az ösmerős udvar és kert, hol napjai békében folynak, a patak, a termékeny telek, az ősök hamvát pihentető temetőkert,* [...] *bizonnyal szeretnie kell a szép nagy hazát, mindnyájunk édes lakóföldét, melynek nyugalma- s virágzásában találja föl az ő hajléka s otthona is a magáét*." (*Honszeretet*)

Folytathatjuk a kérdést: vajon mi marad meg a 200 éve született költő életművéből? Talán csak néhány szállóigévé lett mondat, mint a ma is dalolt „*Szívet cseréljen az, aki hazát cserél*"? Az azonban kétségtelen, hogy Tompa Mihály költészete szerves része nemzeti műveltségünknek; érdemes tehát verseit elő-elővenni, korának gondolatvilágába beilleszkedni, a közvetített emberi és közösségi tapasztalatokon elgondolkodni.

Kováts Dániel

Tanítómestereink

Ravasz László: Tompa Mihály (Részletek)[1]

[…] Különös szépséget ad költeményeinek az az egyszerűség, tisztaság és komolyság, amellyel gondolatait kifejezi. Nem annyira a tárgyaiban, mint inkább abban, ahogyan dalol, kétségtelenül a magyar kálvinizmus kifejezője. Nyelvét bibliai zamat jellemzi, és az az állandó remegés, amely az elszakadni nem tudó kép és a gondolat között, a hirtelen képpé váló gondolat és a még gyorsabban gondolattá váló kép között bizonyos elfojtott idegességgel végbemegy. Különösképpen komoly költő. Akkor sikerül valami, ha halálosan komoly a gondolat és az érzés. Mintha idegen volna, amikor tréfál; humora alig van, később sarcasmus és irónia, állandó elégedetlenség és bizonyos csendes háborodás tartotta fogva az emberek kicsinysége, dőresége, értéktelensége és nevetséges volta miatt. Mintha egy kis malicia is vegyült volna ebbe az életszemléletbe, amely alkalmas volt arra, hogy lassanként átvezessen az ő élete végének dantei fordulóira. Egész egyénisége és élete olyasvalami volt, amit újabban dekadensnek szoktak nevezni, és Tompa ilyen szellemmel, ilyen fizikummal, sőt, ilyen véggel a legkonstitutívabb magyar költő volt. Mindig pozitívumokról énekelt, mindig felfele szállt, pedig útja lefele tartott. Igehirdetése és költészete néhol egészen közel ér egymáshoz, s csak az választja el, hogy amabban prózát, emebben verset ír. […] Tompa egy széthulló és bizonyos mértékig negatív korban, nagy, örök pozitívumokat, kipróbált életszabályokat és az élet elismert igazságait hirdette. […]

Tompa irodalomtörténeti helyzetét keresve, az a csalódás ejthet rabul, amely a hegyek szemléleténél tréfálja meg az embert. Nagy távolságból bizonyos hegycsúcsok édes testvéreknek, talán azonegy gerinc hajlásainak látszanak, közelről azonban kiderül, hogy egészen más hegyképletekhez, egymástól független csoportokhoz tartoznak. Tompát szokás Petőfi és Arany mellé tenni harmadiknak, holott ő egy más hegyrendszernek a végső nyúlványa. Reá nagy hatással volt Petőfi, és pajzán, kötekedő, virtuskodó dalaiban, diákos szókimondásában néha az ő stílusára ismerünk. Nagy hatással volt reá Arany, akihez egész életén át a legbensőbb barátsággal ragaszkodott; egy-egy képe, fordulata, leleménye Tompát szemmelláthatóan ihletik, és észrevétlenül utánzásra bírják. De Tompa tulajdonképpen Vörösmartynak egy kisebb, kései mása, és úgy viszonylik hozzá, mint a másodvirágzás fürtjei a júniusi akácgejzirokhoz. Egy szövetből való a romantikájuk, és nagyon hasonlítanak embereik, érzéseik, lélekábrázolásaik. Természetesen egyiknek a lantja dur és a másiké moll skálán játszik. Az egyik vidám, életteljes, tavaszt hozó, ébresztő, eget-föl-

1 Ravasz László református püspök (1882–1975) tanulmánya bevezetésként jelent meg a *Tompa Mihály munkái* című háromkötetes gyűjteményben, amelyet a Franklin Társulat 1928-tól több kiadásban is megjelentetett. Záró részét Tompa Mihály születésének 200. évfordulójára emlékezve nyújtjuk át olvasóinknak. *(A szerk.)*

det betöltő és átteremtő erő, a másik az ősz kedves bánata, búcsúzás és lemondás költészete, a hosszú telet kiváró és még nagy éjszakákat virrasztó távoli reménységeknek és közeli nagy bánatoknak az éneke. Vörösmarty a reformkorral szövődik össze és lesz annak költői inspirációja, Tompa az elnyomatás idején találja meg magát és válik nemzete megeredt zokogásává. Egy emberöltő távolából felelgetnek egymásnak, és közöttük a magyar tragédia és a magyar dicsőség gátszakasztó vizei zúgnak el. […]

Tompának még legkevésbé sikerült költeményei is érintik a XIX. század költői termelésének középvonalát. Ezen alul nem olvasunk verset tőle. Legtöbb költeménye az átlag fölé emelkedik, és egy nagy, mély, született művészi lélek alkotásaképpen beszél hozzánk. De van egy „Tompa Classis", 20–30 vers, amely felér a magyar irodalomtörténet legjavával. Jobbat senki sem írt, olyat is csak a legnagyobbak. Egyenjogú társ és osztályos atyafi e versek révén a legnagyobb magyar költőkkel: Vörösmartyval, Petőfivel és Arannyal.

HÍREK

Újranyílt a Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Megújuló kiállításokkal, új időszaki tárlatokkal várja látogatóit és egy egyedülálló fegyverlátványraktár megnyitására készül a 2017. február 1-jén újra megnyitott Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Az első időszaki kiállítás a *Töredékek – Az ostrom utáni Budapest egy amerikai hagyaték tükrében* című fotókiállítás. A március 15-én indult *Forradalmi Forgatag* rendezvénysorozat kiemelt eseménye volt a Schenk-katona-kiállítás. A Schenk Károly budapesti fröccsöntőmester által készített műanyag figurák – amelyek az 1980-as, 1990-es évek népszerű magyar játékai voltak – között megtalálhatók például Mátyás király híres Fekete seregének alakjai vagy az 1848–49-es forradalom és szabadságharc osztrák katonái és magyar huszárjai. A fegyverlátványraktár május 21-én, A Honvédelem Napján nyílt meg. A magyar katonák védő- és támadófegyverzetét bemutató tárlaton – négy teremben és az azokat összekötő folyosókon – több száz fegyver látható a IX–X. századtól kezdve napjainkig. (MTI)

Élőhely-rekonstrukció a Hortobágyon. Bruttó 850 millió forint értékű élőhely-rekonstrukciót hajt végre a Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság (HNPI) a Környezeti és energiahatékonysági operatív program keretében – jelentette be Kovács Zita, a HNPI igazgatója a projekt 2017. február 7-én megrendezett sajtótájékoztatóján a Tiszakürti Arborétumban. A projekt keretében a Közép-Tisza területén egy négyhektáros, ideiglenes vízborítású vizes élőhelyet hoznak létre, ezzel biztosítják a területen előforduló Natura 2000 jelölőfajok számára a kedvező élőhelyi feltételeket, ezenkívül az élőhely az itt előforduló gémfélék táplálkozóterülete lesz. Két kilométer hosszú szakaszon megerősítik a Tisza árvízvédelmi töltését is. (Magyar Idők, 2017. február 8.)

Csanád vezér legendája

A Bethlen-kormány kultuszminisztere, gróf Klebelsberg Kunó javaslatára az oktatási intézmények történelmi személy nevét vehették fel. A makói Magyar Királyi Főgimnázium dr. Gedeon Alajos vezette tantestülete Csanád vezér nevét választotta és használta az 1922–1923. tanévtől. A választást a város és a megye tisztikara és a nagyközönség elfogadta. A főgimnázium igazgatósága arra törekedett, hogy a belépő tanulók a névadó származását és hős tetteit már az első hetekben megismerjék. Dr. Gidai Kálmán történelemtanárunk magasra tette a mércét, több órán készültünk a szép témából. A tanultakat és a később szerzett ismereteimet használom fel Csanád vezér legendájának megírásához. A történelmi eseményt, a nép szeretetének jeleként, legendává nemesítette az idő.

A honfoglaláskor Árpád törzse a Csepel-sziget alatt, a Duna két partján, Pest és Tolna megyék területén helyezkedett el. Délre a bal parton Pentele alatt, Kalocsa és Baja között telepedett meg Doboka népe. Jelenlétüket bizonyítják a megmaradt, Érsekcsanád, Doboka-puszta helynevek. Dobokát Csanád apjának mondja a krónika. A szálláshelyek szűkülésével a törzsek kelet felé húzódtak, ekkor találkoztak a Gyula családdal. Gyula második fejedelmi méltóság, Gyulafehérvár székhellyel. Gyula két lánya közül Sarolt felesége Géza nagyfejedelemnek, míg a másik lánya, Karold feleségül ment Dobokához. Sarolt és Géza fiát, Vajkot 974-ben Piligrim érsek keresztelte Istvánnak. Karold és Doboka fia a Csanád nevet kapta. Így István és Csanád unokatestvérek voltak.

Csanádra vonatkozóan a Gellért-legenda a fő forrás. Ő Maros várában, Ajtony udvarában megbecsült vitézként szolgált. Hamarosan a hadinép parancsnokává léptették elő. Ez a sereg lassan túlszárnyalta a Géza nyomdokába lépett István királyét is. Marosvár a természettől is megerősített hely, a Maros folyó, a Szárazér és a Harangod mocsárvilága védte, délről sáncok és falak erősítették. Ajtony bűne szaporodott, vámolta az árut, sót szállító hajókat. Kacsingatott Bizánc felé, próbálta az uralkodó tekintélyét és területi egységét megcsonkítani. István nem tűrhette tovább Marosvár urának gőgjét.

Árpád honszerzését tetőzte be István, amikor kelettel szemben barátságot kínálva, nyugattal keresi a kapcsolatot. A nemzet sorsáért aggódó Csanádban fokról fokra érlelődött az a meggyőződés. hogy nem járhat egy úton azzal az Ajtonnyal, aki hatalmi, területi igénnyel lép fel a királlyal szemben. Ajtony besúgókkal figyeltette Csanádot, aki kényelmetlennek érezte helyzetét, igyekezett tőle szabadulni. Kedvező időpontban, 1026–1028 táján, egy kis csapattal a királyhoz futott. Csanád mindjárt tapasztalta a királyi unokatestvér jóindulatát. Tudakolta tőle a marosvári állapotokat, Ajtony titkait, terveit. Csanád Esztergomban, a királyi udvarban felajánlotta fegyveres szolgálatait. István ezt szívesen elfogadta és csapata élére állította. Koppány felnégyelése, Gyula megfékezése után, Ajtony következett.

A gyülekező fegyveresek hada a birtokok jobbágyaiból, az udvari katonaságból és az idegen zsoldos őrségből toborzódott. A legcélszerűbb gyülekező helyül az érseki Kalocsát választották. Néhány napi pihenő után a sereg a Duna–Tisza közén áthaladva, kereste a Tiszán való átkelés lehetőségét. Szeged vidéke a Maros mocsaras torkolata miatt erre nem volt alkalmas. Csanád úgy döntött, hogy haladjanak déli irányba a folyó mentén. A terv

bevált, mert a Kökényér torkolata után megtalálták az alkalmas partszakaszt, a kanizsai révet. A gázlókon keresztül csendben, tervszerűen folyt a partra jutás. Óvatosan kellett eljárni a várbeliek miatt. A portyázó lovasaik a távolban megjelentek, biztosan vitték a hírt a vár urának.

Csanád tudta, hogy serege gyenge a vár bevételére, harcosaival a váratlan támadás miatt biztonságos helyre, a Kökényér erdős, bokros területére, pihenőbe vonult. A hírt meghallva a várbeliek sem tétlenkedtek, lovaikra pattanva, felfegyverkezve, Ajtony vezetésével a nagyőszi dombokon csatasorba álltak. A két tábort egymástól a Harangod-patak sekély vize választotta el. Közben leereszkedett az éjszaka, a csapatok elcsendesedtek. A nagy sötétségben Csanád haditervén gondolkodott, közben imádkozott, Isten segedelmét kérte. Még kora reggel, hirtelen elhatározással seregét óvatosan riadóztatta, késedelem nélkül az ellenség ellen harcra vezette. A nem várt, meglepetésszerű támadás nagy riadalmat okozott Ajtony táborában, mert azt gondolták, hogy a királyi csapat csak védelemre rendezkedett be. A meglepett marosváriak fejetlenül futásnak eredtek. Csanád katonái nyomon követték és teljesen szétszórták a menekülőket. A legenda szerint Ajtonyt várában maga Doboka fia, Csanád ölte meg, levágott fejét elküldte a királynak.

Ajtony, a nemzetségfő származásával sokat foglalkoztak a történészek. Karácsony János állítja, hogy gepida származású, a Gellért-legenda szerint görög szertartás szerint keresztelkedett, Anonymus bolgárnak tartja.

A győztesek a régi szokás szerint nagy lakomát rendeztek. Csanád őrsereget hagyott a várban, majd a csapat többi részével a király elé vonult, hogy bejelentse győzelmét. István megdicsérte, megjutalmazta és kijelentette: „*Ezentúl a várat nem Maros, hanem Csanád várának hívják. Megyét alapítok, Te leszel az ispánja, amelynek neve Csanád vármegye legyen.*" Püspökének Gellértet nevezte ki. Csanád győzelme nyomán megindul a keresztény élet és így válik Csanád vármegye a közigazgatás, a hit és a művelődés központjává.

Siket István László

A székesfehérvári vastuskó

A céhes ipar korában a mesterség alapos elsajátításának, sokoldalú szakmai, kulturális és nyelvi ismeretek szerzésének igazi iskolája a legényvándorlás volt. Városi mesterré csak azok a legények válhattak, akik a kötelezően előírt, kettőtől öt évig tartó vándorlást teljesítették. Mesterlegényeink vándorútja az osztrák örökös tartományokba, Németországba vezetett, és hozzánk is érkeztek német, cseh, lengyel és horvát vándorlegények. Ipolyi Arnold, a XIX. századi művelődéstörténet-írás nagy alakja, elsősorban a legényvándorlás óriási jelentőségét szem előtt tartva a következőket mondta: „*Vitathatatlan, hogy a céhek alakulása legalábbis oly korszakos tény a népek történetében, mint akár a népvándorlások, vagy a keresztes hadjáratok, akár a politikai forradalmak, vagy a hitújítási mozgalmak.*"

A legényvándorlás egyik ránk maradt tárgyi emléke a székesfehérvári vastuskó, amely a Szent István Király Múzeum néprajzi állandó kiállításban látható. Ez egy 132 cm hosszú, átlagosan 15 cm átmérőjű, vaslemezzel borított faág, felül három rövid ágcsonkkal. A vaslemezt négy vaspánttal erősítették a faágra. A vastuskón középen egy igen erős vaspántot találunk, amellyel eredeti felállítási helyén a falhoz rögzítették. A vaspánt külső felén hatalmas, kör alakú, 11 cm átmérőjű lakat lóg. Nem nyitható, zárszerkezet nélküli

lakatutánzat. A vaspántba készítője az 1835-ös évszámot véste. A vastuskó felületét teljes egészében elborítják a belevert, különböző nagyságú, formájú és anyagú kovácsolt szögek. Némelyik szöggel átlyukasztott réz egykrajcárost is vertek rá. A krajcárok között vegyesen magyar és német feliratú is akad. Közülük a legkésőbbi az 1851-ben vert egykrajcáros. A hagyomány szerint az 1842-es évszámú rézpénzt a vándorszínész Petőfi Sándor szögezte a tuskóra, aki az év novemberében a székesfehérvári Pelikán fogadó színháztermében játszotta első szerepét.

Ugyancsak helyi hagyomány szerint a vastuskó a XVIII. századból való, s ekkor még a városkapunál állt. Lakatja még a török időkből származnék, állítólag a régi várkapu lebontásakor ásás közben találták, titkos rugóra jár, és nem lehet kinyitni. A vastuskóba a Székesfehérvárt érintő, vándorló mesterlegények egy-egy emlékszöget vertek. Egy Zsolnai nevű székesfehérvári mesterlegény a XIX. század első harmadában bevándorolta egész Ausztriát és Németországot. Öregkorában, az 1870-es években gyakran emlegette, hogy ahol csak megfordult, mindenütt bevert egy-egy emlékszöget a vastuskóba, vagy ahol ilyen nem volt, az útirányt jelző oszlopba, a híd karfájába. Évek múlva ugyanabba a városba érve örömmel fedezte fel régi emlékszögét.

A székesfehérvári vastuskó
(Gelencsér Ferenc felvétele)

A helyi hagyománnyal nem mindenben egyeznek a vastuskóra vonatkozó történeti adatok. Moenich Károly városi levéltáros szerint a vastuskót 1830 körül állították fel a Városház téren a Kreizler-ház sarkán. Később a Szőgyény-Marich-házban lévő Lakos Ignác-féle termény- és lisztkereskedés előtt állott. A XIX. század végén a Szent Korona utcai *Vas tuskóhoz* címzett vendéglő cégére lett. Innen Héjj Ferencné, a megözvegyült vendéglősné, 1911-ben Győrbe vitte, ahova férjhez ment. Az értékes vándoremléket második férje, Kiss Mihály 1938-ban Győrből ajándékozta vissza a székesfehérvári múzeumnak. Az ajándékozás írásos dokumentumait a Szent István Király Múzeum adattára őrzi. Kiss Mihály 1938-ban Székesfehérvár polgármesteréhez küldött levelében ajánlotta fel a vastuskót a város számára:

„*Méltóságos Uram!*

Bocsánatot kérek, hogy soraimmal zavarom, de miután a pesti lapokból olvasom, hogy régiségek után a Szent István évre ásatásokat végeznek, hát nálam is van Székesfehérvárról egy igen régi vas tuskó, tele verve vas szegekkel. Én szívesen felajánlom, ha kell, én a feleségemtől örököltem, az pedig Szőgyény Marich László akkori berlini nagykövettől kapta. Nekem értéktelen, mert nem tudom az eredetét, és nálam elkallódik, de Székesfehérvárnak emlék. Abban az időben feleségem székesfehérvári lakos volt, Héjj Ferencnek, a kálozi vendéglősnek neje volt. Maradtam mély tisztelettel

Győr, Kálvária út 11 szám.

Kiss Mihály”

A polgármesteri hivatal a levelet „*szíves tudomásulvétel és a bölcs belátása szerint szükségesnek mutatkozó intézkedések megtétele végett*" másolatban megküldte a Székesfehérvári és Fejér megyei Múzeum igazgatóságának. Marosi Arnold múzeumigazgató levélben intézkedett a vastuskó átvételéről:

„*Tekintetes Kiss Mihály úrnak*
Győr, Kálvária út 11. sz.
Mélyen tisztelt Uram!

A polgármester úr őméltósága megküldve a múzeumnak hozzá intézett becses sorait, engem bízott meg a levélre való válasszal. E megbízatás alapján hálásan köszönöm, hogy a szóban levő vas szegekkel tele vert tuskót, mely itt Fehérváron valamikor a vándorlegények szállójának volt tulajdona és a szegeket ősi szokás szerint az átutazó vándorlegények verték abba, szíves volt Székesfehérvár városának felajánlani. A város azt a városi múzeumban kívánja elhelyezni, miért is kérem annak, mint vasúti szállítmánynak, a Fejér vármegyei és Székesfehérvári Múzeum címére megküldését. A felmerülő költségeket a múzeum készséggel megtéríti és a tuskót mint Uraságod adományát fogja leltárába bevezetni. Kiváló tisztelettel
1937. III. 5.

Marosi Arnold
m. kir. kormányfőtanácsos,
múzeumigazgató"

Vastuskók az egykori magyar királyság néhány nagyobb céhközpontjában találhatók: Pozsonyban, Győrben, Szekszárdon, Budán, Pesten, Aradon és Temesváron. Előképük valószínűleg a bécsi Szent István-templom közelében egy biztosítótársaság XIX. század végén épült palotájának sarkán erre a célra kiképzett márvány falfülkében ma is látható vastuskó (*Stock im Eisen*). Andersen, a nagy dán meseíró, a pesti vastuskó bemutatása kapcsán a bécsit is említette 1842-ben megjelent útirajzában: „*Az egyik utcában egy vasfa áll, éppen úgy, mint Bécsben a Duna menti őserdő egyetlen emléke. Minden vándorló mesterlegény belevert egy szeget a fába, amíg csak akadt pont, ahová bele lehetett verni, s így a fából valóban vasfa lett, fa, amelyik csupa vasszögből áll.*" Ausztriában Bécsen kívül csak az alsó-ausztriai Waidhofen an der Ybbs városában található vastuskó. Hiányoznak a vastuskók a már a középkorban erős céhes ipari hagyományokkal rendelkező Németországból, sőt, a felvidéki és az erdélyi szász városokból is.

Mindez megerősíti, hogy a magyarországi vastuskók a bécsinek újabb, XIX. századi másolatai. A vastuskó a Béccsel sűrűn érintkező, részben ausztriai eredetű iparos polgársággal rendelkező magyarországi városokban a céhes ipari hagyományok egyik ránk maradt emléke.

Székesfehérváron a Palotavárosi Skanzenben a Mesterségek Háza udvarán 2011-ben felállított vastuskó avatására engem kértek fel. Egy alumínium kétpengőst vertem rá emlékül.

Lukács László

Idegen kincsszerzőkről szóló mondák

Az elrejtett kincsről és annak kereséséről szóló mondák minden európai nép epikus hagyományvilágának sarkalatos részét képezik.[1] E narratív formákba rendeződött képzet persze messzemenően nem csakis az európai folklór sajátja, lényegében univerzális, mint ahogyan azt a Thompson-féle *Motif-Index* vonatkozó fejezete is mutatja.[2] Különösen gazdag kincsmondákban az észak-amerikai félteke, és például az Egyesült Államok hagyományosnak mondható (a modern/kortárs/városi mondákat megelőző) mondahagyományának legnagyobb és legváltozatosabb szegmensét a kincsmondák alkotják.[3] A kincskeresés, a kincs megszerzése és véletlen megtalálása számos narratívum által a meserepertoárnak is része (vö.: ATU 745A, 834, 954, 1381, 1645, 1645A stb.), s a benne való hit miatt hiedelemjelenségként többnyire ugyanúgy vizsgálható, mint didaktikus és szórakoztató funkciót egyaránt betöltő népköltészeti alkotásként.

A magyar kincsmondák több évszázados múltját jelzi, hogy a kincskeresés már egyes XVII. századi iskolai színjátékoknak is központi témája volt.[4] A XIX. század folklorisztikai jellegű irodalmát áttekintve is rengeteg vonatkozó adatra lelhetünk. A Magyar Néprajzi Társaság folyóiratának első évfolyamában már e tárgykörben is olvasható egy figyelemre méltó forrásközlés.[5] A kor egyik legjelentősebb folkloristája, Herrmann Antal az *Erdély* című folyóirat több lapszámában is adott közre felhívást az erdélyi kincsmondák minél teljesebb körű összegyűjtésére vonatkozólag.[6] A Folklore Fellows magyarországi szervezetének a megalakításában is aktív szerepet vállaló Bán Aladár a XX. század elején az európai kincsmonda-motívumok komparatista jellegű összefoglalására is kísérletet tett.[7] Már a század közepén közölt az erdélyi és a nagysárréti szájhagyomány alapján adatgazdag tanulmányokat Mozsolics Amália[8] és Szűcs Sándor.[9] Számos XIX–XXI. századi népköltészeti gyűjtemény is tartalmaz kincsmondákat, amelyek az utóbbi két évtizedben megjelent táji mondagyűjteményekben többnyire külön fejezetet alkotnak. A hagyománykör

1 A német kincsmondák áttekintése: *Winter, Leo*: Die deutsche Schatzsagen. Köln, 1925; *Petzoldt, Leander*: Deutsche Volkssagen. München, 1970. 314–325. A téma újabb skandináv feldolgozásai: *Lindow, John*: Swedish Legends of Buried Treasure. Journal of American Folklore 95. 1982. 257–279.; *Johansen, Thomas*: 'Na We've Got It. Danish Treasure-Hunting Legends Seen from a Structural Point of View. Folklore 102. 1991. 2. 220–234. 1991; *Klintberg, Bengt af*: The Types of the Swedish Legends. (FFC 300.) Helsinki, 2010. 375–389.

2 *Thompson, Sith*: Motif-Index of Folk-Literature. A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends I–VI. Copenhagen–Bloomington, 1955–1958. N500–599.

3 Az amerikai kincsmondák eddigi legteljesebb feldolgozásai: *Granger, Byrd Howell*: A Motif Index for Lost MInes and Treasures Applied to Redaction of Arizona Legends, and to Lost Mine and Treasure Legends Exterior to Arizona. (FFC 218.) Helsinki–Tucson, 1977; *Allen, Barbara–Montell, Lynwood*: Lost Treasure Legends of the Old Lousiana Territorry. Fabula 29. 1988. 290–301. – további irodalommal.

4 *Kilián István*: A XVII–XVIII. századi iskolai színjátszás Sárospatakon. Herman Ottó Múzeum Évkönyve XII. Miskolc, 1973. 142–151.

5 *Wieder Gyula*: Kincsásó babonák és ráolvasások, Ethnographia I. 1890. 247–257. Lásd még: *Kuun Géza*: Kincsások és bányászok. Ethnographia I. 1890. 180–184.

6 *Herrmann Antal*: Erdélyi kincses mondák. Erdély, 1894. 381.; *Uő.*: Erdélyi kincses mondák és hiedelmek, Erdély, 1904. 141–142, 181.

7 *Bán Aladár*: A kincskeresés a néphitben. Ethnographia XXVI. 1915. 28–40, 86–93.

8 *Mozsolics Amália*: A hetedik gyermek kincslátása. Erdélyi Múzeum, 1943. 46–52.

9 A sok vonatkozó közlés közül talán a legfontosabb: *Szűcs Sándor*: Nagysárréti babonák és mendemondák az elásott kincsről I–III. Püspökladány és Vidéke, 1939. augusztus 31., szeptember 7., 14.

történeti rétegeinek a feldolgozása a XX. század második felében kapott új lendületet,[10] és számos, e tematikus mondacsoportot érintő lokális esettanulmány is napvilágot látott az utóbbi évtizedekben.[11] A magyar kincsmondák tipologizálására is történtek kísérletek (egy egyetemi szakdolgozat és a magyar hiedelemmonda-katalógus keretében),[12] azonban a rendszerezés alapjául szolgáló csekély adatbázis miatt nem vezethettek időtálló eredményre.

Jelen tanulmány keretében a magyar kincsmondahagyomány egy tipológiailag szűk körű, ám bizonyos szegmenseiben rendkívül elterjedt szövegcsoportjának az áttekintésére teszünk kísérletet. Egy 316 szövegből álló adatbázison alapuló elemzés szerint a kincsmondáknak alig negyede (24%) végződik sikeresen a kincsások szempontjából.[13] Noha a fenti minta nem reprezentatív, a statisztikai következtetés hozzávetőlegesen pontosnak tűnik. A sikeres kincsásást, szerencsés kincstalálást megörökítő esetek többnyire egy helybeli illetőségű személy szerencsés meggazdagodását beszélik el. Számos szövegtípus ezzel merőben ellentétes hagyományt örökít meg: a kincsért idegenek jönnek a monda helyszínéül szolgáló vidékre, s olyan ismeretek birtokában, amelyről a helybeliek nem tudnak, onnan rövid idő múltán meggazdagodva távoznak el.

Az idegen kincsszerzőkről szóló hagyománykör egyik közvetett típusú narratívuma a megálmodott kincs lelőhelyéről egy távoli városban értesülő, és azt a saját kertjében meglelő szerencsés emberről szóló történet. Ezt az elbeszéléstípust a nemzetközi mesekutatás is számon tartja (ATU 1645. *The Treasure at Home*).[14] E típus egy borsodi redakcióját Tompa

10 *Nagy Dezső*: Egy magyar kéziratos varázskönyv a XIX. századból. Index Ethnographicus, 1957a. 199–205.; *Uő*: A kincskeresők Kristóf-imádsága egy újabb varázskönyvünkben. Index Ethnographicus, 1960. 95–96.; *Herner János–Szörényi László*: A Tudás Könyve. Hasznos útmutató haladó kincsásóknak. In: *Herner János–Keserű Bálint* (szerk.): Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére. Szeged, 1990. 9–33.; *Szende László*: Kincsmondák a Régészeti Adattárban. (Adatok a folklór és a régészet kapcsolatához). In: *Ablonczy Balázs et al.* (szerk.): Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László tiszteletére. Budapest, 2002. 406–415.; *Láng Benedek–Tóth G. Péter*: A kincskeresés 400 éves Magyarországon. Kézikönyvek és olvasóik. (Fontes Ethnologiae Hungaricae VIII.) Budapest, 2011; *Ilyefalvi Emese* (szerk.): Ráolvasások. Gyűjtemény a történeti forrásokból (1488–1850). Budapest, 2014. 220–300.

11 A teljesség igénye nélkül: *Jung Károly*: Hiedelemmondák és hiedelmek. Adatok Gombos hiedelemvilágához. Újvidék, 1978. 186–188.; *Füvessy Anikó*: Pénzásó Pistához, a tiszafüredi táltoshoz fűződő hagyományok. In: *Balassa Iván–Ujváry Zoltán* (szerk.): Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. Debrecen, 1982. 591–608.; *Uő.*: Tiszafüred környéki kincskereső történetek. In: *Novák László* (szerk.): Szokások és hiedelmek az Alföldön I. Nagykőrös, 1992. 309–321.; *Keszeg Vilmos*: A kincs hiedelemköre a Mezőségen. In: *Keszeg Vilmos* (szerk.): Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 1. Kolozsvár, 1992. 199–218.; *Jung Károly*: Az emlékezés útjain. Újvidék, 1993. 123–125.; *Magyar Zoltán*: Torna megyei népmondák. (Magyar Népköltészet Tára I.) Budapest, 2001. 75–77.; *Uő.*: A csángók mondavilága. Gyimesi csángó népmondák. (Magyar Népköltészet Tára III.) Budapest, 2003. 85–86.; *Fehér Zoltán*: Annak a kincsnek valami jele van. A szanki és móricgáti kincsszerzés hiedelemköre elemezése. In: *Szakál Aurél* (szerk.): Halasi Múzeum 2. Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 130. évfordulójára. Kiskunhalas, 2004. 395–410.; *Takács György*: Kantéros, lüdérc, rekegő. Hárompataki csángó hiedelemmondák. Budapest, 2004, 90–92.; *Magyar Zoltán*: Kalotaszegi népmondák. (Magyar Népköltészet Tára V.) Budapest, 2004. 94–100.; *Uő*: A Szilágyság mondahagyománya. (Magyar Népköltészet Tára VII.) Budapest, 2007. 96–98.; *Magyar Zoltán–Varga Norbert*: Amikor még szűk vót a világ… Mondák és hiedelmek Fülek vidékén. Dunaszerdahely, 2007. 40–41.; *Magyar Zoltán*: Népmondák Erdély szívében. Alsó-Fehér megye mondahagyománya. Budapest, 2008. 116–118.; *Uő.*: Így beszélték Farkasok patakán. Tankó Fülöp Gyugyu történetei. Marosvásárhely, 2008. 26–29.; *Uő.*: Erdővidéki népmondák. Barót, 2011. 46–47.; *Uő.*: Népmondák a két Homoród mentén. Barót, 2011. 55–57.; *Uő.*: Bebek juhász kincse. Népmondák Rozsnyó vidékén, Dunaszerdahely, 2011. 37–44.; *Uő.*: Mezőségi népmondák. (Magyar Népköltészet Tára XIII.) Budapest, 2012. 90–92.

12 *Sz. Sándor Zsuzsanna*: A történeti monda. (kézirat: egyetemi szakdolgozat, 1980: ELTE Néprajzi Intézet Folklór Archívuma Sz-59.), 1980; *Bihari Anna*: Magyar hiedelemmonda katalógus. A Catalogue of Hungarian Folk Belief Legends. (Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 6.) Budapest, 1980. 125–134.

13 *Sz. Sándor* 1980. 65.

14 *Uther, Hans-Jörg*: The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography- (FFC 284–286.) Helsinki, 2004. II. 351.

Mihály a XIX. század közepén versben dolgozta fel,[15] Binder Jenő pedig a XX. század elején a hozzáférhető magyar szövegváltozatokat nemzetközi kontextusban is elhelyezte.[16] Ez azonban a dolgozat címét tekintve invariáns típus, hiszen bár idegen helyen és egy idegentől értesül leendő szerencséjéről a kincstaláló, ám ő maga nem idegen.

Ellentétben azokkal a többnyire nem magyar kincskeresőkkel, akik egy távoli országból érkeznek egy magyarországi településre egy különös formájú kőszobor felől tudakozódva. E többnyire állat alakú kő-, ritkábban ércszoborról (lásd: kőkecske, kőbárány, kőkutya, vasszamár, rézőz stb.) szóló történet egyike a magyar kincsmondahagyomány esztétikailag letisztult fabulatjainak. Az egységes és már hosszú idő óta állandó típusszerkezet ellenére a vonatkozó folklórszövegek többsége memoratként is értelmezhető, hiszen a mesélő többnyire úgy adja elő a történetet, mintha ő maga vagy valamely közeli ismerőse/hozzátartozója személyesen is látta volna.[17] A monda legáltalánosabban előforduló szüzséje szerint a menekülő/az országból kivonuló törökök egy belül üres állatszoborba (kőkecskébe stb.) rejtik el a kincseiket, hogy az ne kerüljön a magyarok kezébe. Idők múltával egy/több török (titokzatos idegen) jelenik meg a faluban és az állat alakú kő felől tudakozódnak. A helybeliek elvezetik az idegeneket a határ azon részére, ahol valóban van egy a leírthoz hasonlító szobor, és amit a parasztok a boronálás alkalmával nehezékül használnak. A törökök magukkal viszik az állat alakú követ, amelyről csak utóbb derül ki, hogy a belseje rengeteg kincset rejtett.

Egy másik jellemző variánscsoport szerint a településre érkező idegenek/törökök potom összegért megvásárolják a helybeliektől az állat alakú szobrot, majd azt összetörve/a fejét letörve/egy kulccsal kinyitva a döbbenten bámuló és tudatlanságukat kárhoztató helybeliek szeme láttára elviszik a kőből kiömlő rengeteg aranyat.

A harmadik jellemző változat azt beszéli el, hogy egy előkelő rangú török/egy idegen kereskedő/egy közeli városban élő úr egy vidéki embernek megbízást ad, hogy némi fizetség ellenében fuvarozza el neki azt az állat alakú követ, amely a paraszt faluja határában van/hányódik a mezsgyéken. A parasztember, örvendezve az alkalmi keresetnek, elviszi megbízójának a semmire sem becsült követ. Az úr a fuvaros szeme láttára egy kulccsal kinyitja a kőszobrot/összetöri azt, megmutatva neki, hogy a szobor valójában rengeteg aranyat rejt. A kincses kőszobrot fuvarozó paraszt lógó orral tér haza/maga is meggazdagszik, mert a kőszobor titkát ismerő úr busásan megajándékozza őt.

Ezt a folklorisztikai szakirodalomban némi leegyszerűsítéssel *Kincses kőkecské*nek nevezett mondatípust több száz szövegváltozatban jegyezték fel a Kárpát-medence legkülönbözőbb vidékein. Legnagyobb számban a Dél-Dunántúlon és az Alföldön, kirajzolva közvetve a hajdani hódoltság területét. E típushoz tartozó szöveg egyedül Moldvából nem került elő, ám ez lehet a hiányos folklórgyűjtések következménye is. Legkorábbi magyarországi említése a XVIII. század első felére tehető (Apor Péter feljegyzései között fordul elő),[18] és noha számos további – XIX. századi – írásos említéséről is tudunk, olyanról egyről sem, amely folklorizáció eredménye lenne, vagyis e narratív hagyomány egyöntetűen a szájhagyomány által hagyományozódott és terjedt. A mondaszövegek többségében említett idegen kincsszerzők nemzetisége (törökök) a monda kialakulását illetően XVII–XVIII. századi eredetre utal, azonban a típus balkáni előfordulásai (a délszláv folklórban

15 *Tompa Mihály*: Tompa Mihály összes költeményei. Pest, 1870. 572–577.
16 *Binder Jenő*: Álom a hídon lévő kincsről. Ethnographia XXXI. 1920. 41–45.
17 Vö. *Jung* 1993. 120–121.
18 *Benkő József*: Transsilvania specialis. (Fordította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi *Szabó György*.) Bukarest–Kolozsvár, 1999. II. 150–151.

hasonlóképpen széleskörűen elterjedt) korábbi rétegzettséget sejtetnek, ugyanis az isztriai és boszniai szövegváltozatokban a törökök helyett főként hajóval érkező görögök szerepelnek.[19]

A monda altípusaként is értelmezhető, a városba vitetett kőszoborról szóló hagyománynak kétféle befejezése ismeretes. Az általánosabb, elterjedtebb változat szerint a jól értesült városi úr gazdagon megjutalmazza a kőszobrot számára elszállító fuvarost, míg a mindössze Kalotaszegen és a Szilágyságban ismert variáns szerint ostobasága miatt még ki is gúnyolja a birtokában lévő kincsről mit sem sejtő falusi embert, s a széttört szobor tartalmából egyetlen aranypénzt ad csupán neki, azt is azért, hogy vegyen rajta magának kötelet.

A kinccsel teli kőszobor mondatípusát nagyfokú lokalizáltság jellemzi. A település határában hányódó, a helyiek által értéktelennek gondolt tárgy számos esetben egy várrom területén, templom vagy kolostorrom mellett, egy elpusztult település helyén tűnik fel. Mint például a Törökbecséhez közeli aracsi templomrom,[20] vagy a viszonylag korai feljegyzésnek tekinthető nagyszalontai hagyomány (az ottani Csonkatorony) esetében.[21] Pécsett e monda a város határában lévő Szamárkút névmagyarázó mondájaként ismeretes, és egyike a legismertebb helyi folklórtörténeteknek.[22]

A tárgyalt hagyományok másik jellegzetes csoportját azok a mondák alkotják, amelyekben a kincsért *rendszeresen* megjelenő idegenekről esik szó. Ez utóbbi hagyomány lényege, hogy a helybeliek által nem ismert kincses barlangba/kincses pincébe/titkos aranybányába/aranyfolyáshoz bizonyos időközönként (évente/hétévente) ugyanazon a napon távoli tájról származó idegenek érkeznek, és hordják el lóháton, nagy átalvetőkben az onnan kibányászott kincset.[23] Feltűnő, hogy a kincses kőszobor mondájával ellentétben e típus a Dunántúlról nem, és az Alföldről is mindössze két szövegváltozatban került elő, az észak-magyarországi adatok pedig az egyetlen nógrádi mondát leszámítva a felföldi németekhez köthetők. E típus fő elterjedési területe Erdély, azon belül is a Székelyföld, hiszen az egyéb erdélyi előfordulások zöme is Aranyosszékről és a Székelyfölddel határos területekről került elő. Jelentős részük a XIX. század derekán lett megörökítve helyi gyűjtések eredményeképpen (különösen Pesty Frigyes helynévtára és Orbán Balázs hatkötetes műve tartalmaz vonatkozó szüzséket), a legkorábbi, másfélszáz évvel korábbi feljegyzések azonban felföldiek, a Börzsöny és a Magas-Tátra rejtett kincseivel összefüggésben. A székelyföldi mondák gyakori motívuma, hogy a titkos kincsért érkező idegenek az aranyat fordítva patkolt lovakon szállítják el, és néhány folklórszöveg adatközlője azt is tudni vélte, hogy a rejtélyes idegenek megajándékozták az őket kalauzoló, nekik a pakolásban segítő helybelieket.

A mondákban említett titokzatos idegenek nemzetisége a magyar folklórban rendkívüli változatosságot mutat. A kincses kőszobor típusú mondákban és számos további szövegben is rendszerint törökök a jól értesült, az adott helyre térképpel, pontos feljegyzésekkel érke-

19 *Bošković-Stulli*, *Maja*: Istarska narodne priče. Zagreb, 1959. 134.; *Palavestra*, *Vlajko*: Folk Tradition of the Ancient Populations of the Dinaric Region. Wissenschaftliche Mitteilungen des Bosnisch-Herzegowinischen Landesmuseums (Sarajevo) I. B. Volkskunde, 1971. 89–91.

20 *Jung* 1993. 120. A típus további délvidéki előfordulásairól: *Ferenczi Imre*: Jugoszláviai magyar hiedelmek, népmondák a törökökről és tatárokról. Néprajz és Nyelvtudomány XIX–XX. Szeged, 1979. 219.

21 *Szendrey Zsigmond*: Nagyszalontai gyűjtés. (Gyűjtötte a Folklore Fellows Magyar Osztályának nagyszalontai gyűjtő szövetsége Kodály Zoltán közreműködésével.) (Magyar Népköltési Gyüjtemény XIV.) Budapest, 1924. 236.

22 *Muszty László*: Egy népszerű pécsi monda változatai. Jelenkor, 1958. 2. szám, 92–94.

23 E típus már Szendrey Zsigmond mondakatalógus-vázlatában is szerepel: *Szendrey Zsigmond*: Magyar népmonda-típusok és tipikus motívumok. Ethnographia XXXIII. 1922. 51.

ző idegenek. Velencei hagyományok szerint a Vámbéry Ármint ázsiai útján kísérő, majd utóbb a Velencei-tó partján letelepedő Molla Szadik is eredetileg ilyen, a török időkben ott elrejtett kincsért érkező török lehetett.[24] A felföldi és dunántúli kincsmondák szerint ilyen itáliai idegen urak/varázsvesszőt birtokló velenceiek („veneziánerek"),[25] olasz munkások hordják el/viszik el a helyiek orra elől a kincset.[26] Más hagyományokban német kincsszerzőkről, és kivált a Magas-Tátra kapcsán svájciakról, szileziaiakról, csehekről, lengyelekről esik szó, ez utóbbiakról a késmárki Buchholz György 1719-ből származó feljegyzéseiben.[27] A gyimesi hegyekben lévő kincseket egy társtalan monda szerint orosz „aranyászok" hordják el, s az Alföldön szerbeket, bosnyákokat is említenek, vélhetőleg invariáns módon, a törökök helyett. Erdélyből több szövegváltozata is ismert ama hagyománynak, miszerint zsidók, élelmes zsidó kereskedők viszik el/szerzik meg a kőszoborba rejtett kincset, közeli rokonaként annak a kalotaszegi variánsnak, miszerint az ottani kőkutya esetében egy jól értesült örmény kereskedő a még gazdagabbá váló, szerencsés ember.

A XXI. század második évtizedében került elő a Sebes-Körös völgyében fekvő Réven az a klasszikus szépségű mondafabulat, amely egy szerencsés módon meggazdagodott drótostótról szól. E történet szüzséje szerint egy vándoriparosként dolgozó drótostót a vidékre érkezve rendszeresen ugyanannál a magyar gazdánál száll meg éjszakára. Az egyik alkalommal a szokásostól eltérően a gazda nem fogadja szívesen a vendéget és kéri, hogy keressen magának másutt szállást, mert neki most halaszthatatlan dolga van. A drótostót kénytelen-kelletlen odébbáll, de mivel a faluban nem ismer mást, és már alkonyodik, hátulról visszaoson a gazda portájára, és a kertben, egy szénaboglya tövében húzza meg magát. Egyszer csak arra lesz figyelmes, hogy a gazda megjelenik a kertben, gödröt ás, majd többször fordulva több kosár aranyat önt bele, hogy korhely fiai ne örökölhessék a vagyonát. Amíg a gazda az újabb tele kosárral megérkezik, a drótostót kapva az alkalmon, teletömi a tarisznyáját aranypénzzel, majd hajnalban feltűnés nélkül és immár gazdag emberként távozik. Évek múltán az időközben nagygazdává vált tót ember az iránt érdeklődik más szegény drótosoktól, hogy mi van azzal az idős gazdával, akinél ő olyan sokat szállásolt. A drótosok arról számolnak be neki, hogy az öreg időközben meghalt, a fiai pedig koldusformán élnek, mert nem találják az apjuk vagyonát. A meggazdagodott drótostót felkeresi a két fiút, megmutatja nekik azt a helyet, ahol a kincs a földben nyugszik, valamint felfedi előttük a titkát annak, hogy az apjuk milyen átokkal ásta el, és ők milyen megkötés feloldásával vehetik fel azt (ha két kutyakölyökkel szántják fel ott a földet). A fiúk a drótostót útmutatásai szerint járnak el, és az apjuk kincsét kiásva maguk is gazdag emberek lesznek.[28] E kincsmonda típus párhuzamát nem ismerjük, a drótostót (esetenként mint zsánerfigura) motívuma az epikus folklór számos más területén is feltűnik: egyes obó-hagyományok kapcsán éppúgy, mint a Rákóczi-korra reflektáló folklórhagyományban, vagy a zegzugos/ezerutcájú községről szóló falucsúfoló történetekben.

Szendrey Zsigmond az *Ethnographia* lapjain közölt mondakatalógus-vázlatában azt írja, hogy a „*Magyarhoni kincskeresők* tisztán erdélyi alakulás, mely az előbbi típustól [*Idegen kincskeresők*] annyiban különbözik, hogy a kincskeresők mindig magyarországi embe-

24 *Reményi József*: Molla Szadik. Élet és Irodalom, 1965. 36. szám, 7.
25 *Nagy Dezső*: A dobsinai „bulénerek" mondáiból. Néprajzi Közlemények, 1957b. 318.
26 *Litschauner Lajos*: Való-, babona- és monda a német bányászat múltjából. Bányászati és Kohászati Lapok, 1902. 152–154.; *Nagy* 1957b. 318.; *Hála József–Landgraf Ildikó*: Magyarországi bányászmondák. Rudabánya, 2001. 20–21.
27 Közli: *Niedenbach Ákos*: Tátrai legendárium. Budapest, 2000. 61.
28 E monda típusszáma *A magyar történeti mondák katalógusá*ban: MZ VIII. J 8.14. A szerencsés drótostót.

rek."[29] E tömör jellemzést annyival árnyalhatjuk, hogy e típus Erdélyen belül is kifejezetten a székely vidékekhez köthető, ott azonban szinte általános. Mint Kozma Ferenc írja: „*Van a kincskeresésről való hagyományokban egy igen feltünő. Míg t.i. a benszülöttek sehogy sem birnak a rejtett kincshez jutni, addig abból a 'magyarországiak' (fordított patkóval vasalt lovaikon) sokat hordanak ki. E tüneményes monda jelentőségével nagyon fennakadnánk, ha helyen-helyen a magyarországiakat 'kivalókkal' (külföldiekkel) nem hallanók felcserélni. Igy valószinüleg azt jelenti, hogy hazai kincseinket, régiségeinket a külföldiek már ős idők óta hordják ki.*"[30] A 28 ide sorolható szövegváltozat több mint a fele XIX. századi feljegyzésű, és kivétel nélkül a helyi szájhagyományból származó, lokalizált folklórhagyományt képviselnek (hasonlóképpen a későbbi feljegyzésűek is). Figyelemre méltó, hogy a magyarországi kincsszerző folklórmotívuma három olyan XXI. századi gyűjtésű folklórszövegben is szerepel, amelyek bár nem székelyföldiek, azonban mindegyik határon túli területeken (a Fekete-Körös völgyében, a Vajdaságban, Kárpátalján) lett megörökítve, jelezve, hogy a folklórban egy mégoly tájspecifikus és több évszázadosnak tűnő hagyomány aktualizálása is lehetséges.

A fenti hagyományok egy további csoportja (alcsoportja) erdélyi kincsszerzőkről szól, és mivel erdélyi folklórszövegek, értelemszerűen csakis székely olvasatban értelmezhetők. A regionális tájszemlélet még ennél is tovább fokozható, ugyanis a gyimesi csángók szerint székelyek, a kászoni székelyek szerint pedig a szomszédos (polgárosultabb) háromszékiek hordják el a hegyeikben rejtőző kincseket.

A kincsszerzők személyét, foglalkozását illetően is nagyfokú változatosság figyelhető meg. Székely és felföldi hagyományok szerint idegen bányászok érkeznek a kincs kitermelésére, mások idegen tudósokról, a kincset elhordó rablókról meséltek. Megint más mondavariáns szerint egy pap (egy nagyszombati szerzetes/egy kolozsvári ortodox pópa/az ördöngös hírben álló és eszkatológikus jövendöléseiről is nevezetes etédi unitárius lelkész, Kendi Sámuel) ássa ki/szerzi meg a község határában valaha elrejtett kincset. Különleges az a XVIII. század elejétől adatolható Nógrád megyei hagyomány, miszerint a diósjenői Kámor várának titkos pincéibe befalazott aranyat „ismeretlen öreg emberek", „idegen vének" ássák ki és viszik el,[31] s a hiedelemvilággal kontaminálatnak tűnik az a gyergyói adat is, amely arról szól, hogy az ottani aranybánya kincseit fordítva patkolt lovakon tündérek hordják el.

Magyar Zoltán

29 *Szendrey* 1922. 51.

30 *Kozma Ferenc*: Mythologiai elemek a székely népköltészetben- és népéletben. Budapest, 1882. 15.

31 Elképzelhető, hogy az e hagyományban említett „idegen vének" motívumába a kincsőrző/kincsre vezető ősz öregember hiedelemalakja olvadt bele, ugyanis ez utóbbi a felföldi folklórból is ismert.

Épület alá helyezett mágikus célú edények az Árpád-kori Magyarországon

A magyarság Árpád-kori népszokásai ma már csak bizonyos korlátok között[1] rekonstruálhatók régészeti leletek és néprajzi analógiák alapján. Az alábbiakban egy – főként lakóházhoz kapcsolódó hiedelemvilág kérdésköréhez tartozó – jellegzetes lelettípusról és a hozzá kapcsolódó kérdésekről kívánok egy rövid áttekintést adni. Ezek az épületek alapja, vagy padlója alá ásott edények és tartalmuk, amelyeket a régészeti szakirodalom túlnyomórészt építési áldozatokként azonosított.

Az említett leletek jelentőségét két oldalról lehet megközelíteni. Egyfelől az edények tipológiai jegyei lehetővé tehetik a hozzájuk kapcsolódó épület építési idejének pontosabb meghatározását, amelyre az írásos források ismeretében is sokszor csak következtetni lehet. Erre példa a haraszti templom (Herencsény, Nógrád megye), melynek újjáépítési idejét az ásató régész az építési áldozatokként azonosított edények tipológiája alapján állapított meg.[2] Másfelől az edények elhelyezésének célja több érdekes kérdést vet fel a korabeli népi hiedelmekről. Utóbbiakkal kapcsolatban említést érdemel Szabó Kálmán régész felfogása, mely szerint a régészet „*megkövesedett néprajz*", míg a néprajz „*élő régészet*". E két tudomány együttes alkalmazásával az Árpád-kori köznép hétköznapi életének és hitének új részleteire deríthető fény.[3]

ÉPÜLET ALÁ HELYEZETT MÁGIKUS CÉLÚ EDÉNYEK AZ ÁRPÁD-KORBÓL

Megyék szerint csoportosítva a következő lelőhelyekről ismerünk – pontosabban a következő lelőhelyekről kerültek publikálásra – mágikus céllal elásott Árpád-kori edények.

Bács-Kiskun megyében a solti Tételhegy Árpád-kori településének egykori templomában, az oltáralapozásba mélyített kisméretű gödörben egy edényt és abban ételmellékletet találtak. A leletet a feltáró Szentpéteri József építési áldozatként azonosította, amely véleménye szerint arra utalhat, hogy az Árpád-korban a Solt-széki kunokhoz kötődhetett a település.[4]

Budapesten az egykori Szent Péter mártírról elnevezett plébániatemplom (a Csalogány utca, Gyorskocsi utca és Medve utca által határolt telektömb déli fele) szentélyének egykori padlószintje alatt padlótéglákkal két oldalról körülállított és lefedett vederfüles kannára bukkantak. A bécsi korsót a rétegviszonyok alapján az építkezés megkezdése előtt – feltehetően az alapárok kiásásakor – helyezték a földbe. Belsejében hamvak és egy-két átégett baromficsont volt.[5]

1 *Paládi-Kovács Attila*: Középkor, anyagi kultúra, napjaink élő középkori öröksége. Középkori elemek a mai anyagi kultúrában. Budapest, 2014. Életképek a Kárpát-medence anyagi kultúrája köréből I., 9–18.; 10–11.
2 *Zólyomi József*: Herencsény története. Balassagyarmat, 1998. 168.
3 *Kőhegyi Mihály*: Szabó Kálmán (1886–1963). Ethnographia, 1964. 4. 614–617.; 614–615.
4 *Szentpéteri József*: Őskori és középkori emlékek a solti Tételhegyen. História 2012. 5–6. 9–12.; 11.
5 *H. Gyürki Katalin*: Középkori építőáldozat Buda egykori külvárosában. Archaeológiai Értesítő 1967. 93. 80–83.

A középkori Felhévíz és Szentjakabfalva területén (a mai Bécsi út 65–67. – Dereglye u. 5. számú telken) folytatott ásatásokon egy feltárt ház DNy-i sarkában, számára ásott gödörben egy fazék húzódott, amely a tartócölöp mellett, a ház belseje felé helyezkedett el. A XIII. századi ausztriai fazék belseje egy tojást rejtett. A Bécsi út 38–42. számú telken feltárt ház DNy-i sarkában szintén egy XIII. századi fazekat ástak ki, amelynek belsejében egy jérce csontváza feküdt. A Bécsi út 1–3., Lajos utca 2–4. számú telken lévő egykori ház DNy-i sarkából is előkerült egy XIII. századi fazék egy neki ásott gödörből, de ennek belsejében nem volt semmi.[6]

A Szent Péter mártírról elnevezett budai plébániatemplomban feltárt kanna a megtalálás helyén
(H. Gyürky K. 1967. 81. old., 4. kép)

A Tölgyfa u. 28. szám alatti telken egy XIII. századi ház padlójának és felmenő falának találkozásához egy edényt ástak a földbe szájával lefelé fordítva, amely alá tojást és szárnyascsontot helyeztek.[7]

Az Árpád-kori Kána falu (ma Újbuda–Tóváros Lakópark) területén 22 esetben[8] leltek szájjal lefelé fordított teljesen ép cserépedényere, részben a házak padlója alatt, részben házakon kívül. Utóbbiak esetében a feltárást vezető Terei György szerint elképzelhető, hogy a leletek felszín feletti lakóházakhoz tartoztak. Az edényeken használatnak nem volt nyoma, néhány esetben azonban oldalukat szándékosan betörték. Belsejük háziszárnyas, kutya, macska, csuka csontjait, tojáshéjat, vaskést, vasszöget, bronztűt tartalmazott.[9] A 22 esetből 11-ben lehetett állatmaradványok teljes vázát, vagy azok szórványos csontjait azonosítani.[10]

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a miskolctapolcai bencés apátság kora Árpád-korban emelt nyugati kolostorszárnyának egykori padlószintjét már csak a padló alatti sárga agyagréteg jelezte. Ez alatt egy tenyérnyi méretű, lapos kőlaptöredékek fedte felszínbe ásott gödörben egy szájával lefelé fordított fazék került elő.[11] Az edény vasszögeket, kilenc kavicsot és csirkecsontokat fedett.

Csongrád megyében Ópusztaszeren, a bencés monostortól délre elterülő földterületen feltárt – a tatárjárás után épült – gazdasági épületegyüttes négy építési periódusának

6 *Pölös Andrea*: Építőáldozatok. In: Cseri Miklós–Tárnoki Judit (szerk.): Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a XVIII. századig. (A 2001. október 9–10-én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga.) Szentendre–Szolnok, 2001. 467–484.; 469.

7 *Bencze Zoltán–Juan Cabello–László Csaba*: A Középkori Osztály munkatársainak ásatásai és leletmentései 1981–1991 között. Budapest Régiségei 1992. 29. 237–251.; 241.

8 2011-ben Terei már csak 21 edényt említ. *Daróczi-Szabó Márta–Terei György*: Szájjal lefele fordított edények és tartalmuk az Árpád-kori Kána faluból. Budapest Régiségei 2011. 44. 198–226.; 198.

9 *Terei György*: Az Árpád-kori Kána falu. A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon. Budapest. 2010. 81–111. 92.; Részletes leírásukat lásd: *Daróczi-Szabó–Terei* i. m. 198–226.

10 *Terei* i. m. 94.

11 A miskolci Herman Ottó Múzeum ásatási naplója. 2006. június 8.

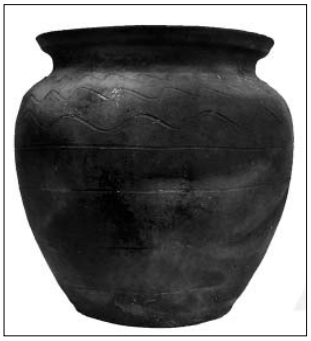

A miskolctapolcai bencés apátság feltárása során előkerült fazék (Kurucz Ádám felvétele)

egyikében az alapozási árkokba és némelyik cölöplyukba is fejjel lefelé fordított, feltételezhetően már korábban eltörött edényt, néhány esetben csak a törött edény alsó felét helyeztek el. Ezek szárnyascsontokat tartalmaztak, illetve fedtek, amelyeket az ásató régész építési áldozatként azonosított.[12]

A Csanádpalota Juhász T.-tanya lelőhelyen feltárt Árpád-kori falutelepülés számos félig földbe mélyített épületének délnyugati negyedében egy szájával lefelé fordított kisméretű korongolt csupor feküdt, közvetlenül a járószinten. Alattuk kő, apró szárnyas – feltehetően csirke – csontjai, valamint egy tyúktojás töredéke hevert.[13] Szabó Dénes Kristóf – mivel az edény az egykori épület alján helyezkedett el és nem ástak számára gödröt – kizárta az építési áldozat lehetőségét. Feltételezése szerint a csuprot az objektum elhagyásakor helyezték az épület gödrének fenekére a ház életciklusát lezáró betemetés keretében.[14]

Komárom-Esztergom megyében Esztergom–Alsószigeten a kolostor feltárása során egy XII. századi, szájával lefelé fordított fazék került elő, amely egy csirke csontvázát, egy tojást és három vasszöget fedett.[15]

Somogy megyében a somogyvári bencés apátság feltárásakor az északnyugati torony fundamentumához támasztva egy kisméretű XI. századi bögrét ástak ki. Belsejében ételmaradványok nyomai voltak.[16]

Vas megyében a jáki barokk Apáti-ház feltárása során előbukkant egy Árpád-kori téglaépület. Ennek legkorábbi padlószintjéből egy alul öblösödő ovális gödör indult, amelynek alján téglával és egy lapos csatári kővel lefedett fazék helyezkedett el szájával felfelé fordítva. Használat nyoma nem mutatkozott rajta, belsejében egy csirke csontváza, mellette egy széttört tojás darabjai feküdtek.[17]

Ugyancsak Jákon, a templomdomb nyugati részén fekvő egykori kora Árpád-kori település területén egy XI–XII. századi ház helyére emelt későbbi téglaépület feltárása során a padlóba mélyedve egy gödröt, abban egy ép, 1200 körülire datálható agyagedényt fedeztek fel, mely csirkecsontokat rejtett.[18]

A XIII. századi Zsidófölde (ma Vasvár területe) jobbágyfalu[19] területén néhány – a házak építésekor elásott – edényt tártak fel.[20]

12 *Vályi Katalin*: A régészet és néprajz közös falai. Juhász Antal 70. születésnapjára. In: *Bárkányi Ildikó–Fodor Ferenc* (szerk.): Határjáró. Tanulmányok Juhász Antal köszöntésére. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 2005. 97–103.; 98–99.

13 *Szabó Dénes Kristóf*: Árpád-kori mágikus deponáció Csanádpalota Juhász T.-tanya lelőhelyről. In: *Varga Máté* (szerk.): Fiatal Középkoros Régészek IV. Konferenciájának Tanulmánykötete. Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár, 2013. 11–18.; 11.

14 *Szabó* i. m. 15.

15 *Lovag Zsuzsanna*: Esztergom–Alsósziget. Régészeti Füzetek 1985. 38. 96.

16 *Bakay Kornél*: Második jelentés a somogyvári bencés apátság feltárásáról (1974–75). Somogyi Múzeumok Közleményei 1975. 2. 191–207.; 194–197.

17 *Valter Ilona*: A Ják nemzetség Árpád-kori lakóhelye Jákon. Communicationes Archaeologicae Hungariae 2005. 537–564.; 547–549.

18 *Valter Ilona*: Régészeti kutatások a jáki műemlékegyüttesben. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 1994. 2. 59–61.; 60.

19 *Still Ferenc*: Vasvár településtörténetének vázlata a XVIII. századig. Vas megye múltjából: Levéltári Évkönyv, 2. Szombathely. 1982. 1–32.; 12.

20 *Kiss Gábor–Zágorhidi Czigány Balázs*: Vasvár. In.: Várak Vas megyében. A Castrum Bene Egyesület 13. vándorgyűlése alkalmából felkeresett erősségek. Castrum 5. 2007. 161–171.; 170.

Szintén Vasváron, a volt domonkos kolostorban[21] (Kossuth Lajos utca 1., Bartók Béla út 3.) a nyugati kerengőben húzott kutatóárokban, a kerengő belső (nyugat felé eső) falának alapozási kiugrásánál egy XIII. század közepére datálható, csirkecsontokat tartalmazó edény kerültek elő.[22]

A mai Sorkifalud által magába olvasztott egykori Taródháza határában emelt zalaki vár közepén egy fából ácsolt fatorony állt. Alapozása alatt egy szájjal lefelé fordított XIII. századi[23] fazekat találtak. Alatta baromficsontok voltak.[24]

Pest megyében Vácszentlászló–Pusztatemplomnál fazékba rejtett kakascsontokat ástak ki.[25]

Veszprém megyében Tés–Kistés lelőhelyen, a török hódoltság korában elpusztult Árpád-kori falu ásatása során egy leégett épület alól edénnyel leborított baromficsontváz került a felszínre.[26]

A MÁGIKUS CÉLLAL ELHELYEZETT EDÉNYEK KÉRDÉSKÖRE

A középkorban az embert körülvevő jelenségvilág magyarázatának irreális tényezői voltak túlsúlyban, így az élet szubjektív módon felfogott világát ugyancsak szubjektív eszközökkel próbálták működtetni.[27] Az ember világérzékelését sokféle, sokszor nehezen rekonstruálható külső és belső tényező határozta meg. A természet élményével, a kiismerhetetlen világgal szemben érzett bizonytalanság jelentette a kiindulópontot, a számtalan hiedelemképzés bázisát.[28] Az értelmi-érzelmi kötődés pedig – amely az embert a házhoz kapcsolta – kivetítődött a természettel kapcsolatos viszonyára is és vissza. Ugyanis a házhoz kapcsolódó hiedelmeknek az élet elemi funkciói jelentették a tárgyát – a külvilággal szembeni védelem, az egészség, a termékenység biztosítása – és nem csak az egyénre, hanem az emberi közösség földművelő-állattartó tevékenységére is kihatottak.[29]

„*A lakóház folklórjának legsajátosabb, egyedi vonásokban talán leginkább bővelkedő részterületét az építőáldozati szokások alkotják.*"[30] Ezeknek a cselekedeteknek a célja az volt, hogy a ház lakóit megóvják az ártó hatalmaktól, vagy szerencsét, egészséget, gazdagságot biztosítsanak.[31] A kereszténység elterjedésével az áldozati cselekvések is jórészt

21 *Haris Andrea*: Vasvár, volt domonkos kolostor. In: *Lővei Pál* (szerk.): Lapidarium Hungaricum 6. Vas megye II. Vas megye műemlékeinek töredékei 2. Magyarszecsőd–Zsennye, Budapest, 2002. 541–565.; 541.

22 *Haris* i. m. 550.

23 *Kiss Gábor*: A XIII. századi zalaki vár fatornya. (Adatok a Nyugat-Dunántúl Árpád-kori faépítészetéhez) In: *Cseri Miklós* (szerk.): A Nyugat-Dunántúl népi építészete. (A Velemben, 1995 május 29–31-én megrendezett konferencia anyaga.) Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum–Szombathelyi Savaria Múzeum, Szentendre–Szombathely, 1995. 211–218.; 216.

24 *Kiss Gábor*: Sorkifalud-Zalak. In.: A Castrum Bene Egyesület 13. vándorgyűlése alkalmából felkeresett erősségek. Castrum 5. 2007. 172–174.; 172.

25 *Wolf Mária*: Előzetes jelentés a Karos határában feltárt X. századi telepekről. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1984. 85. 2. A népvándorláskor fiatal kutatóinak szentesi találkozóján elhangzott előadások. 1991. 581–593.; 543.

26 *Rainer Pál*: Tés–Kistés. Régészeti Füzetek 1994. 46. 117.

27 *Bereznai Zsuzsanna*: A házépítés hiedelem- és szokáskörének funkcionális vizsgálata. Cumania 1999. 16. 115–172.; 118.

28 *Bereznai* i. m. 119.

29 *Bereznai* i. m. 117.

30 *Bartha Elek*: Házkultusz. A ház a magyar folklórban. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen, 1984. 9.

31 *Bodnár Zsuzsanna*: A házhoz kapcsolódó szokások, hiedelmek Szabolcs-Szatmárban. A Jósa András Múzeum Évkönyve, 1989. 24–25. 135–145.; 136.

a vallás hatalma alá kerültek, imává és templomi ajándékozássá lettek Isten és a szentek jóakaratának elnyerése érdekében, de ennek ellenére több közülük tovább élt a régi szokások közül.[32]

Bartha Elek rámutatott arra, hogy a tárgyakkal és szentelményekkel kapcsolatos, nagy változatosságot mutató építőáldozati jellegű szokások nem mindegyikének van eredetileg köze az építőáldozathoz – ahhoz pusztán a *„közös előfordulási alkalom és a formai hasonlóság kapcsolja őket*". Mint írja: *„Valóságos építőáldozat helyett nemegyszer célszerűbb, ha ezekben a szokásokban bőség-, egészség-, termékenységvarázsló, kezdő rítusokat, az egyházi áldás paraliturgikus formáit, az emlékek hátrahagyásának újabban feltámadt igényét, védő, gondűző és más mágikus cselekvéseket látunk."*[33] Legfőbb probléma tehát az áldozati jelleg kérdése, hogy a szóban forgó régészeti leletek építési áldozatnak tekinthetők-e vagy más – ebbe a kategóriába nem beletartozó, de formailag és előfordulási alkalmukat tekintve – hasonló cselekedeteknek tárgyi emlékeiről van szó?[34]

Áldozatok esetében fontos az áldozat címzettjének kiléte is. Hiszen csak így lehet kimutatni, hogy az áldozat tárgya áll-e valamilyen jelképes kapcsolatban az áldozat címzettjével vagy az áldozat tárgya utal-e annak céljára. Varázserejű tárgyak feláldozására akkor is sor kerülhetett, ha az áldozat címzettje feledésbe merült, ilyenkor azonban már a szokás lényegét érinti a változás. Az eljárás megszűnt áldozat lenni, s bajelhárító szándékú mágikus cselekvéssé vált.[35]

Ha végigtekintünk a felsorolt leletekhez kapcsolódóan előkerült tárgyakon, láthatjuk, hogy az edényekből, illetve azok alól leggyakrabban csirke vagy kakas csontváza, illetve csontjai kerültek elő. A kakas és a tyúk tisztító, gyógyító szerepe már az antikvitástól jelen van az európai ember gondolkodásában.[36] A számos esetben előforduló tojásról ismeretes, hogy a belőle kibúvó új élet megmagyarázhatatlan élménye, csodája összekapcsolódott a születés és újjászületés ünnepével.[37]

Gyakran vasszöget vagy más vastárgyat találtak az elásott edényekben vagy alattuk. Az általános néphit szerint a vasnak ördögűző, rosszat, halottat távoltartó ereje van, lecsillapítható vele a vihar, gyógyíthatóvá teszi az állatok betegségeit és szerencsehozó talizmánnak is felhasználható.[38] A néprajzi adatok alapján nem a vastárgy formája és használati jellege a döntő, hanem annak anyaga. Tehát bármely vasból készült tárgy alkalmas a veszedelmek, bajok elhárítására.[39]

A ritkábban előforduló – rituális cselekedetekhez felhasznált – tárgyak közül kevesebbet foglalkoztak a kaviccsal, amelynek szintén ismert mágikus szerepe. A miskolc-tapolcai és

32 *Szendrey Zsigmond*: A halottak, szentelmények és eljárásmódok a varázslatokban. Ethnográfia. 1938. 49. 1–2. 32–46.; 42.

33 *Bartha* i. m. 26.

34 Bartha Elek meghatározása alapján ez a kérdés a cselekvés direkt, illetve indirekt hatása alapján történhet: *„A varázslattal közvetlenül igyekeznek előidézni a kívánt következményeket, az áldozatnál az ajándékozás kölcsönössége, illetőleg az okkal remélt viszonzás hozza meg az áhított eredményt. A varázslatokban így a felhasznált vagy az ott szereplő eszközök, tárgyak, cselekedetek varázserejére is szükség van, az áldozat esetében pedig nincs."* *Bartha* i. m. 26.

35 *Bartha* i. m. 27.

36 *Bereznai* i. m. 131.

37 *Viga Gyula*: Miscellane museologica. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság, Miskolc, 2002. 203.

38 *Holló Domokos*: Népbabonák lélektana. Ethnographia, 1935. 46. 1–4. 31–42. 40.; *Tömötör Tekla*: A magyar nép hiedelemvilága. Corvina, Budapest, 1981. 146.; *Diószegi Vilmos*: Vas. Magyar néprajzi lexikon 5. (Sz—Zs), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 495.

39 *Solymossy Sándor*: A vas babonás ereje. Ethnographia, 1933. 44. 3–4. 98–117. 103.

ácsi edény fehér kavicsai kapcsán felidézhetjük Szendrey Zsigmond kutatását, miszerint gonoszt távoltartó, betegségűző és termésvarázsló ereje van a *simakő*nek, az alabástromnak, vagy a hozzá hasonló tejszínű kőzetféleknek.[40]

A fentieket összegezve: e néhány kiragadott példa alapján is megállapítható, hogy a bemutatott szokáshoz kapcsolódó tárgyak mindegyikének valamilyen mágikus erőt tulajdonítottak. Tehát figyelembe véve Bartha Elek megállapítását, miszerint csak a varázslatok esetében van szerepük a tárgyak varázserejének, kétségessé válik a lelettípus építési áldozatként való meghatározása.

ÖSSZEGZÉS

Munkám során az épületekhez kapcsolódó Árpád-kori népszokások és hiedelemvilág tárgyi emlékeinek egy szűk csoportját tekintettem át, amelynek során igyekeztem összegyűjteni a vizsgált lelettípus publikált darabjait. Bár önálló összefoglalás korábban még nem született a témában, a rituálisan elhelyezett edények kérdéskörét egy-egy új lelet ismertetése és analógiáinak bemutatása során már többen vizsgálták. Ezek közül hármat szeretnék kiemelni.

Pölös Andrea *Építőáldozatok* című tanulmányában az általa feltárt leletek kapcsán számos néprajzi példán keresztül mutatta be az építőáldozat szokását az őskortól a jelenkorig.[41] Terei György az Árpád-kori Kána falu területén feltárt, szájával lefelé fordítva elásott edényeket és párhuzamait ismertette – kiragadva közülük az állati maradványokat tartalmazó leleteket.[42] Szabó Dénes Kristóf a Csanádpalota Juhász T.-tanya lelőhelyen feltárt Árpád-kori falutelepülés egyik félig földbe mélyített épületében talált „*mágikus deponációt*" tárgyalta.[43]

A fentiekben tárgyaltak alapján a szokás behatárolhatóbbnak látszik annál, mintsem párhuzamba állítsuk az építési áldozatok bármely válfajával, hiszen az azonos rítus szerint épületek alá elásott edények esetében nem lehet egyértelműen építési vagy építőáldozatról beszélni. Szabó Dénes Kristóf elvetette az általa tárgyalt lelet kapcsán az építési áldozat lehetőségét, ugyanakkor megállapította, hogy „*a biztosan épületekhez köthető rituális edénydeponációk építési áldozatként való értelmezése már hagyományosnak tekinthető, ami olykor olyan leletegyüttesek interpretációját is befolyásolja, melyek leletkörülményei bizonytalanok*", továbbá felhívta a figyelmet arra, hogy a „*nem épületekhez kötődő Árpád-kori mágikus deponációk igen nagy száma miatt az ilyen egyoldalú interpretációk óvatosan kezelendőek*".[44] A kérdéskör ismertetése során magam is törekedtem ráirányítani a figyelmet arra, hogy az egyértelműen épületekhez köthető mágikus célú edényelhelyezések esetében is óvatosan kell eljárni az egykori hiedelem meghatározásánál, ugyanis a leletegyüttesek áldozati mivolta korántsem egyértelmű.

Az edények korának tanúsága szerint a szokás leghamarabb a XI–XII. század fordulóján jelent meg a mai Magyarország területén és a XIV. században tűnt el ebben a formájában, de párhuzamai az újkorig bizonyosan tovább éltek. A mágikus céllal elhelyezett edények időbeli és térbeli elterjedésének meghatározását jelentősen behatárolja,

40 *Szendrey* i. m. 165.; *Diószegi Vilmos*: Ásványok. Magyar néprajzi lexikon I. (A-E), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 144.
41 *Pölös* i. m. 467–484.
42 *Daróczi-Szabó–Terei* i. m. 198–226
43 *Szabó* i. m.
44 *Szabó* i. m. 14–15.

hogy csak olyan feltárások kapcsán van tudomásunk ilyen leletekről, amelyek publikálásakor az ásató régész érdemesnek tartotta azt vagy azokat megemlíteni. Azonban az eddig ismertetetteknél sokkal több ilyen lelettípussal számolhatunk, ugyanis számos tanulmányban hivatkoztak szóbeli közlésen alapuló lelet(ek)re, amelyek máshol nem kerültek közlésre.[45]

Kurucz Ádám

Kolozsvár magyar adózó polgárainak neveiről, 1453

Hagyományos jellegű névtani elemzésemmel hiányt szeretnék pótolni. Bemutatni a XV. századi Kolozsvár város polgárainak keresztnévanyagát, amelyre ismereteim szerint eddig senki nem vállalkozott. Hajdú Mihály[1] sokat forgatott, nagy terjedelmű könyvében az irodalomjegyzékben ugyan hivatkozik a kolozsvári forrásra, de az időben megfelelő résznél azt átugorja, s nem közöl pontos adatokat a 363. oldalon 1450 és 1469 között vele kapcsolatosan. Ez a tény erősített meg abban, hogy a korai, több száz nevet tartalmazó jegyzéket bemutassam. Magát a lajstromot átírásban Szabó Károly közölte két részletben.[2] Korabeli címe: *Regestrum Hungarorum de Ciuitate Cluswar.* Az első a valódi összeírás, az akkor élő és adózó magyar családfők nevével utcánként és portánként. A második egy későbbi, nem pontosan keltezett időpontban készült jegyzék az adózókról, amely már a befizetett rovásadóról szól. Feltünteti, hogy ki mennyi arany (rénes) forintot, illetve dénárt rótt le a városnak. Amíg az első dokumentum utcáról utcára, sőt, az egyik soron elhaladva, majd a végén a másikon visszafordulva – ezt latinul meg is jegyzi – nagyon pontosan leírja a polgárokat, addig a másik már nem ennyire következetes, sok az áthúzás és a javítás benne. A kettő között nemcsak időben, de a leírt személyek adataiban is van eltérés. Ezért döntöttem úgy, hogy csak az elsőt, azaz magát az összeírást mutatom be és elemzem a későbbiekben. Csupán akkor térek ki a második részre, ha abban új elemet fedeztem föl, így egyúttal sikerül elkerülni az adatok ismétlődését is.

A XV. században Kolozsvár két részből állt. Ez érvényes a városra két különböző szempontból is. Az első a területi elkülönülés. Az ősi város fallal volt körülvéve. A városkapukon túl azonban a legtöbb utca folytatódott, sőt, a nevüket is megtartották. Az összeírásban ezt úgy nevezték, hogy a falakon belül és kívül lévő utcarész (*Extra Murum* és *Intra Murum*). Ebben az időszakban hat városkaput láthatunk a középkori térképeken: kettő-kettő nyugatra és keletre, egy-egy pedig délre, illetve északra vezetett ki a falakon kívülre.[3] A városfalon több mint húsz bástya és torony volt eredetileg. A település szabályzata szerint az egyes bástyák védelme és javíttatása a városi céhek feladata volt. A legtöbb

45 *Wolf* i. m. 99–104.; *Pölös* i. m. 467–484.

1 *Hajdú Mihály*: Általános és magyar névtan. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 362–364.
2 *Szabó Károly*: A kolozsvári magyar polgárság összeírása 1453-ból. 1–2. Történelmi Tár, Budapest, 1882. 525–541. és 729–745. Eredetije 1882-ben a kolozsvári unitárius főiskola könyvtárában volt megtalálható.
3 *Szabó T. Attila*: Kolozsvár települése a XIX. század végéig. Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem, Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1946. 11–12.

épp róluk kapta az elnevezését, például Szabók bástyája.[4] Csak ezeknél 24 foglalkozást tudunk összeszámlálni. Természetesen a ritka mesterségek nem tudtak céhekbe tömörülni, így azok neve jelen esetben nincs feltüntetve.[5] A tornyok közül napjainkra már csak hat maradt meg.

A másik elkülönülés a lakók származásában és nyelvében volt. Mégpedig a lakosság egyik fele szász, azaz német, a másik fele pedig magyar volt. (A szász hospeseket a XIII. század második felében telepítették le.) A megállapodásuk szerint paritásos alapon a város bírája évenként felváltva magyar, illetve szász, a száz képviselő és a tizenkét esküdt közül pedig fele magyar, fele szász volt.[6] Mindkét népcsoport maga vetette ki tagjaira az adót, a pénzt összeszedte és kezelte. Ezt a szokást azonban írásban véglegesen csak 1458-ban szabályozták. A leírtakból következik, hogy a város lakóinak száma akkor nagyjából fele-fele arányban tevődött össze a németekből és a magyarokból. Ismert, hogy az úgynevezett Óvárt, a város legrégibb részét és a piacát, ezenkívül néhány utcát szinte kizárólag a szászok lakták. A városfallal körülvett településrész nagy piacterével hétszerte volt nagyobb magánál az Óvárnál, tehát nem kis területen laktak a német ajkú polgárok.[7] Sajnos az ő összeírásuk 1453-ból nem maradt ránk. A város történetével foglalkozók leírják, hogy köztük már a XIV. században megindult az iparosodás, s mellette egy gazdagodó kalmárréteg alakult ki.[8] Állítólag a németségnél (természetesen később a magyaroknál is) hamarosan megjelentek az ipari foglalkozást jelentő családnevek a különböző iparágak köréből.[9] A dokumentumból pontosan megtudjuk a magyar adófizetők összeírásánál azon utcák nevét, amelyekben a magyar népesség élt. Mint említettem azok legtöbbje két részből állt. Az utcák neve – némelyik latin nyelvről magyarra fordítva – a következő volt, amelyhez általában magyarul tették hozzá az utótagot (*wcza*): Farkas, Magyar, Király, Monostor, Torda néha Szeben (ezen városok felé vezető utat jelölte), Híd, Hosszú, Közép, Fazokas~Fazakas és Széna utca.[10] Ez utóbbi, tizedik utcanevet néha Szén utcaként említik, pedig a német nyelvben is Heu, azaz Széna volt az elnevezése. (A Hosszú utcában lakott a falon belül a város tanítómestere, *Magister Georgius*.) A Híd utcánál feltehetően fahíd vezetett át a Kis-Szamos[11] folyón, ugyanis a kőhidat csak 1580-ban építették föl.

Ezen utcákban lakott az a részemről összeszámolt *533 család*, amely az összeírás szerint portánként fizette a városnak az adót. (Megjegyzem, hogy ez az adat kissé pontatlan, mivel már van három olyan porta, ahol két adózót is összeírtak. Az ott élő nemesek, papok pedig nem fizettek adót, tehát nem is lehetnek benne a névsorban.) Ha családonként öt főt veszünk átlagnak, bár abban az időben egy-egy családban ennél sokkal több gyerek született, akkor a magyar ajkú lakosság száma körülbelül 2600–3000 közöttire tehető. Amennyiben valóban ugyanennyi szász élt a városban, akkor Kolozsvár összlakossága 5000–6000 fő

4 *Viorica Guy Marica*: Stílusok találkozása Kolozsváron. Korunk, 1972, 12. szám. 1868.
5 https://hu.wikipedia.org/wiki/Kolozsvár_várfalai_és_bástyái
6 Erdély rövid története. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. Főszerk.: *Köpeczi Béla*. 205. és *Benkő Elek*: Kolozsvár magyar külvárosa a középkorban. A Kolozsvárba olvadt Szentpéter falu emlékei. Erdélyi Tudományos Füzetek, 248. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadványa, Kolozsvár, 2004. 27.
7 Várak, kastélyok, templomok. Évkönyv, 2014. Talma Bt., H. n. Főszerk.: *Kósa Pál*. 42–43.
8 Erdély... i. m. 204.
9 Erdély... i. m. 206.
10 *Szabó T. A.*: i. m. 12. és 27–125. Ez utóbbi részben betűrendben sorolja föl az utcákat, a bástyákat és az egyéb helyneveket stb. Mindegyiket történeti áttekintéssel, évszámokkal és levéltári hivatkozásokkal.
11 Korai magyar történeti lexikon. 9–14. század. Főszerk.: *Kristó Gyula*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. 364.

körül volt, tehát kimondottan nagy városnak számított a maga korában.[12] A Kolozsvárról megjelent könyvek, tanulmányok és internetes ismertetők szólnak arról, hogy a településen magas volt a foglalkozást űzők száma, egyesek szerint közel 40 különböző iparágat számlálhatunk meg.[13] Ha végigolvassuk a hosszú névsort, valóban feltűnik, hogy milyen sokan viseltek mesterségre utaló családnevet. (Csetri Elek szerint a kézművesség aránya ebben a korban körülbelül 30% volt, s ez több mint 30 iparágat jelentett. Benkő Elek a falakon kívüli Magyar utcában 18-féle mesterséget számlált össze.[14]) Azonban nem kell azt hinnünk, hogy minden Szabó, Varga, Csiszár, Nyerges, Timár, Kalmár stb. nevű családfőnek ez volt valójában a foglalkozása. Amennyiben örökölt családnévről van szó, akkor valamely ősétől kaphatta, aki valamikor valóban ezt a mesterséget gyakorolta. Azonban ha nagyon pontosan áttekintjük az összeírtakat, ennél sokkal bonyolultabb képet kapunk. Írásomnak nem célja az, hogy a családnevekkel foglalkozzam, mégis néhány gondolat erejéig utalnom kell e névtani csoportra, kategóriára is, mivel anélkül nagyon hiányos lenne Kolozsvár XV. század közepi bemutatása.

Kázmér Miklós[15] feldolgozta az e nyelvemlékben szereplő magyar vezetékneveket, és beépítette családnévszótárába. Több ízben elolvasva Kázmér bevezetőjének 5–7. oldalát, vele egyetértve magam is kételkedve fogadok jó néhány besorolást, mivel a lajstrom neveit áttekintve nem mindre találok megfelelő választ és magyarázatot.

Általában elmondható, hogy a nevek sorrendje változó, fele részben latinos (keresztnév + családnév), máskor magyaros (családnév + keresztnév) alakú. A helyesírásukban nem voltak következetesek a lejegyzők a kis és nagy kezdőbetűk írásakor (lásd: *Takach–wamos, Zabo–kerekes*). Ez adódhat az akkor szabályozatlan magyar helyesírásból, de az összeírók egyéni írásgyakorlatából is. Harmadsorban pedig a magyar és a latinra lefordított nevek váltogatása jellemző: *warga–sutor, dyak–literatus kowach–faber.* Megfigyelhető, hogy a magyar városrészben lakók egy kisebb hányadának nem magyar eredetű családneve volt, pl. *Zompol*, *dauidis*, *Heneg* stb. Bizonyára megvolt a két külön ajkú lakosság közt az elkülönülés, azonban már megfigyelhető a keveredés, talán összeházasodás is, ha csak nem máshonnan települtek be azok az egyének, akiknek vélhetően eltorzítottan, de német eredetű családnevük volt: *Polz*, *Herthel*, *Hoos*, *Groz*, *Seffel* stb. Visszatérve a foglalkozásra utaló családnevekre, a következő csoportokat lehet határozottan elkülönítenünk.

Amennyiben az illető keresztneve után latinul olvasható a foglalkozása a családnév helyett, akkor az bizonyára az akkor űzött mesterségét jelölhette. Valóban sok ilyen található a névsorban: *aurifaber*–aranyműves, *faber*–kovács, *pellifex*–szűcs, *sutor*–varga/cipész, *lapicida*–kőfaragó, *mensator*–pénzváltó, *Wÿtripar*–üveges, üvegmíves stb. Bizonyára foglalkozást jelöltek bizonyos magyar névalakulatok is: *Gerger kowachné*, *relicta Emerici dyak*, *Relicta Thome literati.* Azonban a sok *warga*, *kowach*, *zabó*, *kwpas* szinte biztos, hogy már családnévi funkciót töltött be a kisbetűs írása ellenére is.

Kázmér ezen összeírásában több olyan adatot is családnévként kezel, amelyeknek oda való besorolása eléggé kétséges. Alaposan áttekintve bevezetőjének 5–6. oldalát, amely a

12 *Csetri Elek*: Kolozsvár népessége a középkortól a jelenkorig. Kolozsvár 1000 éve. Szerk.: *Dáné Tibor Kálmán* és társai. Kolozsvár, 2001. 9. Ő a magyar családfők számát 530-ra teszi. A nem adózókkal együtt ez kb. 600 családot jelent. 4,5-es szorzóval számolja a családokat, amely alapján a magyarok száma kb. 2700 főre tehető. Hozzáadva az ugyanennyi német ajkút, a város lakosságát összességében 5400 főre becsüli.

13 Kolozsvár kétezer esztendeje dátumokban. Kolozsvári kronológia. http://xiid1987.rozsa-lak.hu/kvar.html – H. n.

14 *Csetri E.* i. m. 9.; *Benkő E.* i. m. 25.

15 *Kázmér Miklós*: Régi magyar családnevek szótára. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1993. 5–7.

nevek válogatásának szempontjait közli, nem vagyok róla meggyőződve, hogy biztosan családnévként foghatók föl az olyanok, mint: *Iweges*, *Igyartho*, *lepenies/lepenjes*, *Zenegethew*, *pereczsythew*, *Buzoganus*, *Syweges*, *paysgyartho*, *keesgyartho (hws tartho*, *kefegyartho* – érdekes, hogy e kettő kimaradt nála a sorból). Ugyanis több évszázad elmúltával nem vagyunk képesek megragadni azt a pillanatot, momentumot, amikor a foglalkozást jelentő közszóból valóban öröklődő családnév lett. A lajstromban két három elemű név is található, az egyik a *kys Jacab Thordaÿ*, a másik az előbb idézett *kys Igyartho Gerger.* Mindkettőnél lehet a *kys* családnév, de megkülönböztető név is (alacsony, fiatal). A vezetéknévi szerep pedig épp a foglalkozás megjelölését bizonyíthatja a második személy esetében. (Bár mint látjuk, a két név sorrendje is eléggé megzavarhatja a szakembert, hisz az első személynél a harmadik elem elképzelhető, hogy csupán a korábbi lakhelyére vonatkozott. A helynévi, azaz származási helyre utaló családnevek száma is viszonylag magas, Benkő 36 nevet szedett táblázatba.[16])

A XV. századi okiratban találunk néhány ragadványnevet is, némelyiket magyarul, másokat latinra fordítva: *parvus*–kis, *Magnus*–nagy, *Naglabo*–nagylábú, *Segges* stb. Ugyanígy a magyar lakosok közt több idegen eredetű vagy bizonytalan etimonú családnevet, amely néha lehet a lejegyzők pontatlanságának következménye is. Csupán néhányat említve ezek közül: *Zompol*, *Gogas*, *Sark/Sarko*, *kepÿ*, *Chwczakÿ*, *choronk* stb.

A családnevekkel való kitérő után a következőkben írásomat a regestrumban szereplő keresztnevek vizsgálatával kívánom folytatni. Mint fentebb említettem, a benne olvasható nevek sorrendje változó, lehetnek a családnév előtt és után, kis és nagybetűsek, latinra fordítottak, valamint magyar változatok is. Ez utóbbiból csupán példaként sorolok föl néhányat: *Balas*, *lazlo*, *peter*, *pál*, *Istwan*, *Ferencz*, *Myclos*, *Marthon*, *Andras* stb. Az első összeírásban összesen *528 férfinevet* olvashatunk. Rajtuk kívül *egy női név* (*Dorothea*) szerepel, egy pedig a neve nélkül csak *vidua* megjelöléssel. Hiányzik még három keresztnév, náluk csak a családra történik utalás, egynél pedig latinul a foglalkozása adott (festő). Mindezeken kívül *cum* prepozícióval szerepel három fiú, egy anyós, egy „együgyű" családtag, ők azonban nem adózó személyek, így ez utóbbiak neve nem is jöhetne számításba az összesítésnél. Tehát az okiratban 528 férfi keresztnevét rögzítették. A számadat azonban kissé problémás, ugyanis 27 esetben az elhunyt férj felesége lépett elő adózó polgárrá, s az ő nevüket pedig minden esetben a volt férj neve után tett *-né* asszonynévképzővel jegyezték föl. Például: *Relicta Laurencÿ Sartoris*, *Relicta Johannis Monostorÿ*, *Zwchakÿ Balasne*, *warga gergne* stb. Tehát valójában az itt szereplő férfiak közül ugyan megismerjük 27-nek a nevét, de ők valamivel korábban éltek az összeírás időpontjánál. Keresztnevük elhagyása viszont nem lett volna szerencsés, hisz szerepelnek a feleségek révén a lajstromban. Ha megnézzük az összesítést, akkor feltűnik, hogy milyen sok keresztnévből válogattak Kolozsvár lakói. Természetesen az egyes nevek megterhelése nagyon eltérő, különböző. Ha összevetjük az idézett, Hajdú Mihálynál leírt három, különböző területről gyűjtött névanyaggal,[17] azonnal feltűnik a hasonlóság. Szinte egyeznek a leggyakoribb nevek: mindenütt a János vezet, még a százalékos megoszlása is majdnem ugyanaz, és az első tízben ott szerepel az István, Péter, Balázs stb. Természetesen ezen városban is olvashatunk ritka, egyszer vagy néhányszor előforduló neveket, mint: Boldizsár, Dénes, Elek, Szilveszter, Vince. A neveknek azon rétege a legfeltűnőbb, amelyekből ugyan nem sokat találunk, de szinte csak Kolozsváron fordulnak elő: Bereck, Dominik, Egyed, Gál, Sebestyén. A családneveknél már utaltam

16 *Benkő E.* i. m. 25.
17 *Hajdú M.* i. m. 363.

arra, hogy történhettek a két nép közt összeházasodások, erre utal a néhány német eredetű családnév. Ugyanígy megfigyelhető néhány keresztnév esetében is az idegen nyelvi hatás, talán épp a szász anya vagy apa adhatta gyermekének az olyan nevet a keresztségben, mint: Gerard, Lénard, Oszvald. Becézett névalak csupán egy található köztük, teljes személyneve: *Barthos fekete*. A második összeírásban még találkozunk két olyan férfi keresztnévvel, amely nem olvasható az első összesítésben. Az egyik a *Moÿses*, azonban ő csak az egyik adózó portáján szerepel, mégpedig *Stephanus Chyzar* házában. A másik pedig *Sigismundus Carnifex* (hóhér, bitó), aki elképzelhető, hogy nem is volt állandó kolozsvári lakos, mivel erre a tényre az első névsorban nincs utalás. A nevek melletti számadatoknál biztosabban jelzi a nevek változatosságát a relatív terhelési mutató (személyek száma/nevek száma). Ebből derül ki, hogy Kolozsváron körülbelül minden 10. férfinak más-más, azaz eltérő keresztneve volt (10,35).

A következőkben közlöm az összeírásban szereplő keresztneveket magyar nyelvi alakban. Az elsőben betűrendben: a nevek után a számuk, illetve a leggyakrabban leírt latin/esetleg magyar névalakok olvashatóak. A második gyakorisági szempontból mutatja be a névanyagot a könnyebb kezelhetőség és más gyűjtések összehasonlíthatósága érdekében.

A KERESZTNEVEK BETŰRENDBEN (NÉV, ELŐFORDULÁS)

Ágoston (Augustinus) 3; Albert (Albertus) 10; Ambrus (Ambrosius) 3; András (Andreas) 26; Antal (Antonius) 14; **B**alázs (Blasius) 22; Bálint (Walentinus) 11; Barabás (Barrabas) 3; Benedek (Benedictus) 17; Bereck (Biccius) 6; Bertalan (Bartholomeus) 4; Boldizsár (Balthasar); 1; **D**amján (Damianus) 1; Demeter (Demetrius) 4; Dénes (Dyenes) 1; Dominik (Dominicus) 2; **E**gyed (Egedius) 4; Elek (Allexius) 1; **F**ábián (Fabianus) 8; Ferenc (Franciscus) 6; **G**ál (Gallus) 6; Gáspár (Gaspar) 3; Gerard (Gerard) 2; Gergely (Gregorius) 18; **Gy**örgy (Georgius, Gerg) 29; **I**llés (Elias) 5; Imre (Emericus, Emreh) 15; István (Stephanus) 34; **J**akab (Jacobus) 10; János (Johannes, Janus) 41; Józsa (Josa) 1; **K**elemen (Clemens) 4; **L**ászló (Ladislaus) 22; Lénárd(Leonardus, Lenard) 2; Lőrinc (Laurencius, Laurencÿ) 15; Lukács (Lucas) 5; **M**árk (Marcus) 1; Márton (Marthinus) 8; Máté (Matheus) 10; Mátyás (Mathias) 22; Mihály (Michael) 25; Miklós (Nicolaus, Myclos) 18; **O**rbán (vrbanus) 1; Oszvald (Oswaldus) 1; **P**ál (Paulus) 18; Péter (Petrus) 32; **S**ebestyén (Sebastianus) 2; Simon (Symon, Sÿmon) 6; **Sz**ilveszter (Silvester) 1; **T**amás (Thomas) 24; **V**ince (wyncze) 1; **D**orottya (Dorothea) 1. 52 keresztnév, 529 fő. Hiányzik: 4.

A KERESZTNEVEK GYAKORISÁGA (FŐ, %)

1. János 41 (7,75); 2. István 34 (6,42); 3. Péter 32 (6,04); 4. György 29 (5,48); 5. András 26 (4,91); 6. Mihály 25 (4,72); 7. Tamás 24 (4,53); 8–10. Balázs 22, László 22, Mátyás 22 (4,15); 11–13. Gergely 18, Miklós 18, Pál 18 (3,40); 14. Benedek 17 (3,21); 15–16. Imre 15, Lőrinc 15 (2,83); 17. Antal 14 (2,64); 18. Bálint 11 (2,07); 19–21. Albert 10, Jakab 10, Máté 10 (1,89); 22–23. Fábián 8, Márton 8 (1,51); 24–27. Bereck 6, Ferenc 6, Gál 6, Simon 6 (1,13); 28–29. Illés 5, Lukács 5 (0,94); 30–33. Bertalan 4, Demeter 4, Egyed 4, Kelemen 4 (0,75); 34–37. Ágoston 3, Ambrus 3, Barabás 3, Gáspár 3 (0,56); 38–41. Dominik 2, Gerard 2, Lénárd 2, Sebestyén 2 (0,37); 42–51. Boldizsár 1, Damján 1, Dénes 1, Elek 1, Józsa 1, Márk 1, Orbán 1, Oszvald 1, Szilveszter 1, Vince 1 (0,18); 52. Dorottya 1. 52 név, 529 fő (100%).

A kolozsvári magyar polgárok XV. század közepén történt összeírása értékes kordokumentum. Több mint 500 adózó férfi keresztnevét tartalmazza. Vizsgálatuk során meg-

állapítható, hogy a városra legjellemzőbb nevek a következők voltak: Bereck, Fábián, Gál, Illés, Kelemen, Lukács, Lőrinc és Simon. Természetesen az 51 férfinévből ezek kiemelése tényszerűségüknél fogva is mindig az író szubjektivitása, az olvasót esetleg más nevek ragadják meg. A középkori okmányban jellegénél és funkciójánál fogva újra csak a férfinevek kerültek a vizsgálat előtérbe, és nem ismerjük meg az akkor élt nők keresztnevét, amelyekről amúgy is oly kevés ismerettel rendelkezünk a XV. századból. De ugyanígy kimaradtak a családtagok, a gyerekek és az idős, már nem adózó rokonok adatai is, amelyek egy korábbi vagy későbbi korosztály névadási szokásaira világíthattak volna rá. Magának a városnak a teljes névállományához pedig jó lenne megismernünk a szász hospesek utódainak, adózóinak névsorát, vele állhatna össze egységes egésszé Kolozsvár lakóinak névanyaga.

Fülöp László

Kaszárnyából vármegyeháza Baján

Baján a Köztársaság tér 1. számú épület homlokzatán még mindig megtalálható Szent Pál domborműve, Bács-Bodrog vármegye címere. Hogyan lett a kaszárnyából vármegyeháza? Baján már a XVIII. század végén volt kaszárnya. Kaszárnya utcának nevezték a XIX. században a mai Czirfusz Ferenc utcát, mert ennek végén állt a régi huszárlaktanya, amelyet 1823–24-ben építtetett a város. Ezt az épületet 1923-ban alakították át vármegyeházává, úgy hogy még egy emeletet építettek rá.

A KASZÁRNYA ÉPÍTÉSÉNEK TÖRTÉNETE

Ezen a helyen már korábban is kaszárnya állt, mivel az egyik ide a vásárállásra vezető utcának Kaszárnya utca volt a neve. Az első kaszárnya építésének ideje nem ismert, Flach Pál kutatásai szerint 1782 előtt építették.[1] Korabinszky 1786-ban már említette. Egy 1793-as utcarendezési térképen már megtalálható a „Cassern Gasse".[2] A bajai háztulajdonosok 1803. évi jegyzékében szerepel a kaszárnya, pontosabban két kaszárnya is. Az utca végén a vásárállás szélén volt a „Soldaten-Cassern", a közkatonák kaszárnyája és vele szemben a „Cassern oder Quartier des Obristlers", vagyis a tisztek kaszárnyája.[3]

Ahogy az egyik irat bevezetőjében a város bírája, Harlikovits András megjegyzi: „*Minekutána a Város Kaszárnyája oly állapotban találtattnék hogy azt már jobbitani nem lehetne, a Betsülendő Tanáts és választott Község annak ujjonan leendő Felepitését megrendelni méltoztatta.*"[4]

1822-ben a vármegye Baja kérésére a városban lévő katonaság felét Vaskútra szállította át. A katonák eltartásának kötelezettségétől csak a helyben lakó aladószedő, Sutsits Maximilián és a községháza mentesült. Az építkezésre Szent András havának első napjától egy évet

1 *Flach, Paul*: Die deutschen Gassennamen der Stadt Baja und der umliegenden Ortschaften. München, 1977. 32.
2 OSZK Kéziratos térképek TK 507 (*Plan und zugleich Entwurf über die neu zu regulirende Gässen...*).
3 *Flach, Paul*: Die Hausbesitzer der Stadt Baja um 1803. München, 1977. 28.
4 Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára (MNL BKML) IV. 1001. 280/1822.

adtak. Megkezdésként a régi kaszárnyaépületet lebontották és 1822 decemberében a hasznavehetetlen holmikat elárverezték, amelyből a városnak 323 forint 22 krajcár bevétele lett.[5]

A városi jegyzőkönyvbe 1823. január 25-én jegyezték fel: „*Schmithamer Jakab Úr által az ujjonnan epitendő Kaszárnyának el készített Raizolattya, a melyhez a Kapitány kvártély is, ha ujjonnan epitettni kívántatik ragaztatva látzattik.*" Ezt elfogadták azzal a megjegyzéssel, hogy a kapitányi lakást ne az épülethez kapcsolják, hanem különálló épület maradjon, ahogy korábban is volt. Azért, hogy a katonaság ne emeljen az új épülettel kapcsolatban kifogást, a terveket a vármegyének is bemutatták, a kiküldött hivatalnokok Bischof Mihály külső tanácsos és a főnótárius (főjegyző) Kuluncsics[6] József voltak.[7] A tervezést már 1822-ben elkezdték és a pénz összegyűjtését is. A földesúr engedte, hogy 20 000 forintnyi kölcsönt felvegyenek az építkezéshez. 10 000 forintot Keresztesi Deák János táblabírótól kaptak kölcsön.

A vármegye 1823. január 20-i ülésén döntött az alaprajz megváltoztatásáról, hogy a katonáknak jobban megfeleljen. A hadsereg részéről Neiderbalt Ferenc főstrázsamester, Ast Vince kapitány vizsgálta át és azt javasolták, hogy a káplárok, nyergesek és kovácsok szobái ne külön legyenek, hanem a közlegényekkel együtt. E négy szoba helyett (a káplároknak két szobát terveztek) a strázsának és az orvosnak lovastul legyen egy-egy szobája egy közös konyhával. A közlegények szobáihoz még egy szobát adjanak a káplároknak és ehhez a hat szobához két konyha legyen. A négy kisebb istálló helyett pedig két nagyobbat kértek. A módosított terveket az április 14-i megyei közgyűlés hagyta jóvá.[8]

1823. február 1-jén a városi tanács a tervmódosítások készítésére Haderer János[9] helybeli kőművesmestert és a zombori Gfeller Ferencet kérték fel, utóbbit nem találták Zomborban.[10] Március 11-én mutatták be a községgyűlésnek az új terveket, Gfeller Ferencét, Haderer Jánosét és Schmidhamer Jakab ácsmesterét. A tervek közül Schmidhamer Jakabét fogadták el, mert az emeletes kaszárnya tervében a földszinten az istállók, az emeleten a katonák lakásai voltak. Ezt a tervet „*mind szebb, mind gazdaságosabb volta tekintetéből legalkalmasabbnak*" találták.[11]

Az építkezést a bajai uradalom bérlője, Szentgyörgyi Horváth János is támogatta, amint ez egy, a főjegyzőhöz (fiscalis) küldött levélből kiderül: „*az cassárnának Planumját hogy annál bátrabban hozzája foghassanak az épitéshez confirmállam, én azt közöltem Eő Excjával az Gróff Radeczkyval és több nagy érdemű Generális Urakkal, a' kik mind ezen Planumot aprobálták, és azért tul az építéshez hozzája foghatnak – mivel remélem, hogy a Tettes Nemes Vármegye is látván indorsátámat aplicidálni fogja – kívánom az városnak, hogy több nevezetes munkáit – ez – is azokat koronázni segítse. es vagyok Fiscalis Úrnak Pesten 27 marti 823 köteles szolgája…*"

A városi jegyzőkönyv szerint Szentgyörgyi Horváth János királyi kamarás, a bajai uradalom bérlője is a Schmidhamer Jakab készítette tervet választotta, mert kisebb, gazdaságosabb és az istállók bolthajtásai miatt (bátorságosabb) szilárdabb épület. Ezenkívül itt is megjegyezték, hogy a kaszárnya tervét „*Budán, 's Pesten lakó több katonai Feötisztekkel közölvén azoknak tetzesekre 's különös kedvező izlésekre alkalmaztattnak lenni tapasztal-*

5 MNL BKML IV. 1001. 47/1822.
6 A jegyzőkönyvben Kulungyich-nak írták.
7 MNL BKML IV. 1001. 122/1823. sz.
8 MNL BKML IV. 1001. IV. 1007. 2/1827.
9 (1779–Baja, 1825) Schmidhamer Jakab 1807-től a külső tanács tagja volt, 1808-tól senator (tanácsnok).
10 MNL BKML IV. 1001. 127/1823.
11 MNL BKML IV. 1001. 156/1823.

ta azon okbulis mivel illyen kaszárnyák mint az ország több helyein mint külső országokon gyakorlásban lévén mint a' katonaság alkalmatos lakások."[12] A vármegyei jóváhagyás után, április 21-én bízták meg az építkezés felügyeletével Auer Ádámot[13] (építő inspector).[14] Április 29-én a városházán tartották az árlejtést az egyes munkálatok elvégzésére. Kótyavetyén (árlejtésen) adták ki a különböző mestereknek a kaszárnyával kapcsolatos munkákat (asztalos, lakatos, üveges stb.). Az ácsmunkákat Schmidhamer Jakab végezte 1500 forintért. Az üvegesmunkákat Pok József (4 szárnyú szobaablakot 6 ft, kétszárnyú téli ablakot 4 ft, istállóablakot 2 ft 30 krajcárért), a kőművesmunkát 1900 forintért Haderer János vállalta. A terveken a városi tanács változtatott, mert a „*cifraságokat*" nem kérték. A részletes tervek, költségvetés elkészítéséért a zombori Gfeller Ferencnek 100 forintot fizettek.[15] Az épület fűtéséről május 29-én döntött a tanácsülés, hogy a két nagy szobába, két nagy, a kilenc kisebbe 9 kisebb zöld kemencét (cserépkályhát?) vegyen a pesti vásárban, a strázsaszobába és tiszti inasok szobáiba vaskályhát vegyen.[16] 1824. február 8-án Auer Ádám még 50 000 tégla égetését kérte a tanácstól, hogy a kaszárnya alsó és felső folyosóját (ambitus) is kirakhassák téglával.[17]

1823. szeptember 16-án Auer Ádám azt jelentette, hogy elfogyott a pénz és ahhoz, hogy télig az épület tető alá kerüljön, még 5000 forintra lenne szükség. Keresztesi Deák János adta kölcsön október 1-jén, Gyurikovits Vince – kalocsai erdő inspektor – pedig 6500 forintot ajánlott kölcsönbe, amit szintén elfogadtak. Auer Ádám a tanácstól megkérdezte, hogy milyen kerítése legyen a kaszárnyának. A tanácsi határozat szerint a kerítés és a kapu is égetett téglából készüljön. A városvezetők közül a jótékonyságáról ismert Miszura István 100 forintot ajándékozott a kaszárnya építésre.[18] A kaszárnya felépítése 63 666 ft 20 krajcárba került.[19]

Az építkezés befejezéséről így tudósít az 1824. szeptember 6-i jegyzőkönyv: „*A kaszárnyai épület majd már készen lévén, mivel a' ns katonasága anak Szabatkarol mint öszve sereglése helyérol léendő visza tértével abba elfogadni lehetne, és a' másik szarnyatis mely az epités köze Vaskuton tanyazott viszakiváni szükséges volna*."[20]

Az építkezés vezetőjét, Auer Ádámot két évvel később főbíróvá választották. Kuluncsics József 1835-ben közigazgatási érdemeire tekintettel magyar nemességet kapott, az érdemek között a kaszárnyaépítést is felsorolták. Mindszenthy Antal ezt írta a kaszárnyáról: „*A' lovas katonák Kaszárnyája, mellyet a' Város 1823/4ben építtetett a' városban quartélyozó lovasság számára: a' vásár álláson áll, hosszúkás négyszegletű, egy emeletre készült derék épület. Alatt az istállók vagynak, fent pedig az emeleten a' közkatonák és tisztek lakásaik.*"[21]

A XIX. század végére ez a kaszárnya elavult, a század második felében több újat is emeltek a városban. Az új huszárlaktanya felépülte után a katonaság elhagyta az épületet. A város több módon próbálta újrahasznosítani, például bérbe adta, néhány városi hivatal költözött ide. A XX. század elején a záloghivatal működött itt. Egy szobát a Bajai Gyü-

12 MNL BKML IV. 1001. 162/1823
13 1768–Baja, 1840. máj. 1. – a nagy bajai tűzvész egyik áldozata. 1807-től a külső tanács tagja, 1810-től senator és 1811-ben, valamint 1835-ben főbíró is. 1836-ban szószóló, valamint külső tanácsos. 1825-ben a város főbírójává választották meg.
14 MNL BKML IV. 1001. 167/1823.
15 MNL BKML IV. 1001. 185/1824.
16 MNL BKML IV. 1001. 205/1824.
17 MNL BKML IV. 1001. 152/1824.
18 MNL BKML IV. 1001. 260. sz., 292. sz., 294. sz./1823 és 16/1824.
19 MNL BKML IV. 1001. 78/1825.
20 MNL BKML IV. 1001. 267/1824.
21 Tudományos Gyűjtemény, 1831, 35.

mölcsészeti Egyesület ingyen kapott meg az állandó gyümölcsvásár részére. A XX. század elején már régi méntelepi kaszárnyaként emlegették, mely „*inkább hatalmas, mint sárga épület*".[22]

A VÁRMEGYEHÁZ ÉPÍTÉSE

Baján két vármegyeház is volt. Az első még a XVIII. században emelték, ugyanis akkor Bács megye székhelye e város volt, a hivatali nemesek többsége itt lakott. 1713–1727 között a város főterén, *Barics Mihály adószedő házában*[23] voltak a megyei közgyűlések.[24] Hosszas vita után Zombor mellett döntöttek, de a XVIII. század közepén a tervek ellenére nem épült fel ott a székház, hanem gróf Klobusitszky Ferenc kalocsai érsek és bácsi főispán javaslatára a székhely továbbra is Baja maradt. Érvei szerint: „*Sokkal jobban meg lehet közelíteni Baját, ha közgyűlésre érkeznek a hivatalosak. A megye urai három-négy kivétellel Baján laknak, saját házukban. Jobban lehet őrizni a pénztárat és a levéltárat, közel van a Duna, tehát az új székház építőanyagát is könnyebb lesz ideszállítani, mint ahogy Zomborba lehetne. Zombornak a vízellátása is sokkal rosszabb.*"[25] Az 1780-as évek közepéig a megye levéltárát és pénztárát a bajai ferencesek kolostorában őrizték.

A bajai vármegyeház építésének idejéről nincsenek adataink. Ez az épület a Zöldfa utca sarkán (ma: Tóth Kálmán utca) volt. Az 1803-as házösszeírásban még szerepel: „1567. Domus Cottensis".[26] Az ettől a telektől délre induló utcát a XIX. század első felében a bajaiak Vármegye utcának nevezték, később Patak utca lett a neve (ma: Petőfi Sándor utca). A zombori vármegyeháza felépülte után, 1808 körül a bajai épületet elárverezték. Kovács Imre vette meg, aki leromboltatta és nemesi kúriáját építette fel ezen a helyen.

A trianoni békeszerződés értelmében Baja és Észak-Bácska egyötöd része Magyarországhoz került, a megyeszékhely Zombor nem. Baja és környéke csak egy évvel később, 1921. augusztus 20-án került vissza a szerb megszállás után. A Jánoshalmán tartott megyei közgyűlés 1921. július 20-án Baját jelölte ki a vármegye székhelyéül. A város a régi kaszárnyaépületet ajánlotta fel a vármegyeház céljára.[27]

A kaszárnyaépületet Münnich Aladár tervezte át vármegyeházává. A kivitelező két bajai építész, Antalffy Ferenc és Spitznagel János voltak. A *Vállalkozók Lapjá*ban külön kiemelték, hogy a háború utáni infláció éveiben sikerült az építkezést megvalósítani, az anyagokat előre beszerezték és Münnich a legtakarékosabb megoldásokat kereste meg. „*A feladat komplikáltságát növelte az, hogy a város egy 100 évesnél régibb, ódon, nedves, egyemeletes kaszárnya épületet bocsátott rendelkezésre.*"[28] Az építkezéshez államsegélyt is kapott a vármegye azzal a kikötéssel, hogy az épületben állami hivatalokat is elhelyeznek.[29] Az építkezést 1923 májusában hagyták jóvá, augusztusban már bokrétaünnepélyt tartottak.

22 *Magyarász Ferenc*: Baja. In: Bács-Bodrog vármegye monográfiája. I. Budapest, [1909] 295.
23 Később ezt az épületet vásárolta meg Patachich érsek, hogy a helyén felépítse kastélyát, amelyet napjaikban Grassalkovich-kastélyként ismerünk.
24 Bács-Bodrog vármegye monográfiája. II. Budapest, [1909] 163.
25 *Kiss Z. Géza*: A török alóli felszabadulástól az első világháború végéig. In: Baja története a kezdetektől 1944-ig. Szerk. *Kőhegyi Mihály*. Budapest, 1989. 237.
26 *Flach, Paul*: Die Hausbesitzer der Stadt Baja um 1803. München, 1977. 29.
27 *Apró Erzsébet*: Bács-Bodrog vármegye székhelyei és székházai. In: Bács-Kiskun megye múltjából 25. Kecskemét, 2011. 91.
28 Vállalkozók Lapja, 1928. okt. 3. II.
29 A m. kik. legfőbb állami számvevőszék jelentése a magyar államnak az 1922/23. évre vonatkozó zárszámadásáról, valamint az államháztartás vitele, az állami vagyon és az állami adósságok kezelése körül az 1922/23. évben szerzett tapasztalatairól, 89.

1924. július 9-én tartották az új megyeház ünnepélyes megnyitóját. Willman János köszöntötte az alispánt, dr. Szabovlyevics Dusánt, aki az új vármegyeháza egyik létrehozója volt. Ezután dr. Szabovlyevics Dusán az alispáni jelentését tartotta meg. Ebben szólt arról is, hogy az új vármegyeháza egy másik megyébe való beolvadástól is megvédi a bácskaiakat. Ezt követően dr. Kovács Huszka János plébános, egyetemi tanár a trianoni határon kívül került magyarok elleni atrocitásokról, majd végül Steier György v. földművelésügyi államtitkár mondott beszédet.[30] Az új épületet Petőfi vármegyeháznak nevezték el.

A bajai vármegyeháza 1925 körül egy régi levelezőlapon
(Fábián Borbála gyűjteményéből)

1941-ben a székhely visszakerült Zomborba, az épületet ismét a városnak adták át. A vármegyeházzá átépítéskor odakerült állami hivatalok az épületben maradtak: adóhivatal, forgalmiadó hivatal, Földmérési Felügyelőség, Helyszínelési Felügyelőség, a rendőrség bajai kapitánysága, törvényszék, ügyészség.

1945–1950 között ismét vármegyeház volt. Az 1950-ben létrehozott új megye, Bács-Kiskun új székhelyet is kapott, Kecskemétet, ezért a vármegyeházból a járási hivatalok székháza lett. Az előcsarnokba ma is megtekinthető az egykori kaszárnyaépület kronosztikonos felirata:

„*HANC OFFERT OPPIDVM*
REX FRANCISCE TVIS”

Fábián Borbála

30 Vármegyei közgyűlés az uj megyeházán. Független Magyarság, 1924. júl. 11. 2.

Vendéglátó műintézmények a régi Szolnokon[1]

Mottó: „*T*[estt]*artásukra nézve híven megőrzik a keleti komolyságot, gondolkodók, kevés beszédűek, ritkán nevetnek, s munkáik közben is alig hallhatni a mindkét nemű fiatalság énekléseit avagy fütyerezéseit; csak a csárdából hazatérő énekel, de ez is csak szomorú magyar nótát…*

Mulatozásban sem tér el őseitől. A legénység [=a legények csoportja] *ünnepnapok délutánjain… kártyázik s karikát hány; hol seregesen az utcákon ülnek s enyelgő beszédeket folytatnak; ha* [pedig] *megpendül a csárdabeli zene, vígan táncol.*"[2]

ÁTTEKINTÉS

Tanulmányunk célja, hogy a források és feldolgozások alapján nagy vonalakban föltárja és bemutassa: a legegyszerűbb vendéglátó egységnek számító italkimérés mellett hogyan alakult és fejlődött a szolnoki vendéglátó műintézmények egyéb, magasabb igényeket kiszolgáló köre. Az időbeli sík a XVIII. századdal kezdődik és a II. világháborúig tart, a földrajzi terület az egykori és a mai Szolnokra összpontosít. Kulcsszavakban: az egyszerű *kocsmák* után a bővebb szolgáltatást nyújtó *fogadók*, majd a teljes megelégedettséget kínáló *szállodák* következnek – az időrend s egyszersmind a fejlődés síkját követve. Ugyanakkor azt is látni fogjuk, hogy a vendéglátóhelyek száma nem minden korban nőtt, sőt, voltak olyan időszakok, amikor csökkenő tendenciát mutatott. Ennek oka lehet a gazdasági (világ)válság vagy a (világ)háború által teremtett új környezet.

I. KOCSMÁK

Talán az elfogyasztott alkohol foka és mennyisége, talán a válogatott társaság, hovatovább mindezek együttes hatása teszi, a kocsmák évszázadok óta híres-hírhedt szórakozóhelyek – a nagyotmondók, a félrebeszélők, egyszóval a szájhősök igazi otthona…

A fönnmaradt forrásokban a XVIII. századi iratokban találkozunk a szolnoki vendéglátás első nyomaival. A vár területén 1714-ben már bizonyosan működött kocsma, s tulajdonosát is ismerjük: a várparancsnok (*commendans*) személyében.[3] A várparancsnok neve, aki szolgálatát egyébként 1712-től nem kevesebb mint 32 esztendőn át teljesítette, ugyancsak ismert; ezredesi rangban (*colonellus*) báró Dilherr-Althen Ferenc volt.[4] A szolnoki kamarai tiszttartóság (*provisoratus*) 1715. évi költségvetése szerint ezenfelül a város Serfőzdéje (más néven a Sörház) kereken 100 Forint bevételt hozott. (Összehasonlításul: a tiszttartóság éves bevétele ez évben összesen 461 Forint 40 dénár volt.) Egy 1718. évi hasonló jelentés tanúsága

1 *Kocsmák, fogadók, szállodák – Vendéglátó „műintézmények" Szolnok múltjából* címmel, rövidített formában elhangzott a szerző *Érdekes Szolnok* című városismereti sorozatának 6. előadásaként a szolnoki Verseghy Ferenc Könyvtárban 2013. február 22-én.

2 *Palugyay Imre*: Jász–Kún Kerületek s Külső–Szolnok vármegye leirása. Pest, 1854. Hasonmás kiadás: Bp., 1993. 334–335. A mai helyesírás alapelveinek megfelelően [a szerző magyarázataival és kiegészítéseivel].

3 *Mattyasovszky Ferenc* jelentése az udvari kamarához, Szolnok város állapotáról 1714-ben. In: Olvasókönyv Szolnok megye történetéhez. Összeáll.: *Antal Árpád*. Szolnok, 1969. 54.

4 *Botár Imre*: Szolnok települési, népesedési és gazdasági viszonyai a XVIII. században. Szolnok, 1941. 10.

szerint már két önálló serfőző működött Szolnokon. Az egyik serfőzde Vitus Schwartz irányítása alatt 180, a másik Ignatius Grosz vezetésével az 1715. évihez hasonlóan ugyancsak kereken 100 – mindkét serfőzde tehát összesen 280 – forint jövedelmet hozott a városnak.[5]

1749-ben már nem kevesebb, mint öt kocsmája volt Szolnoknak. Ezek, valamint az egyik Serfőzde tevékenysége – az egyéb jövedelmek sorában – az említett esztendőben összesen már 831 Forint jövedelmet eredményeztek.[6] (Érdekességként jegyezzük meg, hogy a város éves bevétele ekkor 6412 Forint 88 és egyharmad dénár volt.)

A kocsmárosok mind német nemzetiségűek voltak, s az összeírásban az iparosok közé sorolták őket.[7] Nem véletlen, hogy a szolnokiak zúgolódtak is emiatt. A helyzet idővel megváltozott, s „magyar" kézre került a kocsmák nagy része. 1766-ban egyébként már hét volt a szolnoki kocsmák száma.[8]

Az 1767. évi összeírás már a város legnagyobb ipari üzemeként tartja számon a Serfőzdét, ahol Lajgort János – aki föltehetően kocsmát is bérelt – irányítása alatt hét férfi és két női alkalmazott dolgozott.[9] A XVIII. század közepéről ismert egyik Serfőzde épületét a város aztán 1856-ban eladta a kincstárnak,[10] amely a Bach-korszakban a csendőrség, majd a katonaság, a rendőrség, végül pedig a városi tűzoltóság otthona lett.[11] Az épületet azóta lebontották. Helyén ma a Szolnoki Műszaki Szakképzési Centrum Pálfy–Vízügyi Szakképző Iskolájának épülete áll.

Azt is tudjuk, hogy a XIX. század közepén a város pénztárának 18 568 forint jövedelme származott a „*korcsmáltatásból*", vagyis az italkimérésből. (Nem tanulmányunk tárgyát képezi, zárójelben érdekességként mégis megemlítjük, hogy Szolnok pénztárának már abban az időben is tetemes volt a deficitje, hiszen a város kiadása az említett időszakban 27 827 forint 22,5 krajcár volt.[12])

1874-ben a mai Kisfaludy utcát Sörcsarnok utca néven emlegették, majd 1894-ig a Pálinkaház utca nevet viselte. Az utcában ugyanis sör- és pálinkafőzés, sőt, italkimérés is folyt 1856 után.[13] Aztán a szolnoki szájhagyomány úgy tartja, hogy a Háromrózsa (ma Kolozsvári) utca 1890 és 1926 közötti neve onnan ered, hogy egy hajdan itt lakó kocsmáros rendkívüli szépségű leányaira emlékeztet.[14] A Jászkürt utcát ugyancsak az elején hajdan állott kocsmáról nevezték el 1894-ben,[15] amely egy korabeli beszámoló szerint méltán volt „*a szolnoki repedtsarkúak s az ő nagy csizmás seladoniaik eldorádója…*"[16] A '48-as köz (a jelenlegi Sólyom utca) ugyancsak az azonos nevű kocsmáról kapta a nevét.[17] A Tulipán utca neve is az elején álló kocsmáról ered, s 1926-ban már biztosan ezt a nevet viselte.[18]

Az 1876-ban ismét vármegyeszékhelyi rangot kapott település, Szolnok társadalma erősen polarizálódott. A népesség gyarapodásával párhuzamosan létrejövő vagyoni, műveltségbeli és szokásokban beállott változások hatására föllépő újabb és újabb igényeket immár

5 *Botár* i. m. 48.
6 *Botár* i. m. 54.
7 *Gémes László*: Szolnok kereskedelmének és vendéglátásának története. Szolnok, 1976. 22.
8 *Botár* i. m. 53–54.
9 *Botár* i. m. 63. Vö. *Gémes* i. m. 22.
10 *Cseh Géza*: Szolnok város utcanevei. Szolnok, 1993. 92.
11 *Vörös István*: Rajzok Szolnok város múltjából. Szolnok, 2005. 61.
12 *Palugyay* i. m. 363.
13 *Cseh* i. m. 62., 82. és 92.
14 *Cseh* i. m. 53.
15 *Cseh* i. m. 56.
16 Idézi: *Gémes* i. m. 46.
17 *Cseh* i. m. 78.
18 *Cseh* i. m. 106.

végképp nem tudták kielégíteni a kiskocsmák meg a nívótlan vendéglők,[19] *„így alakult szállodává és kávéházzá a Hubay-féle Magyar Király épület*[e is]. *Ez lett azután az úri osztály egyedüli szórakozóhelye, ide jártak a város és megye tisztviselői éppen úgy, mint a nekilendülő ipar és kereskedelem helyi reprezentánsai.*"[20]

Az 1879. évi alispáni jelentés tanúsága szerint a szolnoki kocsmák száma már „*40, az italmérési jog a szolnoki kincstári uradalomé, az évi haszon 23 480 frt.*"[21]

1894-ből, ha nem is hivatalos összeírással, de Zrumetzky Béla lapszerkesztő tollából ismerjük a korabeli szolnoki kocsmákat a vasútállomástól induló főútvonal mentén (a mai Baross utca–Kossuth út–Szabadság tér–Gutenberg tér–Szent István tér vonalán). A vasútállomásnál mindjárt két szállodai kocsma fogadta az utazókat és a helybelieket – a Zóna és a Vasút. Előbbi szinte minden rendű és rangú ember befogadó helye volt, utóbbi kissé válogatósabb, ahol megfordultak vasutas tisztviselők is. A belváros felé haladva következett a Gólya kocsma, amelyeknek a belső termei „*képezték találkozó helyét Szolnok köpködő notabilitásainak*", akik kemény „*karcos*" iszogatás közben adtak hangot politikai elégedetlenségüknek. Aztán a Rőtökör, majd a Szarvas kocsma következett, amelynek falai között gyakran járták a Kállai-kettőst. Csaknem szemben állott a fönt említett, Jászkürt névre keresztelt műintézmény, noha „*az a történelmi nevezetességű kürt, a jászok büszkesége, nemigen lehet elbájolva nevének érdemes említésétől*". A Zagyván túl három kocsma is várta a szomjas betérőt – egy rögtön a híd után, aztán még a Bolond Miska is a mai MÁV Kórház és Rendelőintézet helyén.[22]

A Deutsch kocsma épülete, amelynek „bizalmas" neve egyszerűen csak Tökös szállója volt, a Petőfi és a Kazinczy utca felé vezető kis köz sarkán ma is áll.[23] A régi szolnoki – „*szónaki*" – polgárok egyébként úgy is rangsorolták a kocsmákat, hogy hol milyen bort mértek. A szerényebb helyeken szandai, bögi és kécskei vinkót tartottak, a jobb helyeken viszont kürti rizlinggel fogadták a vendégeket. A tiszakürti bornak ugyanis olyan rangja volt, hogy néhol ki is írták a cégtáblára, hogy mérnek ilyen vinkót is. Weber úr, a „*legtollasabb vendéglős*" pedig azzal dicsekedett az 1930-as évek végén, hogy ő mindig „*ugyanabból*" a hordóból szolgálja ki vendégeit, azaz minden esztendőben ugyanattól a gazdától és ugyanabból a pincéből származó bort mér.[24]

Az Ószolnoki Indóházzal szemben még az 1920-as évek elején is állt a Klein-féle kocsma, s annak őse. A korabeli leírások szerint ennek elődje sokkal nagyobb volt, s abban igyekezett feledni búját-baját 1847 őszén Kossuth Lajos is, amikor „*összeszólalkozott*" a szolnokiakkal. Az incidens a vaspálya avatásához kötődik, amikor is lepisszegték Kossuthot. De 1848/49 fordulóján ismét rossz szájízzel kelhetett föl ugyanezen kocsma egy másik asztalától Kossuth, amikor sebtében kellett elfogyasztania ebédjét s italát, mivel a korabeli beszámoló szerint „*az út sürgetése csak rövid asztalhoz ülést engedett*".[25] A vendéglátó műintézményt egyébként Kossuth Debrecenbe költöző minisztertársaival együtt kereste föl.

19 *Tiszai Lajos*: Szolnokország. Szolnok, 2001. 25.
20 Szolnok (Fejezetek a város múltjából). Szerk.: *Vidor Győző*. Szolnok, 1927. 70. Idézi: *Gémes* i. m. 1976. 43–44. és *Szabó László*: Szolnok város művelődéstörténete 1075–1990. Szolnok, 1998. 97.
21 Idézi: *Gémes* i. m. 42.
22 *Kósa Károly*: Szolnoki kocsmakalauz 1894. Internetes forrás: http://kosakaroly.hu/irasok/kocsma/kocsma.html A letöltés ideje: 2015. nov. 22.
23 *Vörös* i. m. 61.
24 *Tiszai* i. m. 24–25.
25 Idézi: *Tiszai* i. m. 21.

A XIX. század közepén az akkori Piac (ma Kossuth) téren üzemelt a városi italkimérés, amely előtt az 1860-as években ebédet szolgáltak föl – az országot kocsin bejáró – I. Ferenc Józsefnek (1848–1916) is. Az 1870-es évektől aztán a városi főkimérés helyszíne a Fehérló fogadó lett.[26]

1860-ig a vendéglátást a két említett fogadón, s magán a korabeli Szolnokon kívül is, a várostól szerzett bort kínáló Gólya, Rőtökör, Szarvas, Oroszlán, Medve kocsmák jelentették. Ezeket egészítették ki a Szolnok környékén, utak kereszteződésében, illetve árvízmentes területeken elhelyezkedő kisebb csárdák.[27]

A volt Gólya ABC helyén működött hajdan az Adler kocsma, ahol Jókai Mór is megfordult. Neves írónk itt dicsérte oly hosszasan a szolnoki pogácsát, abált szalonnát meg a helyi borvizet, vagyis az ásványvizet. S ha már irodalom, akkor említsük meg a Kápolna utca végén a későbbi Nyögéri kocsmát is, ahol a segesvári ütközet után is igen sűrűn látták Petőfit… Még azt is tudni vélték, s szájról szájra adták, hogy mikor mit evett-ivott itt nemzetünk nagynevű fia. Ugyanakkor tény, hogy igen rebellis hely volt ez a kocsma, ha a „hagyomány" szerint még éjnek idején az ún. Bach-huszárok sem mertek arra menni… A korszak bujdosóinak törzshelye ugyanis itt volt, később pedig a Rádai-idők menekültjeinek vált szórakozóhelyévé.[28]

Egy másik hírhedt kocsma a Félcsizma soron (a mai Széchenyi utca környékén) állott. (Az utca eredeti elnevezése egyébként onnan ered, hogy egyik oldalát csizmadiák lakták a céhrendszer idején.[29]) Az itteni kocsmát főként a „*vízi emberek*" látogatták, mivel viszonylag közel volt a Tiszához. A XX. század első évtizedében még itt pipázgatott, s kortyolgatott a nagy eperfa árnyas lombjai alatt a két kivénhedt lókötő, az idősebb Mondok meg Ecseki, a két utolsó városbeli, azaz „*szónaki*" betyár. Szolnok-szerte csak „*Dadé*"-nak meg „*Tolvaj*"-nak ismerték őket.[30] Ők régen aztán „*nem közönséges kapcabetyárok voltak, nem apagyilkos rablók, sem alávaló tyúktolvajok. Specialisták. Szakmájuk az ökör- és lólopás volt, iparukat nagyban űzték, és Szolnok székhellyel országszerte messze földek nagy gazdaságaiban fejtettek ki vagyonelosztó működést.*"[31]

A legkitartóbb lumpok különben nappal a Héttetűben vagy a Szarvasban iddogáltak, éjszakára pedig behúzódtak a Kispipába vagy a Hajnalba.[32] Idővel ez a két kocsma „*lett a szolnoki lumpok eldorádója és a szolnoki asszonyok sok, patakokban ömlő könnyének forrása.*"[33] Egyébként 1863-ban a Szarvas (ma Durst János) utca elején (a mai Újvárosi Általános Iskola helyén) állt az utcának nevet adó kocsma.[34]

Mivel aztán a női személyzet is kezdett „divatba" jönni, s a bor, a vidámság meg a vérpezsdítő muzsika is megtette a magáét, a férfinépnek csakhamar „*bűnös*" gondolatai támadtak. A Kispipára mondták először a szolnokiak, hogy az egy „*rossz hírű*" hely. A nem éppen kitüntető cím nyilván a férjek erkölcseiért aggódó asszonyoktól származott. Ugyanakkor az is tény, hogy egy 1911-es rendőri jelentés szerint nőszemélyek „*bizonyos tiszturak társaságában felsőruházat nélkül, tollas kalapokban fiakeroztak, és a korán kelő polgárok*

26 *Gémes* i. m. 29–30.
27 *Vidor* i. m. 68.
28 *Vidor* i. m. 69. Vö. *Gémes* i. m. 31.
29 *Vörös* i. m. 59.
30 *Tiszai* i. m. 22.
31 *Vidor* i. m. 68.
32 *Tiszai* i. m. 25.
33 *Vidor* i. m. 72. Idézi: *Szabó* i. m. 97.
34 *Cseh* i. m. 94.

megbotránkoztak emiatt".[35] A helyzetre jellemző, hogy még 1914 áprilisában is arról értesülhetünk, hogy a csendőrség erélyes akcióra készül a „*főnök urak*" ellen, akik a vasárnapi zárórát nem tartják be.[36]

A köznyelven csak „*Nallábú*"-ként emlegetett kocsma – a „*nagylábú*" Víg József vállalkozása – a Hunyadi és a Rákóczi út sarkán működött, épülete ma is áll. A szórakozóhely nevét még dalba is foglalták, miszerint: „*Nallábúnál múlat a szeretője.*" S mivel a közelben laktanya is állott, a bakák is szívesen jártak ide. Valójában „*nagyváros*"-szerte híres-hírhedt kocsma volt ez, ahol a leányok csak úgy táncolhattak, ha valamelyik pitykésgombos legény odaintette valamelyiket a terem szélén bámészkodók közül. A nagy vigalom mellett ritkán múlt el egy este is verekedés vagy bicskázás nélkül.[37] A városszerte csak „*Gatya-ülep*"-ként emlegetett hajdani Munkásotthon (a Szapáry úti óvodával szemközti épület) műintézménye ugyancsak a kisemberek kedvelt szórakozóhelye volt.

Stőgermayer Antal szolnoki kocsmáros pedig egy személyben vendéglős is volt. Világot látott, igen művelt ember hírében állott, aki vélhetően a maga és társasága szórakoztatására még egy szakácskönyvet is kiadott. A kulináris élvezeteket nyújtó kötet napjainkban mindinkább aukciók ritkán előforduló, értékes tétele.[38] Stőgermayer „birodalma", a legendás Aranylakat vendéglő hosszan elnyúló, sárga tömbje, „aranybetűs" cégérrel a Móricligeti (a mai Tiszaliget) keleti bejárata mellett állt.[39] A műintézmény három teremmel és egy igen tágas kerthelyiséggel is rendelkezett.[40] Az Aranylakat végül a II. világháborúnak esett áldozatául.[41]

A mai Hősök terén, az SZTK rendelőintézet előtti park helyén állt a Rőtökör, más néven a Vörös Ökör fogadó, Fuchs Herman, vagy egyszerűen csak Manó bácsi vállalkozásának épülete egészen az 1910-es évek elejéig. Az a hír járta, hogy a XIX–XX. század fordulója után ez volt a szolnoki bohémvilág kedvenc helye. Nemcsak azért, mert gyakorlatilag egész nap nyitva tartott, hanem azért is, mert specialitásai közé tartozott a libamájas káposzta, a tejfeles borjúfej-pörkölt, a vadkacsaragu, meg a túzok-haché. Igazi ínyenceknek fölszolgáltak itt békacombot is – francia módra, paradicsomosan, illetve bécsiesen kirántva, vagy csak úgy, egyszerűen, tejfellel és nokedlival.[42] Egyébként Manó bácsi savanyúsága, különféle hideg sültjei és forralt bora messze földön híres volt, s vonzotta a vendégeket. A Rőtökör tehát sajátos szolnoki műintézmény volt. A Pozderka, a Thomek meg az Olasz nevű kocsmák mellett és előtt kétségkívül élen járt népszerűség tekintetében. „*Nappal a város söpredéke ivott és szórakozott itt. Este korán bezárt, és kora hajnalban nyitott ki. És egy félóra múlva itt volt Szolnok minden számottevő lumpja…*"[43] A mai Eötvös téren hajdan az Oroszlánhoz címzett kocsma-fogadó várta nyájas vendégeit.[44]

1914-re a szolnoki kocsmák száma valamelyest csökkent, összesen 37 működő városi kocsmáról tudunk.[45] A nagy kocsmaéletnek és a kávéházak fénykorának aztán a hosszúra

35 Idézi: *Tiszai* i. m. 25.
36 *Szabó Barna*: Meseváros (Írások a régi Szolnokról és öreg szolnokiakról). Szolnok, 1941. 43.
37 *Kaposvári Gyula*: Szolnok képekben. Szolnok, 1984. 175.
38 Az eredeti kötet sajnos a megyei gyűjtőkörű Verseghy Könyvtár állományában sem található meg. A kiadvány bibliográfiai adatai: Halak, vadak elkészítése. A magyar konyha számára összeáll.: *Stőgermayer Antal*. Szolnok, 1912. [Nyomtatta: Kongorácz Nyomda, Törökszentmiklós.] 170 p. Új kiadás: Hermit Könyvkiadó Bt. (Nemzeti Örökség Kiadó), Onga, 2015. 190 p.
39 *Tiszai* i. m. 146.
40 *Gémes* i. m. 75.
41 *Tiszai* i. m. 146–147.
42 *Tiszai* i. m. 24.
43 *Vidor* i. m. 72. Idézi: *Gémes* i. m. 45.
44 *Cseh* i. m. 40.
45 *Gémes* i. m. 42.

nyúlt és vesztes I. világháború, a forradalom, a Tanácsköztársaság és a román megszállás időszaka vetett véget.[46]

A két világháború között pedig a következőképpen alakult Szolnok kocsmáinak száma: 1926-ban 43, 1933–1935 között 49 kocsma, 1938-ban pedig összesen 120 kocsma és vendéglő működéséről tudunk – külön-külön számbeli adat nélkül. A kocsmák 1926. évi számához egyébként még hozzá kell vennünk a különböző körök, egyletek, pártok által üzemeltetett öt kocsmát és hat italkimérést, valamint további két, magántulajdonban lévő italkimérést.[47] Ezekben aztán a fönt vázoltakhoz hasonlóan „nagy élet" folyt, amelybe nyilván beletartozott az is, hogy itt terjedtek leginkább a helyi babonák. Pl.: „*Ha erős csuklásod van, meg kell magadat ijeszteni. Jó, ha észrevétlenül hátulról vizet öntenek a nyakadba vagy pisztolyt sütnek el a hátad megett. Ha az sem használ, valakinek azt kell tőled kérdezni: – Mit pletykáztál te rólam? – Gondolkozóba esel, és nem csuklasz tovább.*"[48] A hangos kocsmaéletnek aztán – legalábbis egy időre újfent – a II. világháború vetett véget.

II. FOGADÓK

Az első szolnoki szálló a mai megyeháza helyén állt Zöldfa fogadó volt. Azt is tudjuk, hogy az 1700-as években e helyütt már különböző italok „*kortsomároltatása*" folyt.[49] Ez a vendéglátó műintézmény még a XIX. század második felében is leginkább a „köznép" befogadója volt,[50] legyen szó italról, ételről vagy éppenséggel éjszakai szállásról. A fogadó vezetői ez idő szerint is Szolnok városától bérelték az üzemeltetés jogát. Még később, 1877–78-ban a város ennek az épületnek a telkére építette fel az új vármegyeházát.

A fogadók mint vendéglátó műintézmények sorában a második legrégebbi a Fehérló fogadó volt. Épülete – Szolnok főterének egyik legrégibbikeként – a mai Kossuth tér–Tisza Antal (hajdan nem véletlenül Fehérló) út sarkán állott az 1700-as évek közepétől. Mivel akkoriban ezen a területen volt a piac is, Oberlander Antal nem véletlenül nyitott itt vendéglőt.[51] Az 1767-es összeírás tanúsága szerint a fogadónak Taszler János volt a vezetője, s keze alatt egy férfi és két női alkalmazott szorgoskodott a vendégek kiszolgálásán.[52]

Az igazán színvonalasnak nevezhető szolnoki vendéglátás azonban még jó néhány évtizedet váratott magára, mivel 1807. május 15-én, I. Ferenc császár és király (1792–1835), valamint neje, Ludovika királyné szolnoki látogatásakor, amidőn a városban egy napot és egy éjszakát töltöttek, az uralkodópár a fogadók közül sem egyikben, sem másikban nem szállt meg, inkább kíséretével együtt a sóhivatal egyik épületében múlatta az időt.[53] Itt-tartózkodása idején egyébként az uralkodó kihallgatást is tartott a helyi katonai parancsnokság, a város, valamint az egyház képviselői részére. A céheknek pedig – példás viselkedésükért – még elismerését is kifejezte.[54]

A Fehérló fogadó aztán egy francia menekült, bizonyos Prandner lovag irányításával élte fénykorát az 1800-as évek első felében.[55] A fogadóban 1819-ben Ferdinánd Habsburg

46 *Szabó* i. m. 98.
47 *Gémes* i. m. 71.
48 Meseváros 79.
49 *Gémes* i. m. 22–23. Vö. *Tiszai* i. m. 194.
50 *Szabó* i. m. 96–97.
51 *Tiszai* i. m. 23.
52 *Botár* i. m. 63. Vö. *Gémes* i. m. 22.
53 Vö. *Gémes* i. m. 30., ahol 1807. március szerepel.
54 *Vidor* i. m. 101.
55 *Tiszai* i. m. 194.

trónörökös (később V. Ferdinánd néven magyar király 1835–1848 között), majd 1845-ben gróf Széchenyi István is megszállt. Hovatovább a város legjelesebb társasági helyévé nőtte ki magát, amidőn az átutazóknak éjszakai szállást, a helyieknek társas összejöveteli lehetőséget, napi kávézást kínált, a vándorszínészeknek pedig előadási lehetőséget nyújtott.[56] 1860 után azonban sokat veszített jelentőségéből.[57] A dísztelen, rozzant épület az 1880-as évek végén arra ösztönözte a városatyákat, „*hogy a város elbontassa s helyén a rendes szabályozott vonalban, díszes frontképzéssel egy modern stylű, megyei fővárosunk főterére illő épület emeltessen*".[58] 1890-ben végül le is bontották. (Helyén a volt Pénzügyigazgatóság székháza – ma a Verseghy Ferenc Könyvtár épülete – áll.) Sajnos azonban nem maradt ránk semmiféle fogadóbeli tárgyi emlék – még egy cégér sem, akárcsak a Zöldfa fogadó esetében.

III. SZÁLLODÁK

Az 1860. esztendő igen jelentős év volt Szolnok vendéglátásának történetében. Obermayer Lajos ácsmester ugyanis ebben az esztendőben építette föl a klasszicista stílusú Magyar Király Szállodát, az első igazán korszerűnek nevezhető, nívós szolnoki vendéglátó műintézményt. (Az épület napjainkban a Damjanich János Múzeum otthona.) A szálloda a második emeletes épületnek számít a városban. Sajnos a szobákra, a férőhelyekre és a személyzetre vonatkozó adat nem maradt fenn, az épületben működtetett kávéház méretét és befogadóképességét sem ismerjük. Mindezekre csupán az épület méreteiből következtethetünk. Azonban nyomban hozzá kell tennünk ehhez azt a tényt, hogy az egész épület nemcsak a vendéglátást szolgálta. Falai között, a földszinten kapott elhelyezést – egy 1887. évi leírás tanúsága szerint – a Külső-Szolnoki Takarékpénztár, valamint a helyi távíróhivatal is.[59] Az épületnek különösen szép része a szegmentes, íves árkádos udvar. A főhomlokzat közepén a mai bejárat egyúttal kocsibejáró is volt, az érkező hintók a hátsó udvarban kaptak helyet.[60] A csak „Magyar Király" néven híressé vált vendéglátó műintézményt mintegy két évtizedig üzemeltette bérleti jog alapján Fischbein (Fodor) Dániel.[61]

Az 1879. évi alispáni jelentés tanúsága szerint Szolnokon már „*Szálloda 4 van 35 vendégszobával*".[62] Ezek közé tartozott a vasútállomás mellett a fönt említett Zóna és a Vasút is.[63] Aztán a XX. század elején továbbra is négy szálloda üzemelt Szolnokon. 1914-ben a következő hat szálloda működéséről van tudomásunk: Nemzeti, Fehérló (nem az eredeti, hanem újonnan épített szálloda), Páris, Korona, Erzsébet és Kossuth.[64]

Amíg nem épült föl a Tisza Szálló, a Magyar Király Szálloda épületébe hívták, majd ott szállásolták el a megyei és városi tisztviselők által meghívott művészeket is. Sziklai Kornéliáról, a neves primadonnáról az az érdekesség is fönnmaradt, hogy mindig szívesen utazott Szolnokra, mivel szerinte a világon sehol máshol nem készítettek olyan jóízű ráklevest, mint itt.[65] Az épületben szállásolták el Reményi Ede hegedűművészt is, aki országos hang-

56 *Szabó* i. m. 96.
57 *Gémes* i. m. 29–30. és 43.
58 *Kaposvári* i. m. 87.
59 *Gémes* i. m. 30.
60 *Kaposvári* i. m. 85.
61 *Gémes* i. m. 45.
62 *Gémes* i. m. 42.
63 http://kosakaroly.hu/irasok/kocsma/kocsma.html A letöltés ideje: 2015. november 22.
64 *Gémes* i. m. 42–43.
65 *Tiszai* i. m. 23.

versenykörútja teljes bevételét a pesti Petőfi-szobor fölállítására ajánlotta föl. Az étterem és a kávéház rendszeres vendége volt August von Pettenkofen, a kiváló bécsi festő, a Művésztelep megalapozója is, természetesen más képzőművészek társaságában. Deák Ébner Lajos, Mednyánszky László és a többi Szolnokon lakó és alkotó művész is szívesen tartózkodott itt. Persze a személyzet is kitett magáért. Amikor pl. a Dreyfus-per kapcsán értesültek arról, hogy Émile Zola francia író védőügyvédjét leszúrták, 1899-ben táviratot küldtek Franciaországba, a következő szöveggel: „*Labory védőügyvéd* [részére]*, Rennes* [Franciaország]. *Részvétünk enyhítse fájdalmát. A Magyar Király Szálloda főpincérei*".[66]

Az első híres szolnoki prímás, akiről emlékek maradtak ránk, Rácz Rudi volt. Hegedűje a Magyar Királyban „*sírt fel*" rendszeresen. A korabeli beszámolók szerint ő volt kora egyik legnagyobb dalművésze, akinek csodálatosan előadott nótáiban minden este zsúfolásig megtöltött kávéházi vendégsereg gyönyörködött.[67] A cigányprímás alakjáról és muzsikájáról a korabeli helyi sajtó a következő életképet festette: „*Az a barna arc, azokkal a mélytüzű szemekkel, melyekben néha felvillan a művészet szikrája, megérdemli, hogy róla is megemlékezzünk. A Wechsler kávéházban hetenként kétszer vidítja nyirettyűjével a közönséget, táncmulatságaink alatt ő húzza a talpalávalót, s ha Rudinak kedve van, úgy sír-rí, majd ujjong az a száraz fa* [=a hegedű] *a kezében, hogy az embert ellenállhatatlanul magával ragadja. Kár, hogy a bandának néha hija van, mert ha mind együtt vannak, hét vármegyén sem találni olyan bandát, mint a Rudié.*"[68] Halála után egyébként Farkas János lett a szolnoki prímáskirály, aki előbb ugyancsak a Magyar Király Szállodában húzta, majd pedig a Nemzeti Kávéházban.[69]

A már említett Fodor az eltelt mintegy két évtized után már igen korszerűtlennek ítélte a Magyar Királyt – az elavult szállodát, a szűkös és alacsony kávézóhelyiséget. Ezért a XIX. század végén gondolt egy nagyot, s nekikezdett saját szállodája fölépítésének a Molnár (ma Szapáry) utcában, azon a helyen, ahol korábban a parkkal övezett kis református templom állott. A körültekintően és alaposan előkészített építkezésbe azonban csaknem belebukott, mert közben elfogyott minden pénze. A munkálatok mintegy félévig szüneteltek. Végül Lippich Gusztáv, a Mezőgazdasági Bank igazgatója – később Jász-Nagykun-Szolnok vármegye főispánja – segítette ki szorult helyzetéből, amidőn kijárt számára egy jelentős összegű kölcsönt a nagyszabású építkezés folytatásához.[70] A munkálatok akkori számítás szerint horribilis összegbe, mintegy negyedmillió forintba kerültek. Fodor egyébként még az építkezés megkezdése előtt sógorával együtt tanulmányozott számos szállodát, vendéglőt és kávéházat Velencétől Berlinen keresztül egészen Párizsig.

Magát az épületet a remek szakember hírében álló szegedi építőmester, Kocsis kivitelezte: az összesen 60 vendég befogadására alkalmas 33 szállodai szoba mellett az épület földszintjének két szárnyán helyet kapott egy étterem, egy kávéház, valamint egy bálterem is. S az eredmény páratlan siker lett: az 1895. január 1-jén megnyílt Nemzeti Hotel – vagy ahogyan a köznyelv emlegetni kezdte, „*a Nemzeti*" – sokkal többre sikeredett egyszerű szállodánál – nem sok idő múltán valóságos kultúrközponttá, mintegy Európa üzenetévé nőtte ki magát.

66 Idézi: *Kaposvári* i. m. 85.
67 A városi köznyelven csak „*szolnoki cigánykirály*"-ként emlegetett Rácz Rudiról élvezetes, anekdotikus leírást közöl: *Szabó Barna*: Ismeretlen Szolnok. Szolnok, 1941. [74]–80.
68 Szolnoki Híradó, 1886. jan. 3. Idézi: Szolnok. A várispánságtól a harmadik évezred küszöbéig. Szerk.: *V. Szász József*. Bp., 2000. 139.
69 *Tiszai* i. m. 211.
70 *Gémes* i. m. 45.

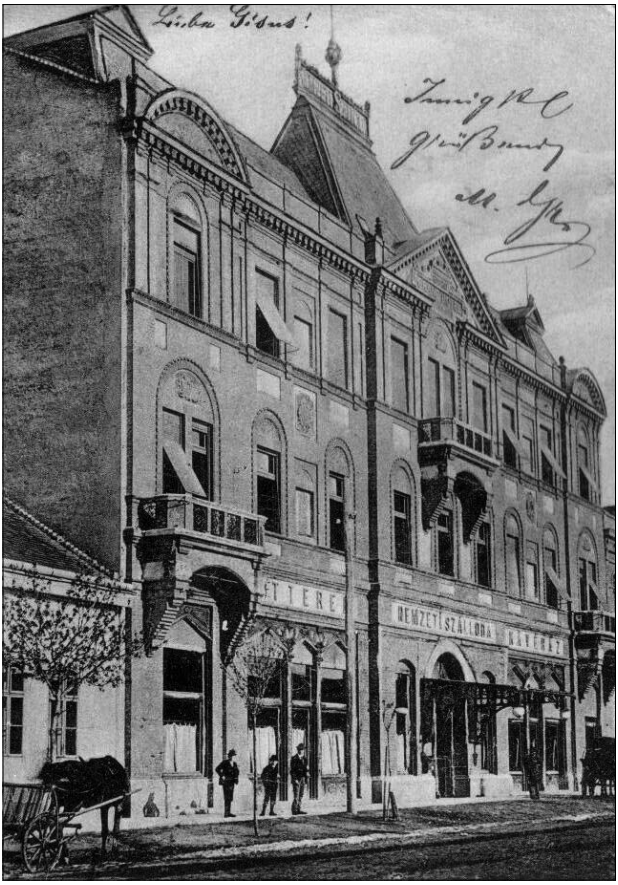

A szolnoki Nemzeti Szálloda 1903-ban

A városban még híre sem volt a közvilágításnak, amikor a Nemzetiben már volt áramfejlesztő, az egész épületet behálózta a gázfűtés, ami aztán igazán különleges atmoszférát teremtett a szökőkutas télikert körül. Szabó Barna helyi lapszerkesztő és országos hírű újságíró az új vendéglátó műintézmény jelentőségét a következőképpen fogalmazta meg: „*Olyan is lett Fodor Dániel alkotása – saját villamos teleppel, ártézi kúttal, gyönyörű táncteremmel, télikerttel –, hogy még Pestről is csudájára jártak…*”[71] Mindennek oka Fodor azon nagyszabású törekvéséhez köthető, miszerint szerette volna – és meg is valósította – egyszerre asztalhoz ültetni a folyton üres zsebű katonatiszteket, a környékbeli gazdag földbirtokosokat, valamint a szolnoki polgárokat. Az étterem és a kávéház helyiségei egyenként 500 vendég befogadására voltak alkalmasak, a gázfűtés pedig nemcsak a szobákat, hanem a folyósokat is ellátta meleggel. A kávéház a főúri kastélyok legdíszesebb fogadótermét idézte, süppedő szőnyegekkel, aranycirádákkal és tükrökkel mindenütt. Egyszerre csaknem 1500 vendég szórakozhatott az ízlésesen berendezett termekben.

A fűthető bálteremben télen is játszhattak a különböző színtársulatok – Farkas Ferenc jeles kis színi tanodája is ide járt, sőt, Mariházy (Kövér) Miklós tiszaföldvári földbirtokos mint színi direktor is itt kezdte pályafutását, operett csillagaival együtt.[72] S ha már a csillogásról van szó, idézzük a *Jászság* című lap egyik 1895-ös cikkéből a következő érdekes részletet: „*A Tisza melletti megyei székvárosnak egyik legnagyobb látványosságát képezi a Fodor-féle Nemzeti Szálloda, az ő tündérmesébe való berendezésével. Ha a kapu bejáratánál este a villamos ívlámpák kigyúlnak, megvilágítják fényükkel az egész Szapáry utcát, és most télen… a köznép naiv egyedeit csalják oda, kik százával állnak kordont a nagy hidegben, és nem restellik órákig bámulni az intenzív és mégis szolid fénynek e két kifogyhatatlan forrását… Az intelligens szemlélő pedig, ha figyelmesen végignézte e közcélú palota pompás és mesterileg kényelmes berendezését, minden legapróbb részletében, éppúgy elámul a tökély előtt, mint kint a járdán a nép gyermeke, a két villamos lámpa*

71 Meseváros 66. Idézi: Szolnoki etűdök. Szolnok, 2008. [44.]
72 *Tiszai* i. m. 195.

megcsodálásában… a szobák [is] *kiváló fényesen vannak berendezve, valamennyit gázfűtés melegíti és villany világítja… Egy földalatti nagy helyiségben vannak gépek fölállítva. Két óriási kazán táplálja a 40 lóerejű Hötzer-féle stabil gépet, és ez mozgatja a vízvezeték szivattyúját és a két dinamógépet, melyek közül a nagyobb a világítást, a kisebb a szellőztetést végzi…*"[73]

A Nemzeti Szálloda megépítése után hamarosan meg is szűnt a Magyar Király, amelynek vezetését Fodor távozása után Wechsler Miksa vette át. Ezután a Nemzetibe jártak szórakozni az urak, a Lloydba pedig a kereskedők.[74] Összességében megállapíthatjuk, hogy a Nemzeti jelentősége nem kevesebb, minthogy ez volt városunk első igazán modern komplex vendéglátó műintézménye: az épület teljes egészében és kizárólagosan a vendéglátást szolgálta.[75]

A Nemzeti fénykorának is az I. világháború vetett véget. Aztán 1919. április 14-én államosítottak valamennyi szolnoki szállodát és éttermet, mint a Korona, az Erzsébet, a Kossuth és az ún. Lopocsi-féle szállodát. A Nemzeti Szállodát, éttermet és kávéházat, az Erzsébet Szállodával és a Lopocsi-féle műintézménnyel együtt Romváry Ragg Rezső szakszervezeti elnöknek mint ideiglenes üzemi biztosnak rendelték alá, a többi említett szállodát Sternát István szakszervezeti titkár felügyeletére bízták.[76]

A Nemzeti soha többé nem nyerte vissza régi fényét.[77] A jeles magyar író, Nagy Lajos 1932-ben pl. a következőket jegyezte föl: „*A vendégek száma nem sok. A főpincér »Adósok lajstroma« c*[ímű]. *aktája igen terjedelmes, legalábbis fővárosi nívón mozog. Leginább hátul, a kávéház mélyén csoportosulnak* [a vendégek]*, ahol kétféle nemzeti* [kártya]*játék folyik: a múltat marasztaló alsós és a jelent kifejező römi. Katonatiszt is kártyázik, kereskedőkkel, sőt kereskedelmi ügynökkel, ami valami mégis a demokráciából…*"[78]

1926-ban négy szálloda működött a városban: a Nemzeti, aztán a Lopocsi-féle a Baross utca–Sütő utca sarkán öt szobával, a Korona a vasútállomással szemben 11 szobával, valamint a Kossuth Szálloda szintén a vasútállomás környékén hat szobával. A négy szálloda tehát összesen 55 szobával rendelkezett. Ehhez azonban nyomban hozzá kell tennünk, hogy mindezek a Nemzeti kivételével gyakorlatilag nem számítottak az akkori követelményeknek megfelelően korszerű szálláshelyeknek.

1937-re már csak három szállodája maradt a városnak, ugyanakkor a férőhelyek száma 115-re emelkedett. A három szálloda a következő volt: a Nemzeti immár 40 szobával (60 férőhellyel), a Korona 11 szobával (17 férőhellyel), valamint új színfoltként a Tisza Szálló és Gyógyfürdő 28 szobával (38 férőhellyel). Villany- és vízvezeték immár mindhárom szállodában volt, a melegvíz-szolgáltatás is csak a Koronából hiányzott.

Közben, 1926-tól a Nemzetit Szántó Gyula bérelte, 1930-tól pedig egészen az államosításig Ivanits József vette át a műintézmény irányítását.[79] A Nemzeti két világháború közötti vegetálásának végül 1944 őszén az vetett véget, hogy egyszerűen szovjet hadikórházzá alakították át, később viszont a városi rendőrkapitányság épülete lett. (Zárójelben jegyezzük meg, hogy az épület hányatott sorsa sajnos azóta sem ért véget.)

73 Idézi: *Kaposvári* i. m. 100. Részben idézi: *Szabó* i. m. 92.
74 *Vidor* i. m. 70. Vö. *Gémes* i. m. 44.
75 *Gémes* i. m. 46.
76 *Gémes* i. m. 55.
77 *Tiszai* i. m. 196.
78 Idézi: *Gémes* i. m. 73.
79 *Gémes* i. m. 74.

Az ún. Speyer–kölcsönből neobarokk stílusban épült Tisza Szálló 1928. április 14-én nyitotta meg kapuit a vendégek előtt. A műintézmény átadásának körülményei azonban nem voltak a legkedvezőbbek, mivel a gazdasági világválság hajnalán történt a nagy esemény. Akárhogyan is alakult, napjainkig ez a legpatinásabb szolnoki szálloda.

A Tisza Szálló és Gyógyfürdő épülete 1940 körül

Az új vendéglátó műintézmény első bérlője Weszther Rudolf, a pályaudvar vendéglőjét bérlő Weszther István fia volt. Ettől kezdve ez lett a város első számú szórakozóhelye. Ide jártak a város urai, a környékbeli uradalmak gazdag birtokosai, s ettől kezdve itt tartották a nagyobb összejöveteleket és bálokat is. Az 1928-ban megjelent *Magyarországi túrakönyv* a következőképpen jellemzi a Tisza Szálló programját: „*A szálló halljában délutánonként táncos teák (five o'clock tea), este az étteremben és kávéházban pedig jazzband*[a] *és cigányzene felváltva szórakoztatják a vendégeket.*"[80] A műintézmény híres vendégei közül csupán Móricz Zsigmond írót említjük meg, aki a szolnoki gyógyvíz nagy kedvelője volt, s szívesen ücsörgött és nézelődött annak fedett árkádsora alatt. Az épület '30-as évek második felében kezdődő hőskorának a II. világháború vetett véget. A szállót a hadiesemények kapcsán kórházzá alakították, s csak 1946-ban nyitották meg ismét a nagyközönség előtt – szerencsére azóta is eredeti funkciójának megfelelően üzemel. A megújult étterem első vendégeit is ismerjük, 1946. május 1-jén azon munkások személyében, akik újjáépítették a belvárosi Tisza-hidat, s akiknek tiszteletére a város vezetői az ünnepélyes átadás napján ebédet adtak.[81]

80 Idézi: *Gémes* i. m. 73.
81 *Gémes* i. m. 89.

UTÓSZÓ

A rendelkezésre álló adatok segítségével – a terjedelmi kereteken belül – igyekeztünk minél teljesebb és érdekesebb vázlatot adni Szolnok vendéglátásának múltjáról. Láthattuk, hogy a fejlődés iránya – akárcsak a többi város esetében – az egyszerű italkiméréstől a kocsmán és a fogadón át egészen az európai színvonalú szolgáltatást nyújtó szállodáig terjed. Az is nyilvánvaló, hogy már a XVIII. század előtt számolhatunk helyi vendéglátással, de ezt levéltári és egyéb adatok hiányában még nagy vonalakban sem ismerjük.

Kis Krisztián Bálint

Könyvek és lapbotrányok a kolozsvári kaszinókban

A reformkorban a társadalmi átalakulásoknak köszönhetően Magyarországon és Erdélyben is kezdtek megjelenni és elterjedni az egyletek, szalonok, kaszinók. 1848 előtt legalább 500 egylet működött Magyarországon, míg Erdélyben és a Partiumban 100. Ezekből a legtöbbet, összesen 80-at, Pest-Budán hozták létre. Az egyletek közül talán a legjelentősebbek az olvasótársaságok és kaszinók voltak.[1] Az egylet alapszabályaival, közgyűléseivel, választásaival a közélet iskolájának számított,[2] és egyben a modern demokrácia előfutárának is tekinthető. A termekben folytatott vitatkozások, véleményütköztetések olyan közvéleményformáló eszméket szültek, amelyek a reformkor polgári, gazdasági és művelődési törekvéseit szolgálták.[3] Az egyletek többsége a társasági és művelődési célok mellett pártolta az irodalmat, a színházat, a művészeteket és fontos szerepet játszottak városuk szellemi életének fejlesztésében is.[4] A kulturális tevékenységek mellett a részvényesek élvezhették az egyletek, kaszinók által nyújtott különböző szórakozási lehetőségeket is: játéktermek, zenés estélyek, táncmulatságok.[5]

Kolozsváron már az 1830-as években léteztek különféle zártkörű vagy magánjellegű olvasóegyletek, könyvkereskedések, könyvkölcsönzők,[6] amelyek mind a szellemi élet igényeit elégítették ki. Ekkoriban a városnak négy olvasóegylete volt, ezek közül csak egy az, amely igazán a hazai szépirodalmat részesítette előnyben: a Könyvtári Egyesület. A Nőegylet által működtetett olvasókör leginkább német és francia remekműveket, az Olvasó Társaság nagyrészt német könyveket tárolt. Az 1843-as évben alapított Reading Club az angol szépirodalom népszerűsítője volt.[7] Az 1830-as években alakult két kaszinó is jelentős

1 *Pajkossy Gábor:* Egyesületek Magyarországon és Erdélyben 1848 előtt. Korunk IV. (1993). 4. sz. 104–106.
2 *Pajkossy Gábor:* Polgári átalakulás és nyilvánosság a magyar reformkorban. Előadások a Történettudományi Intézetben. MTA Történettudományi Intézet, Bp., 1991. 17–18.
3 *Fülöp Géza:* A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Akadémiai Kiadó, Bp., 1978. 93.
4 *Goda Éva:* A reformkori Debreceni Casino története (1833–1945). Társasági élet és művelődés. Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen, 2011. 31.
5 *Fülöp Géza* i. m. 93.
6 *Merza Gyula:* A Kolozsvári „Nemzeti (Magyar) Kaszinó" és elődintézményeinek százéves története. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, Kvár., 1940. 5.
7 *Kolozsvári napló...* Erdélyi Híradó, 1843. márc. 7. 110.

számú kötetállománnyal rendelkezet (Kolozsvári Casino, Polgári Társalkodó). A késő reformkorban létrejött Kolozsvári Olvasótársulat az irodalmi kultúra széles körű terjesztését tűzte ki célul. 1847-ben már több mint 500 kötettel rendelkezett, ezek javarészt német és angol irodalmi művek voltak. A könyvtári állományukban megtalálhatók voltak Schiller, Goethe, Byron, Cooper, Heine, Hauff jelentősebb művei.[8]

Ezek a társadalmi egyesületek jelentősen növelték a város kulturális szerepét, hiszen egy olyan korszakról beszélünk, amikor még csak kezdeti igényesség volt az irodalom után. A magyar főrendiség jelentős része nem használta anyanyelvét, a köznépet nem érdekelték a könyvek. Ez a helyzet az 1840-es években változik meg, amikor a magyar olvasóközönség teljesen átalakul. A parasztság és városi polgárság egyre jobban érdeklődik a magyar olvasási szokások iránt. A köznemesség olvasói érdeklődése megváltozik, fogékonyabbá válnak a nemzeti haladás, fejlődés ügye iránt. Sokat változtat a szellemi és politikai hozzáállásukon a Széchenyi és társai által megfogalmazott reformpolitika vagy éppen más polgári-liberális eszmeáramlatok.[9]

Egyes följegyzések szerint (Kolozsvári Naptár, 1846) az alacsonyabb társadalmi rétegeket is egyre inkább érdekelték a könyvek és a társalgás. Ezt bizonyítja, hogy a református egyháztanács által, 1832-ben megnyitott hidelvei népiskolának 94 tagból álló olvasótársasága és 400 kötetből álló könyvtára volt, ahová a hidelviek folyamatosan eljárogattak.[10] (De nemcsak városokban jöttek létre olvasótársulatok. Több olyan vidéki település is létezett, amelyek képesek voltak egy kisebb könyvtár felállítására. Az ilyen kis települések olvasótársulatainak a tagjai leginkább a helyi birtokosokból és értelmiségiekből tevődött össze.[11])

A Kolozsvári Casino megalakulásának évében (1833) 35 folyóiratot járatott, könyvtári állománya a forradalom előtt már több mint 3000 kötetet számlált. Ez igen jelentős számnak tekinthető, figyelembe véve, hogy a többi erdélyi egyesület könyvtára a forradalom előtti időkben nem érte el az ezres nagyságrendet.[12] Például a dévai kaszinó 726 kötettel,[13] a gyulafehérvári kaszinó 400 kötettel, míg a marosvásárhelyi olvasótársulat 1837-es megalakulásakor szintén csak 400 kötettel rendelkezett, pár év múlva könyvtári állománya 650 kötetre emelkedett, viszont a nagyenyedi kaszinóban már 1500 kötet állt a tagok rendelkezésére.[14]

1841-ben a Polgári Társalkodó könyvtári állománya egy nagyobb adománynak köszönhetően szintén súrolta az ezres határt.[15] Könyvtárában a legnépszerűbb kötetek között szerepeltek Petőfi, Vörösmarty versei, Jókai, Garai, Tompa és Kemény művei, továbbá a neves külföldi írók lefordított kötetei (Schiller, Dickens, Balzac, Cooper). A nagyvilág eseményei iránt érdeklődők számára közel 50 időszaki kiadványt kínált a Társalkodó.[16] Az egyesületen belül felállítottak egy tíz tagú könyvvásárló bizottságot is, amelynek az volt a feladata, hogy beszerezze a legérdekesebb és legélvezetesebb olvasmányokat.[17] Az 1848-as alapszabályzat szerint a könyvvásárló bizottság legfontosabb feladata, hogy a kaszinó könyvtári

8 *Dankanits Ádám:* Olvasó társulatok, polgári társalkodók és kaszinók. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (a továbbiakban NyIrK) XII. (1968). 1. sz. 101.
9 *Fülöp Géza* i. m. 262–264.
10 *Merza Gyula* i. m. 5.
11 *Dankanits Ádám* i. m. NyIrK. XII. (1968). 1. sz. 102.
12 *Dankanits Ádám* i. m. NyIrK. XII. (1968). 1. sz. 100.
13 *László Zsigmond*: A dévai Nemzeti Kaszinó monográfiája. Laufer Ny., Déva, 1911. 12.
14 *Dankanits Ádám* i. m. NyIrK. XII. (1968). 1. sz. 100–101.
15 *Merza Gyula:* i. m. 8.
16 *Dankanits Ádám* i. m. NyIrK. XII. (1968). 1. sz. 101.
17 *Merza Gyula* i. m. 10.

állományát folyamatosan gyarapítsa, és az erre elkülönített anyagi forrásokat a megfelelő könyvekre használják fel. Havonta egyszer gyűlést tartottak, az elnök hiányában a jegyző vezette az ülést. A bizottság összetétele: 1). rendes elnök. 2). a könyvtárnok. 3). 6 bizottsági tag. 4). a pénztárnok. 5). a jegyző.[18] A kaszinótagok a könyvtárból kivett minden könyv után 1 krajcárt fizettek.[19] Az 1850-es években a könyvtár állománya már 6000 kötetből állt.[20]

LAPBOTRÁNY A KOLOZSVÁRI KÖRBEN

Az 1868-ban alapított Kolozsvári Kör könyvtáráról, olvasóközönségéről a dokumentumok hiánya miatt csak nagyon keveset tudunk. Azt viszont igen, hogy a kaszinó vezetősége (figyelembe véve, hogy a tagok többségét a városi értelmiségiek alkották) nagyon fontosnak tartotta: az egyesület könyvtára minden részvényese számára megfelelő és kielégítő legyen. A könyvtári alap összegyűjtése érdekében többször rendeztek táncestélyeket, amelyek „*Kör-bálként*" híresültek el.[21]

Mint általában a legtöbb kaszinó, a Kolozsvári Kör is fontosnak tartotta, hogy a könyvek mellett az újságok, napilapok, hetilapok, folyóiratok is legyenek rendszeresen járattatva. Az akkori olvasói szokások egyik legalapvetőbb formája a napi sajtó figyelemmel kisérése volt, ami nemcsak a jól informáltságot és a tájékozódást biztosította, hanem jelentős kulturális tartalommal is rendelkezett. A kaszinó a politikai semlegesség jegyében arra törekedett, hogy minden politikai irányzatú újságból legyen egy-egy. Azonban az évek során több lappolitikai botrány is megrázta a kaszinót, ami arra utal, hogy az elvi semlegességet nem volt egyszerű a gyakorlatban is érvényre juttatni. Az egyik leghíresebb eset a Verhovay Gyula által szerkesztett *Függetlenség* című napilap körül alakult ki. (Verhovay Gyula a Függetlenségi Párt tagja volt, azonban a párt 1883 áprilisában kizárta és a lapját kitiltotta a pártból. Lapja – a *Függetlenség* – a tiszaeszlári per során erős antiszemita propagandát folytatott és tudatosan zsidóellenes hangulatot keltett.[22]) Közvetlenül a Verhovay kizárása után megrendezett közgyűlésen több függetlenség párti tag a lap azonnali kitiltását követelte. Követelésüket azzal magyarázták, hogy a lap mások becsületébe gázolt. Szász Béla (kormánypárti) egyetemi tanár, az akkori Kör elnöke felhívta a figyelmet, hogy az alapszabályok szerint az egyesület politikamentes, ezért az indítvány elhalasztását kérte, amit a közgyűlés jóváhagyott.[23] Azonban a *Fővárosi Lapok* 1883. november 3-ai tudósítása szerint már arról olvashatunk, hogy a Kolozsvári Kör, a zentai és hajdúböszörményi olvasókörökkel egyetemben kizárta a *Függetlenség*et.[24]

A későbbi évek során a Kör közgyűlése további lapkizárásokat rendelt el. 1894-ben a kaszinó kitiltotta (más források szerint csak tárgyalta annak kitiltását)[25] a *Magyar Állam* című egyházpolitikai napilapot, mivel állítólag annak 1894. december 12-ei számában megjelent

18 A kolozsvári Polgári Társalkodó alapszabályai. A K. Főtanoda betűivel, Kolozsvár, 1848. 23–24.
19 *Merza Gyula* i. m. 10.
20 *Merza Gyula* i. m. 12.
21 *Merza Gyula* i. m. 19.
22 Újság az újságíróért: Verhovay és a függetlenség. In: A magyar sajtó története. Szerk.: *Szabolcsi Miklós*, *Kosáry Domokos*, *Németh G. Béla*. II/2. (http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/518.html, a letöltés ideje: 2017. 2. 27.)
23 A Kolozsvári Körben. Fővárosi Lapok, 1883. ápr. 25. 617.
24 A kolozsvári kör. Fővárosi Lapok, 1883. nov. 3. 1645.
25 A felségsértő „Magyar Állam". Kolozsvár, 1894. dec. 13. (nincs oldalszám).

cikke megsértette a „*koronás apostol király személyét*".[26] Még ugyanebben a hónapban a *Bolond Istók* élclapot is kitiltották, mert az szintén egy, a királyt sértő képet jelentetett meg. A Kolozsvári Kör a következőt nyilatkozta az ügyben: „*Az a durvaság melyet a Bolond Istók 1894 dec. 18-ai számában Consummatum című képpel – ama tisztelettel és szeretettel szemben mellyel a magyar nemzet a legalkotmányosabb király iránt viseltetik, – elkövetett, annyira megbotránkoztató, hogy ennek a lapnak a Kolozsvári Kör olvasó asztalán továbbra helyet nem adhat.*" – a Kolozsvári Kör igazgató választmányának 1894. december 22-én tartott üléséből.[27] A *Fővárosi Lapok* szerint az élclapot szintén kizárta a szegedi kaszinó, és a temesvári belvárosi társaskör.[28] Az újságok tudósításai alapján megállapítható, hogy a Kolozsvári Kör részvényesei között nagy népszerűség övezte a király személyét és erős intoleranciával fogadtak bármilyen más véleményt, ami sértette azt.

POLITIKAI SEMLEGESSÉG A KOLOZSVÁRI NEMZETI KASZINÓBAN?

A kolozsvári Nemzeti Kaszinó könyvtárára már az 1896-os megalakulását követően is nagy figyelmet fordított az egyesület tisztikara. Gondoskodtak a megfelelő berendezésekről, új könyveket vásároltak, hazai és külföldi lapokat, folyóiratokat rendeltek, így a Körtől átvett 941 mű (1697 kötetben) 1898-ban már 244 új művel (387 kötetben) gyarapodott.[29]

A kolozsvári Bánffy-palota, a Nemzeti Kaszinó működési helye
(Román Akadémiai Könyvtár, Kolozsvár)

26 Kolozsvár legtekintélyesebb társasköre... Fővárosi Lapok, 1894. dec. 14. 2969.
27 Kitiltott felségsértő lapok. Kolozsvár, 1894. dec. 24. (nincs oldalszám).
28 Consummatum est. Fővárosi Lapok, 1894. dec. 23. 3073.
29 *Merza Gyula* i. m. 28.

A Kolozsvári Körhöz hasonlóan a Nemzeti Kaszinóban is előfordultak lappolitikai botrányok, ami azt bizonyítja, hogy itt is (legalábbis ebben az esetben) csak elvben volt jelen a politikai semlegesség. Ennek ellenére a kaszinó alapszabálya kimondta, hogy: „*Testületi működése köréből azonban ki van zárva minden politikai és felekezeti jellegű tevékenység.*"[30]

Az 1913 márciusában tartott közgyűlés heves indulatokat váltott ki a tagok között. Néma Ede és Sipos Gábor vezetésével több tag is azt kérte a kaszinói vezetőségtől, hogy tiltsa ki Tisza István lapját, a *Magyar Figyelő*t és indítványozták a *Magyar Köztársaság* megrendelését. Az akkori elnök, Fekete Gábor, az egyesület alapszabályait figyelembe véve figyelmeztette a tagokat, hogy a kaszinóban tilos a politizálás. Ezt követően a közgyűlésen zajos tüntetésbe kezdtek és megzsarolták a vezetőséget, hogy kilépnek a kaszinóból, ha nem zárják ki Tisza István „reakciós" szellemben szerkesztett lapját. Többen azt kifogásolták, hogy a *Magyar Figyelő* tévtanaival veszélyezteti az „*igazi magyarságot*". A nyomásnak engedve Fekete Gábor elnök elrendelte a titkos szavazást, amelynek keretében mindössze csak három tag szavazott a *Magyar Figyelő* kizárása ellen – számolt be a *Pesti Hírlap* és a *Népszava*.[31] Azonban a konzervatív szellemű *Budapesti Hírlap* (állítólag a kolozsvári Nemzeti Kaszinó felkérésére) ennek pont az ellenkezőjét tudósítja. A lap szerint a kaszinói közgyűlésén megbukott a *Magyar Figyelő* kizárása ellen benyújtott indítvány, mert csak négyen szavaztak a lap kitiltása mellett.[32] Az eset pontos bemutatásához további kutatások szükségesek.

Az impériumváltást követően a kolozsvári Nemzeti Kaszinó továbbra is arra törekedett, hogy a megváltozott körülmények ellenére a lehető legjobb könyvtári szolgáltatást biztosítsa a részvényesek számára. Ez a célkitűzés nagyrészt sikerült is, azonban az 1940-es évekre a könyvtár látogatottsága visszaesett. Ezt követően pedig a háború és a szovjet megszállás valószínűleg a teljes könyvtár felszámolásához vezetett.[33]

A reformkorban megalakult Kolozsvári Casino és a Polgári Társalkodó a Széchenyi István által megfogalmazott közművelődési célok elérése érdekében fontosnak tartotta, hogy egyesületük ne pusztán egy társasági vagy szórakozási helyként működjön, hanem legyenek kulturális programjaik, támogassák a művészetet, rendezzenek jótékonykodási estélyeket, neveljenek és szorgalmazzák a haza szellemi felemelkedését. A kulturális és szellemi élet terjesztésének legfontosabb eszköze a könyvtár volt, éppen ezért a frissen megalakult kaszinók elsődleges feladatai közé tartozott annak felállítása. Az évek folyamán a kolozsvári kaszinónak sikerült egy igen jelentősnek mondható kötetállományt beszereznie, amely a nemzetközi és a hazai szépirodalom legfontosabb műveit tartalmazta. Ezekben az években, amikor nem léteztek nyilvános városi könyvtárak, a kaszinók által összegyűjtött és rendszerezett könyveknek meghatározó szerepe volt a közművelődés terén, ezáltal pedig nagymértékben gazdagították Kolozsvár kulturális életét.

Fazakas László

30 A Kolozsvári Nemzeti Kaszinó alapszabályai. Ajtai K. Albert Magyar Polgár nyomdája, Kolozsvár, 1897. 3.
31 A kolozsvári nemzeti kaszinó tüntetése Tisza István ellen. Pesti Hírlap, 1913. márc. 6. 24.; A kolozsvári kaszinó Tisza ellen. Népszava, 1913. márc. 6. 6–7.
32 Politika a kaszinóban. Budapesti Hírlap, 1913. márc. 11. 12.
33 Lásd *Fazakas László*: Közösség és kultúra a kolozsvári Nemzeti Kaszinóban 1922 és 1944 között. Honismeret, XLIV. (2016) 6. sz. 78–82.

Bazin és környéke múltjának kutatója, Meissl Ferenc[1]

A kiegyezést követően Magyarországon egyre jelentősebb érdeklődés jelentkezett a helytörténet és különösen az egyes települések írott és tárgyi emlékeinek összegyűjtésére, dokumentálására. Ebben egyrészt a helyi társadalmi életben szerephez jutó személyek, másrészt a régmúlt idők emlékei iránt érdeklődők játszottak egyre jelentősebb szerepet. Ők voltak azok, akik ezen idők emlékei közé tartozó régészeti leletekkel, oklevelekkel vagy céhes emlékekkel olykor országos gyűjteményeket gyarapítottak, azonban ezekből egyre gyakrabban jutottak az általuk helyben alapított egyleti gyűjteményekbe, múzeumokba is. Ugyancsak megfigyelhető körükben az összegyűjtött tárgyi és írott források közreadásának igénye, a közlés a helyi heti- és napilapokban, egyleti évkönyvekben vagy önálló kötetekben történt. Az esetek nagy részében ezek szerzőiről csupán elszórt adatok állnak rendelkezésre, pedig szerepük nem elhanyagolható a hazai honismeretben.

MEISSL FERENC – GYÓGYSZERÉSZ, POLITIKUS, GYŰJTŐ ÉS MÚZEUMALAPÍTÓ

Meissl Ferenc Bazin azon polgárai közé tartozott, akik fontos szerepet játszottak a város, sőt, Pozsony megye társadalmi, politikai és művelődési életében. Az 1837-ben Bazinban született gyógyszerész 1934-ben Bécsben hunyt el.[2] A lexikonban található rövid életrajzát fontos adatokkal egészíti ki azon irat, amelyben a császárnak Meissl Ferenc működését ismertették 1895-ben a *Ferenc József Rend Lovagkeresztjé*re való felterjesztés alkalmából.[3] E szerint 1862-ben apjától átvette a bazini gyógyszertárat, és ettől kezdve folyamatosan részt vett a település nyilvános és társadalmi életében. 1866-ban a porosz–osztrák háborúban részt vállalt a sebesültek elhelyezésében és ellátásában. 1867-ben városi tanácsos, majd 1869-től négy éven át a város polgármestere. Az iskolaszék elnökeként jelentős szerepet játszott a bazini oktatás

***Meissl Ferenc* (Kis-Kárpáti Múzeum, Bazin)**

1 A tanulmány elkészítését a Szlovák Tudományos Akadémia és az Európai Unió által támogatott SASPRO 0104/01/03 pályázat tette lehetővé. Itt szeretnénk megköszönni dr. Oross Andrásnak (Archivdelegation in Haus- Hof- und Staatsarchiv, Wien) a bécsi levéltárban található irat megkeresését, valamint Július Vavának (Malokarpatské múzeum v Pezinku), aki Meissl Ferenc portréjának fényképét hozzánk eljuttatta és közlését engedélyezte.

2 *Borovszky Samu*: Pozsony vármegye és Pozsony. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest, 1904. 449.; Slovenský bibliografický slovník IV. zväzok M–Q. Matica slovenská, 1990. 142.

3 Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei Vorträge Kt. 20. Nr. 4968/1895.

megszervezésében. 1870-ben a helyi tanártestület tanácsosává nevezték ki, majd 1875-ben a megyei tanáregylet tiszteletbeli tagjává választották. Meissl a modori és szentgyörgyi takarékpénztárak alapítója is volt, valamint 1874-ben ő hívta életre az önkéntes tűzoltó egyletet.[4] 1887-ben a Vöröskereszt helyi szervezetét hozta létre és szervezte meg működését, betöltve annak elnöki tisztét is. Érdeklődését a természet- és bölcsészettudományok iránt jól mutatja, hogy madártani gyűjteményét a megyei tanítóképző iskolának adta, amelyért minisztériumi dicséretben részesült.

Meisslt élénken érdekelte Bazin társadalmi élete mellett annak múltja is. 1902-ben egy kis könyvecskében mutatta be a város történetét a középkortól egészen a XIX. század végéig.[5] Mint a bevezetésben írta, e munkát az elérhető oklevelek, levéltári források és egyéb adatok alapján írta meg. 1905-ben a céhes emlékeket összegyűjtve helytörténeti jellegű múzeumot alapított a bazini városházán.[6] Meisslt azonban a régészeti emlékanyag is érdekelte és a Magyar Régészeti és Embertani Társulat tagjaként élénk figyelemmel kísérte a környéken előkerült leleteket. Erről a tanulmányban később ismertetésre kerülő levele és az általa összegyűjtött leletek mellett az *Archaeologiai Értesítő*ben megjelent rövid ismertetése tanúskodik.[7] Ebben egy Terlingben (ma Vinosady, okr. Pezinok, Szlovákia) talált III. századi ezüstfibulát mutatott be.[8]

ŐSKORI LELETEK A NAGYSENKVICI TÉGLAGYÁRBÓL

A terlingi fibula ismertetése után öt évvel – 1898. március végén – a Magyar Régészeti és Embertani Társulat titkára, Szendrei János levélben fordult Hampel Józsefhez, a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának vezetőjéhez a következőkkel tájékoztatva:

„*Igen tisztelt Uram!*

Meissl Ferencz bazini gyógyszerész, társulatunk tagja a mellékelt dobozban lévő cserép és bronz régiségeket küldte be, melyek Nagy Schenkvitz (Senkvicz, Pozsony m.) községben a vágvölgyi vasút közelében téglagyár felállításánál emberi csontvázakat találtattak. A leleteknek folytatása is remélhető.

Kérem méltóztassék Meissl urnak köszönő levelet iratni.

Kiváló tisztelettel

Budapesten 1898 márczius hó 19én

Kész szolgája
Dr. Szendrei János
titkár" [9]

A levélhez mellékelt dobozban egy ép fazék, öt edény fülrésze és tíz edénytöredék volt, valamint egy kisebb dobozkában bronz ékszerek és tárgyak töredékei. Ezen leleteket a Nemzeti Múzeum leltárkönyvébe 25/1898.1–16. leltári szám alatt leltározták be 1898. már-

4 *Borovszky* i. m. 449.
5 *Meissl, Franz*: Bozin, Bazin, Pösing, Bösing, königl Freystadt im Komitate Pozsony am Fusse der Kleinen Karpaten. Tyrnau, 1902.
6 *Borovszky* i. m. 215.
7 *Meissl Ferenc*: Terlingi ezüstfibula. Archaeologiai Értesítő 13. (1893) 381.
8 *Polla Belo*: Archeológia na Slovensku v minulosti. Martin, 1996. 204.
9 Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest) Érem- és Régiségtár 175/1898.

cius 21-én.[10] A leltárkönyvben a következő megjegyzés olvasható: „*Meissl Ferenc bazini gyógyszerész ajándéka Szendrey J. közvetítésével.*" A kerámiák közül azonban számos darabot az 1910-es években kidobtak, így ma már csupán egy kis szürkés, díszítés nélküli fazék, egy edény falrésze, valamint a bronz töredékek találhatóak meg a múzeum őskori gyűjteményében.

Az Érem- és Régiségtár munkatársai ezután levélben fordultak Meisslhez, kérve a leletek előkerülési körülményeinek bemutatását. A válasz áprilisban érkezett meg, amelyben a gyógyszerész részletesen foglakozott az előkerülési körülményekkel, sőt, egy térképet is mellékelt leveléhez a lelőhelyről:

„Bazin, 1898. april 9.

Teljes Czimed!

Tárgybeli becses közleménye folytán van szerencsém a nagysenkviczi leletre vonatkozólag a következőket közölni:

A lelet helye a Kiskárpátok lábánál keleti irányban mérve mintegy 8 kilométernyire Pozsonyvármegye Nagysenkvicz község határában van; domború, kelet felé ereszkedő hullámos fönsikon, melyben az ott folyó »Sifak« nevű patak irányára többé-kevésbé merőlegesen lefutó, a völgy lába felé egyenletesen mélyedő vizmosás látható.

Ezen mélyedések sárgás barna, helyenkint halványabb helyenkint meg élénkebb színű agyagba (Thon) vannak vájva; a mélyedések pontjaiban réteges alakulás nem látható.

Machota József a megjelölt területen közvetlen az ott huzódó vasút mellett téglagyárat épített s ezen gyárnak üzeméhez, részint agyag nyerése, részint planirozás és vízlevezetés czéljából több ilyen vizmosást áthányatott, mely munka közben több emberi és egy lócsontvázra akadtak.

E csontvázak a fű színe alatt 1.5–0.5 méter mélységben fekvő helyzetben találtattak.

Az egyik ilyen csontváz a kezén a bronz sodort ékszer, a koponyája alatt pedig a beküldött ép edény hamúval megtöltve.

A lócsontvázon vagy annak közelében használati – vagy ékszerek nem találtattak.

A csontvázak helyzetében rendszer nincs; több észak–déli irányban több kelet–nyugati irányban van elhelyezve.

Láttam sok csontváz-töredéket, sőt az egyik ároklejtőben egy koponyát, amelynek tartozékait a víz mosta ki és hordotta el, a telep földjében sok különféle edény-töredéket találni, ami arra mutat, hogy egykori emberi lakóhelyen vagyunk, amin különben a fönsik fekvése is következtetni enged.

A gyártelep tulajdonosa szíves kézséggel megigérte, hogy az egyes leletekről értesít, melyekről annak idejében bátor leszek értesítést küldeni.

Kiváló tiszteletem nyilvánítása mellett

Meissl Ferenc"[11]

10 Az ajándékozásról ugyanakkor az *Archaeologiai Értesítő* 1898. évfolyamában a Magyar Nemzeti Múzeum Régiségtárának negyedévi gyarapodását taglaló jelentésben a következő olvasható. *Hampel József*: A magyar n. múzeumi régiségtár gyarapodása az 1898. évi első negyedben. Archaeológiai Értesítő 18. (1898) 277.: „*Őskori cserepek és bronzkarpereczek töredékeit, melyek Nagy-Senkviczen (Pozsony m.) a téglagyár telkén csontvázas sírokból kerültek elé, küldött ajándékul dr. Szendrei János szíves közbenjárásával Meissl Ferencz bazini gyógyszerész.*"

11 Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest) Érem- és Régiségtár 263/1898.

A LELŐHELY

A Meissl által a Nemzeti Múzeumnak megküldött leletek a Bazin szomszédságában fekvő Nagysenkvic (ma Šenkvice, okr. Pezinok, Szlovákia) határában állt Machota-féle téglagyár területén kerültek elő az agyag kinyerésére szolgáló gödrökben. A lelőhelyre vonatkozó adat megerősítésre került Borovszky Pozsony megye-kötetében Nagysenkvic ismertetésénél: „*A községben van Gross Samunak szeszgyára és Machola Józsefnek téglagyára, mely utóbbinak területén gyakran bukkannak őskori leletekre.*"[12] Meissl a lelőhely bemutatása mellett annak térképét is mellékelte leveléhez, amely alapján a leletek lelőhelye pontosan azonosítható. A Machota-téglagyár a XIX. század végén alapíttatott és főképpen tetőcserepeket és téglákat égettek itt egészen az 1973-ban történt bezárásáig. Ugyancsak innen származnak azok a szintén őskori leletek, amelyeket Pavol Zoch[13] gyűjtött össze 1900-ban, majd ajándékozott 1902-ben a turócszentmártoni múzeumnak.[14] A gyár tulajdonosa a pozsonyi Honismereti Múzeumot, a mai Szlovák Nemzeti Múzeumot, gyarapította itt előkerült leletekkel. A lelőhelyen még az 1950-es években is kerültek elő sírok, amelyekről csupán elszórt híradások állnak a rendelkezésre.

A LELETEK ÉRTÉKELÉSE

A senkvici téglagyár agyagkitermelő gödréből összegyűjtött kerámiaedények és töredékeik, valamint a különféle bronz ékszerek csupán részben állnak a rendelkezésre. A Magyar Nemzeti Múzeumban egy részük elpusztult. A kis füles fazék tölcsér alakú nyakkal a kora bronzkori únětici kultúra emléke, amelynek pontos analógiái a Gajár/Gajary és a Nyitraegerszeg/Jelšovce únětici temetők sírjaiban kerültek elő.[15] Ugyancsak e kora bronzkori kultúra jellemző leletei közé tartoznak az igen töredékesen fennmaradt bronz ékszerek. Ezek között található egy ún. ciprusi tű felső része, amely a későbbi típusok közé tartozik. A többi fém karperecek, valamint hajfonatdíszek töredéke. A bronzok között azonban egy igen ritka ún. tutuli, tölcsér alakú csüngő is volt, amely sírleletből eddig nem volt ismert.[16] Ezen leletek alapján megállapíthatjuk, hogy az agyagkitermelés során a kora bronzkori únětici kultúra késői fázisába tartozó temető sírjait bolygatták meg. Azonban a másik megmaradt kerámiatöredék jelzi, hogy a területen az újkőkori Lengyel kultúrához tartozó teleppel is számolni kell.

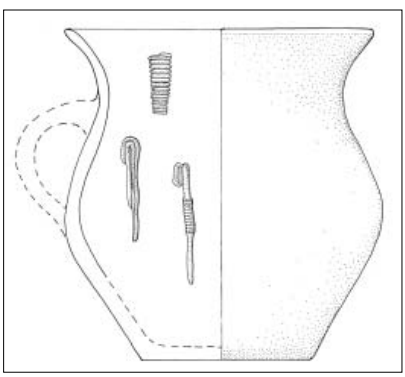

A nagysenkvici kora bronzkori leletek: fazék, ciprusi tű, karperectöredék és tutuli

12 *Borovszky* i. m. 96.

13 *Polla* i. m. 143–144. *Pavol Zoch* (1850. 07. 03. Jaszenó/Jasenová – 1907. 07. 23. Modra/Modor) evangélikus lelkész, szerkesztő. Régészeti és helytörténeti kutatásokat is folytatott.

14 *Eisner, Jan*: Slovenské v praveku. Bratislava 1933, 53, tab. XXIV; XXV, 7; XXVI, 1–2.

15 *Eisner* i. m. 52, Tab. XXVII, 1 és *Bátora, Jozef*: Das Gräberfeld von Jelšovce / Slowakei. Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken. Teil 1. Kiel, 2000, 61, Tab. 9, 17.

16 Hasonló darab ismert a dévényújfalui/Devínska Nová Ves kincsleletben, amely a XIX. században került elő, majd jutott Bécsbe: *Angeli, W.*: Der Depotfund von Stockerau (Niederösterreich). Mitteilung der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 91 (1961) 141, Taf. 8, 7–8; *Benkovsky-Pivavoravá, Zoja*: Zur Lokalisierung des bronzezeitlichen „Depotfundes von Stockerau". Archaeologia Austriaca 78 (1994) 21–23.

Nagysenkvic területéről három kora bronzkori temetőről állnak rendelkezésünkre adatok,[17] amelyek kutatását Meissl Ferenc kezdte meg, aki összegyűjtötte, majd Budapestre küldte a leleteket, tájékoztatva a lelőhelyről a Nemzeti Múzeumot. Meissl későbbi gyűjteseivel valószínűleg a helyi, általa alapított múzeumot gyarapította, amelynek gyűjteménye az elmúlt évszázad viharos történelmi eseményei során szétszóródtak. Meissel Ferenc azon lokálpatrióták közé tartozott, akik települések és környékének múltját és annak emlékeit gyűjtötték és kutatták. Neve, sajnos, feledésbe merült, pedig lappangó levelei, feljegyzései fontos információkat kínálhatnak a honismereti és a régészeti kutatás számára.

Nevizánszky Gábor–Prohászka Péter

Kiss István, az első műegyetemi építészmérnöki diploma tulajdonosa

Miért fontos Kiss Istvánról (1857–1902) beszélni? Mert ő kapta meg a Műegyetem történetében az első építészmérnöki diplomát 1880-ban, és országos, sőt, a mai országhatárokon is túlnyúló munkássága meghatározó épületekkel gazdagította hazánk nagyvárosainak képét; mert alkotásaival és tanári munkájával előremutató, a XX. századi építészetbe vezető irányt szabott a későbbi építészgenerációknak. S mindezeken túl nekünk, XVIII. kerületieknek, pestszentlőrincieknek – településünk fejlesztése miatt – kiemelten fontos és megkerülhetetlen a személye.

Kiss István a lőrinci birtokos, Herrich Károly vízépítő mérnök lányát, Leonia Ilkát (1866–1945) vette feleségül 1886. június 12-én a budapesti Deák téri evangélikus templomban.[1] Ettől kezdve gyakran megfordult Pusztaszentlőrincen. Ő maga is lelkesen támogatta az apósa hagyatékát képező birtok parcellázását, ami folytatása volt az 1887-es házhelyosztásnak (Ezerháztelep). 1898 márciusában a Herrich lányok meghatalmazták Kiss Istvánt, „*hogy a Szent-Lőrincz-pusztai 3. számú telekkönyvi betétben* […] *bejegyzett ingatlanokból tulajdonunkat képező illetőségünket helyettünk és nevünkben eladhassa, hogy ezen ingatlanokra nézve az adásvételi szerződést megköthesse, helyettünk és nevünkben aláírhassa, a vételárat felvehesse és azt jogerősen nyugtázhassa, a tulajdonjog bekebelezésére engedélyt adhasson,* […] *az itt felsorolt ingatlanokra nézve mindazt megtehesse, amit ezen jogügyletek lebonyolítása és érdekeinkre nézve hasznosnak és szükségesnek tart.*"[2] Így jött létre a Bókaytelep, amit Kiss István sógoráról, Bókay Árpád orvosprofesszorról (Herrich Szidónia férjéről) neveztek el. Herrich Károly örökösei – köztük is elsősorban Kiss István – itt szerették volna létrehozni a későbbi település központját, ezért iskola és templom céljára is ajánlottak fel telkeket. Kiss István fellépett az akkor még Kispesthez tartozó település önállósodásának előmozdítása érdekében is. „*A nyarat családjával együtt évről évre a szent-lőrinczi Herrich-kastélyban töltötte; az ő eszméje volt a Herrich örökösök tulajdonát*

17 *Benkovsky-Pivavoravá, Zoja–Chropovský, Bohuslav*: Grabfunde der frühen und beginnenden mittleren Bronzezeit in der Westslowakei. Teil 1. Nitra, 2015. 119–120.

1 Budapest Deák téri magyar evangélikus házassági anyakönyv 47/1886. (Budapest Főváros Levéltára XV.20.2) A feleség más helyen gyakran Leonie-ként szerepel.

2 Pest Megyei Levéltár VII.1.c. Pusztaszentlőrinc, 1901. 1–97. 104/3

Kiss István *Herrich Leonie*

képező mezőgazdaságilag kevéssé jövedelmező ingatlan parcellázása. […] *e telkekre akart mindent központosítani; iskolát, templomot, községházán kívül a már másfél évtized óta beépített házsorokon.*"[3] Feleségétől három gyermeke született: 1887. március 11-én László Károly Emil, 1889. december 19-én István János Szidónia és 1897. október 23-án Erzsébet. Kiss László (1887–1925) folytatva apja hivatását: építész lett, ifjabb Kiss István (1889–1960) pedig gépészmérnök.

A parcellázó család tiszteletére a telepen utcát neveztek el Herrich Károlyról, Horváth Lajosról (Herrich Melanie férjéről), Bókay Árpádról és Kiss Istvánról is. Ezeket a Bókay Árpád utca kivételével a II. világháború után átnevezték. 2013-ban a Kiss István utca visszakapta eredeti nevét.

A Herrich-birtokon eredetileg két majorsági lakóépület állt. Az egyiket Szidónia, a másikat Leonie örökölte. Utóbbit Kiss István villaresszel bővítette ki. Az így T alakúvá tett nyaralóépület fejében nagyméretű ebédlőt, könyvtárszobát, előtte pedig díszes faszerkezetű, üvegezett verandát alakítottak ki. Innen szobrokkal benépesített rózsakertbe lehetett kilépni. A villát a második világháború végéig birtokolta a család, ekkor államosították, és szociális bérlakásokat alakítottak ki benne. Az épületet 2015-ben megkapta a Tomory Lajos Múzeum (a korábbi XVIII. kerületi pedagógiai és helytörténeti gyűjtemény), és a jelenleg is zajló felújítás befejeződésével még 2017-ben át is költözik ide.

Kiss István 1857. május 4-én született Körösladányban Kiss Nándor és Straub Emília legkisebb, negyedik gyermekeként.[4] Apja nemesi származású volt, ám a hivatalnoki pályára

3 Kispest–Szentlőrinczi Friss Újság, II. évf. 12. szám, 1902. január 12. 1. o.
4 Nagykondorosi római katolikus anyakönyv 29/1857. és az Országos Széchényi Könyvtár gyászjelentés-gyűjteménye. (https://familysearch.org)

A Herrich-Kiss villa

lépett mint a Tiszavidéki Vasúttársaság számvizsgálója. Ödön György nevű bátyja apjuk nyomdokába lépve a Magyar Északkeleti Vasút Részvénytársaság főellenőre lett, másik bátyja, Ernő János a fővárosi főreál tanoda[5] tanára volt.

István középiskolai tanulmányait Nagyváradon és a fővárosi főreál tanodában végezte, majd 1875-ben a Magyar Királyi József Műegyetemre iratkozott be, ahol *„az első kitüntetéses építési oklevelet nyerte"*[6], vagyis a Műegyetemen elsőként kiadott építészmérnöki oklevelet ő vehette át 1880. február 27-én.[7]

Már egyetemi hallgatóként 1876 és 1880 között rendes tanára volt a IV. kerületi főreáliskolának,[8] majd tanulmányai végeztével két évig Hauszmann Alajos mellett volt tanársegéd a Műegyetemen. 1882-ben külföldi tanulmányútra nyert állami ösztöndíjjal járt Észak-Németországban, Hollandiában, Belgiumban, Angliában és Skóciában. Kritikával szemlélte azonban a külföldi *„Vad fantáziának is nem egy szörnyszülöttét."*[9] Hazatérve tapasztalatait előadásokon osztotta meg a nagyközönséggel, illetve 1885-ben könyvben is megjelentette *Északnyugat Európa építészete* címen. Ebből *Németország építészete* címmel négyrészes cikksorozatot közölt a *Pápai Lapok*ban.[10]

5 Ma Eötvös József Gimnázium.
6 Pesti Hírlap, XXIV. évf. 9. szám, 1902. január 10. 10. o.
7 *Orlay Györgyné*: Újabb adatok Lósy-Schmidt Ede életéről, munkásságáról és a kassai Országos Magyar Műszaki Múzeumról. In: Technikatörténeti Szemle, 1993. 20. szám 263–277. o. Oklevelének száma: 46.
8 Ma Eötvös József Gimnázium.
9 *Vízy László*: Kiss István építész munkássága. In: Magyar Építőipar, LVII. évf. (2007) IV. szám, 239–240. o.
10 Pápai Lapok, 1885. november 22.–december 13. További művei: A szent-margittai kő. In: A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye, XVIII. évf. (1884) 1. szám, 39–62. o., A ferde dongaboltozatok kőszerkezetei. In: A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye, XX. évf. (1886) 2. szám, 35–86. o. és 3. szám, 101–147. o.

Dolgozott a Szent László Kórházon mint építésvezető. Szintén építésvezető volt a bécsi Stiftungshaus („Alapítványház")[11] építésénél. E munkájáért császári kitüntetésben részesült.

1885-ben a budapesti műegyetemen magántanári állást kínáltak neki. Tantárgya a *Középítéstan* volt, vagyis a *Gazdasági épületek tervezésé*t adta elő.[12]

Első jelentős tervezői munkája a veszprémi megyeháza volt. 1884-ben írták ki a pályázatot, amelyben meghatározták a telek méretét, az elhelyezendő hivatalok számát és a maximális építési költséget. Az ekkor 27 éves ifjú építész azonban merész tervvel rukkolt elő. „*Összesen 32 pályamű érkezett be, 31 egészen a pályázati feltételeknek megfelelő telken, egy pedig ennél háromszor nagyobb telken, mely terv Pestről érkezett és nagysága miatt kirítt mindegyik közül.* […] *Az alaprajzi beosztása olyan volt, hogy szinte látszott rajta, és érezhető volt, a még friss iskolaszag.*"[13] Ez volt Kiss István pályázata. Első körben – mivel eltért a meghirdetettől – a bíráló osztálytanácsos azonnal elvetette, végül mégis Kiss Istvánt javasolta első díjra. 1885-ben, miután újabb telkek kisajátításáról döntöttek, módosították a kiírást, és felkérték a három nyertes pályázót, hogy terveiket négyhomlokzatú épületre alakítsák át. Ekkor ismét Kiss István nyert, „*főleg czélszerű belső beosztásánál fogva, miért is szerzője a kiviteli tervek és költségvetések készítésével megbízatott*".[14] A költségvetést 180 000 forintról 260 000 forintra emelték,[15] így 1885. augusztus 22-én a Belügyminisztérium az ő tervét és költségvetését fogadta el, és 1886. március 18-án megkezdődött az építkezés.[16]

Talán a magyar középítészet megrendelői oldalára jellemzőnek találhatjuk, hogy miután a megyegyűlés az eredeti kiírásnak meg nem felelő művet 1885-ban elfogadta, azt utólag igyekezett költségcsökkentés címén megnyirbálni. 1886-ban, miután az engedélyeztetési folyamatok lezárultak és az építkezés megkezdődött, a vármegye szívesen elvette volna a szolgálati lakásokat, az erkélyeket és a második emeletet. Ez ellen Kiss István, aki a megyeháza művezető építésze volt, tételes szakértői véleményben tiltakozott.[17] 1886. augusztus 7-én már álltak a falak, október 31-én már tető is volt, 1887. augusztus 1-jére pedig elkészült az épület, amelyet november 24-én avattak fel.[18] „*Monumentális igényű eklektikus épület a Megyei Tanácsház. A kétemeletes udvaros nagy épület 11 tengelyes főhomlokzatát egy-egy sarok rizalit és kettős középrizalit tagolja.*"[19]

Ezt követően, 17 éves pályafutása alatt jelentős középületeket tervezett szerte az országban. „*Igazságügyi építkezései különösen a célszerű beosztás, egyszerű, ízléses építkezés a helyi viszonyokhoz alkalmazott architectura által tűnik ki. Ilyen a komáromi, kalocsai, marosvásárhelyi, nagy-váradi dévai, miskolci brassói, lőcsei és legutóbb a nyitrai törvényszéki*

11 A Kaiserliches Stiftungshaust (Sühnhaus) Friedrich von Schmidt tervezte, 1882 és 1885 között épült a Schottenring 7. alatt. Az épületet 1945-ben bombatalálat érte és lebontották.

12 Vasárnapi Újság, LXIX. évf. 2. szám, 1902. január 12. 30. o.

13 *Hudi József*: Voyta Adolf visszaemlékezései III. In: Acta Papensia. A pápai református gyűjtemények közleményei. XIII. évf. 2013/1. szám, 49–126. o. Voyta Adolf 1882-ről ír, más források 14 pályázóról emlékeznek meg 1884-ből. Voyta szerint Kiss István sikerében barátja, Bezerédy Viktor veszprémi aljegyző, képviselő játszott szerepet. Kiss ekkor külföldi tanulmányútján, Amszterdamban volt, ahonnan azonnal visszatért.

14 Pápai Lapok, XIV. évf. 48. szám, 1887. november 27. 211–212. o.

15 Pápai Lapok, XIII. évf. 28. szám, 1886. július 11. 111. o.

16 Pápai Lapok, XIII. évf. 2. szám, 1886. március 14. 42. o. Ekkor már 340 000 forinttal számoltak, amelyből Kiss István tiszteletdíja 11 000 forintot tett ki. Összehasonlításképpen a kisajátítás keretében két házat 6000, illetve 8000 forintért további két telket összesen 2000 forintért vásároltak meg. Pápai Lapok, XIII. évf. 3. szám, 1886. március 21. 45. o.

17 Pápai Lapok, XIII. évf. 28. szám, 1886. július 11. 109–110. o.

18 Pápai Lapok, XIV. évf. 48. szám, 1887. november 27. 211–212. o.

19 *Korompay György*: Veszprém. Városképek – Műemlékek könyvsorozat. Szerk.: *Papp Imre*. Budapest, Műszaki Kiadó, 1957. 249. o.

épület és fogház, mely utolsó alkotása."[20] A nagyváradi törvényszék épülete 1901-ben készült el, a homlokzat – ma már nem létező – kerámiacímerét Kiss a pécsi Zsolnay-gyárból rendelte meg.[21]

Középületek mellett néhány lakóházat is tervezett Budapesten. 1896 körül a Váci utca 65. és a Veres Pálné utca 29. számú házat. Utóbbinál szintén Zsolnay-kerámiát használt fel. „*A kiugró zárterkélyének ablakai alatt a színes majolikabetétek még klasszikus füzérdíszt ábrázolnak, a szalagokon azonban már felfedezhető szecessziós hatás.*"[22] „*Színezett mázas kerámiabetétek ragyognak a rizalit ablakai alatt és a szemöldökben. Az épület még felújításra váró, szennyezett Váci utcai hasonmásán az ablakok alatt hasonló betétek láthatók.*"[23] Tervei alapján épült fel 1893 és 1897 között a József körút és a Rákóczi út sarkán a László-ház (József körút 2.),[24] az Üllői út 80. 1898-ban, a Hőgyes Endre utca 7–9. 1902-ben, valamint saját lakóháza 1899–1900-ban a Lónyay utca 17. alatt. Ez utóbbira 1914-ben fia, Kiss László tervezte a negyedik emeletet.[25]

Több egészségügyi intézmény épülete is a nevéhez kötődik: a Budai Irgalmas Rendi Kórház épülete a II. kerületben, a mai Frankel Leó úton, a VIII. kerületi Baross utca I. számú Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika, és ugyanott a II. számú Sebészeti Klinika, „*mely utóbbiban oly művet alkotott, melylyel az uj hygiénikus építkezés terén méltó feltűnést keltett*".[26] A sebészeti klinika előzetes vázlatait Kiss még 1893-ban készítette, az építkezés 1899. június 15-én kezdődött, és 1901. november 4-én már betegeket fogadott az épület. Az ünnepélyes megnyitón – 1902. január 27-én – azonban Kiss István már nem vehetett részt.[27] 1901 decemberében régi vesebaja kiújult és 1902. január 9-én elhunyt.[28]

Kiss István – aki az Igazságügyi Minisztérium házi építője volt – be nem fejezett építkezéseit minden honorárium nélkül Czigler Győző vette át, ugyanis Kiss még halála előtt elkészítette az Igazságügyi Minisztérium új palotájának tervét az Országház közelében, a Kossuth Lajos téren (Zoltán utca – Akadémia utca), valamint szintén az ő tervei szerint ekkor már kihirdették az Egyetemi Kísérleti Kór- és Gyógyszertani Intézetre (Mária utca – Pál utca sarok) a kivitelezői pályázatot.[29]

Kiss tagja volt a Ferencvárosi Torna Clubnak, a Magyar Mérnök- és Építészegyletnek, az Országos Közegészségügyi Tanácsnak, a Képzőművészeti Társulatnak, a Magyar Iparművészeti Társulatnak, az Anyagvizsgálók Magyar Egyesületének, az Országos Magyar

20 Pesti Hírlap, XXIV. évf. 9. szám, 1902. január 10. 10. o. Továbbá a Wikipédia Kiss István oldala szerint az igazságügyi épület Besztercebányán, a nagybecskereki Pénzügyi Palota, az 1912-ben elkészült ditrói templom. (https://hu.wikipedia.org/wiki/Kiss_István_(építész,_1857–1902) Épületei közül a veszprémi megyeháza, a klinikai tömb és a József körúti épület műemléki, illetve helyi védettséget élvez.

21 *Merényi György*: Zsolnay építészeti kerámia az Osztrák–Magyar Monarchia korában. Budapest, Vince Kiadó, 2015.

22 Budapest in detail – Építészeti részletek. Szerk.: *Lőrinczi Zsuzsa*. Budapest, 6Bt, 2000. 141. o.

23 *Mattyasovszky Zsolnay Tamás–Dr. Vécsey Esther–Vízy László*: Zsolnay-épületkerámiák Budapesten. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2005. 94. o.

24 http://budapest100.hu/epiteszek/kiss_istvan.2889.html?&pageid=211

25 http://ketezer.hu/2010/05/kemeny-maria-lonyay-utca-17/ Némely források nevéhez kötik a Szent János Kórház egyes pavilonjait is, ugyanakkor a Hőgyes Endre utca 7–9. 1904-es évszámmal Czigler Győző neve mellett is szerepel a Wikipédián. (https://hu.wikipedia.org/wiki/Czigler_Győző)

26 Pesti Hírlap, XXIV. évf. 9. szám, 1902. január 10. 10. o.

27 A II. sebészeti klinikáról részletes leírást közöl *Schoditsch Lajos*: A budapesti m. kir. tudomány-egyetem II. számú sebészeti klinikája. In: Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye, XXXVI. évf. (1902) 3. szám. 110–115. o.

28 Pesti Hírlap, XXIV. évf. 9. szám, 1902. január 10. 10. o.

29 Budapesti Hírlap, XXII. évf. 30. szám, 1902. január 31. 17. o., Budapesti Hírlap XXII. évf. 51. szám, 1902. február 21. 6. o., Budapesti Hírlap, XXII. évf. 104. szám, 1902. április 16. 4. o. és Budapesti Hírlap XXII. évf. 105. szám, 1902. április 17. 7. o.

Gazdasági Egyesületnek, a Fővárosi Törvényhatósági Bizottságnak (a IX. kerületből) és a Középítési Bizottmánynak, valamint elnöke a Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaságnak.

„*Kiss Istvánnak, jóllehet nem mindennapi sikerekkel dicsekedhetett, kitűnő egyéni tulajdonságainál fogva alig lehetett ellensége vagy irigye. Szerette őt mindenki a ki ismerte. Barátai, munkatársai pedig valósággal rajongtak érte. Soha sem tétovázott, ha valami jó ügyért síkra kellett szállni, s sokoldalú alapos tudása, rokonszenves egyénisége és ritka ékesszólása előre biztosították neki a diadalt.*"[30]

Pápai Tamás László

A titokzatos nevelőnő Kéthly Anna 1944-ben illegalitásban, Györkönyben

A Tolna megyei Györköny község múltjának alábbi epizódja a lokális érdekességen túlmutatóan az országos politikatörténetnek is fontos, ám mindeddig egyáltalán nem közismert részlete. Főszereplője Kéthly Anna (1889–1976), a Szociáldemokrata Párt (SZDP) neves politikusa, a magyar és a nemzetközi szociáldemokrácia „nagyasszonya", aki életének egy nehéz időszakában rövid ideig ebben a faluban húzódott meg.

1944. március 19-én a németek megszállták Magyarországot. Ezzel egy időben mintegy háromezer németellenes közéleti embert, köztük az SZDP két legismertebb vezetőjét, Peyer Károlyt és Mónus Illést letartóztatták, a Gestapo elfoglalta a pártközpont épületét, és betiltották a Szociáldemokrata Pártot. Akiket nem kaptak el azonnal, azok a várható további fenyegetések elől illegalitásba vonultak. Erre kényszerült Kéthly Anna is. A politikus pályáját ismertető történész 1984-ben ezt írta: „*1944 márciusában illegalitásba vonult.* […] *A Nógrád megyei Bánkon, egy távoli rokonának papírjaival nevelőnőként vészelte át a fasiszta terror tobzódásának időszakát.*"[1] A szakirodalomban és a köztudatban ez a verzió terjedt el, de nem tudni, hogy a szerző honnan vette ezt a helységnevet, mert az idézett tanulmányban erre vonatkozó forrásmegjelölés nem található.

Kéthly Anna

30 Magyar Iparművészet V. évf. (1902) 1. szám, 36–41. o

1 *Strassenreiter Erzsébet*: Kéthly Anna. In Politikus pályák. Szerk.: *Sánta Ilona*. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1984. 249.

Kéthly Anna azonban az illegalitásban eltöltött közel egy év alatt nemcsak Bánkon bujkált. Az illegalitásba vonulás körülményeiről ő maga egy 1971-ben írt levelében részletesen beszámolt: „*A Szociáldemokrata Párt március 15-ére nem kapott engedélyt márciusi ünnepek rendezésére. Ezért az ünnepségeket március 19-ére, vasárnapra halasztottuk. Én a székesfehérvári ünnep szónokának voltam kijelölve, Szakasits Árpád pedig Kassára, ez a város a bécsi döntés szerint időközben visszatért Magyarországhoz. Szakasits Árpád arra hivatkozva, hogy fontos tárgyalásai vannak, arra kért, hogy cseréljünk, mert Székesfehérvárról a délelőtti ünnep befejezése után gyorsan visszatérhet Budapestre. Én beleegyeztem a cserébe. Kassán már nem tartottuk meg az ünnepet, mert a rendőrség értesített, hogy budapesti rendelkezés szerint még a színházak és a mozik sem tarthatnak előadást. A rendőrtiszt, aki ezt közölte velem, nem mondta meg, hogy Budapesten már benn vannak a németek. Másnap reggel már Kassa is meg volt szállva, éjjel jöttek be, a Gestapo hosszú autósora ott állt a szálloda előtt, ahol laktam. Reggel a portás közölte ezt velem, én azonnal kimentem az állomásra, és a reggeli gyorsvonattal visszatértem Budapestre. A híres »német alaposság« nem működött, mert ha a szálloda lakóinak névsorát átnézték volna, láthatták volna, hogy az egyik keresett politikus benn van az egérfogóban. Visszatérve Budapestre, bementem – illetve megkíséreltem bemenni – a pártházba a Conti utcában. Amikor becsöngettem a zárt kapun, egy német katona azt kérdezte tőlem: was wünschen Sie? Erre azt feleltem neki: wenn sie da sind, dann schon nichts. Mire a katona nevetett, és becsukta a kaput. A pályaudvaron az érkezésnél Gestapo emberek igazoltatták az érkezőket, ahol én kijöttem, ott egy magyar csendőr állt, és minden hiba nélkül elfogadta a képviselői igazolványomat. Még azon a délelőttön átmentem Budára, egy barátom kísért le a Dunántúlra, ahol később máshova kerültem. Végleg az egyik Nógrád megyei kis tót faluban bújtattak el, ott voltam hónapokig.*”[2]

Első búvóhelye a Dunántúlon Györkönyben, a Fő utca 469. szám alatti házban volt, ahol Halmai Ádám asztalos családjánál rejtőzött el. Kéthly Anna györkönyi bujkálásának történetét Halmai Ádámné sz. Skolik Ottilia és lánya, Halmai Edit visszaemlékezéseiből ismerhetjük meg. (A Halmai család köztiszteletnek örvendett Györkönyben. Halmai Ádám az evangélikus templom orgonistája, felesége pedig a györkönyiek köztiszteletben álló *Otti* óvó nénije volt, aki pályája során gyermekek generációinak sokaságát nevelte, köztük e sorok íróját is.) Halmai Ádámné és lánya, Edit egy 2002-ben készült interjúban nyilatkozott a történetről.[3] Halmai Edit pedig évekkel később szóban és leveleiben is megosztotta jelen írás szerzőjével emlékeit, amelyekben kiegészítette vagy korrigálta a sajtóban megjelenteket. E közlések szerint 1944 tavaszán az illegalitásba kényszerülő politikus első búvóhelyére, Györkönybe, a Kéthly-levélben említett „barát”, Liszkai Kováts Zoltán (1898, Budapest–1967, Brüsszel)[4] szobrászművész kíséretében került.

A Halmai–Liszkai–Kéthly családok kapcsolatairól a következőket tudjuk meg az említett interjúból és Halmai Edit beszámolóiból. A 2002-es interjú bevezetésében olvasható anekdotikus történet szerint (amelyet korábban Halmaiék nyilvánvalóan Liszkaiéktól hallottak) a Liszkai család 1936 nyarán Párizsban ismerkedett meg Kéthly Annával. „*Az ismeretségből barátság lett, s amikor visszaértek Budapestre, a két család rendszeresen látogatta egymást.*”[5] (Valójában Kéthly Magdával, Kéthly Anna húgával találkoztak Liszkaiék – korrigált később Halmai Edit. Az újságíró nyilván összekeverte a két nevet…) Liszkai Kováts

2 Száműzve, de le nem győzve. Kéthly Anna emigrációs levelezése, 1957–1976. Szerk.: *Zichy Mihály*. Országos Széchényi Könyvtár–Széphalom Könyvműhely, Bp., 2007. 55.
3 Ili néni kínos leleplezése. Képes Újság. 2002. január 12. 13.
4 http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tkt/kortars-magyar-muveszeti/ch19s83.html
5 Ili néni kínos leleplezése. Képes Újság. 2002. január 12. 13.

Zoltán a felesége, Skolik Ilona révén Halmai Ádám sógora volt. Halmai sógornőjének, Skolik Ilonának egyik munkahelyi kolléganője volt Kéthly Magda. A párizsi találkozás után Kéthly Magda, mint a család barátja, gyakori vendég volt Liszkaiék budapesti lakásában, ahol a rokon Halmaiékkal is találkozott. Kéthly Magda a nővérét, Annát is időnként elvitte Liszkaiékhoz, így ismerkedtek meg Halmaiék is Kéthly Annával.

De térjünk vissza az 1944-es eseményekhez. A konspiráció szabályai szerint a családfőn kívül a Halmai család többi tagjának nem volt tudomása arról, hogy a sógor kit ajánlott be a három Halmai-gyerek nevelőjének hozzájuk. A 97 éves Otti néni a 2002-es interjúban így emlékezett vissza a történtekre: „*Kéthly Anna a testvérei közül a legidősebb volt, amikor a sógoroméknál Pesten voltam, én a húgával barátkoztam, talán egyszer láttam, szép, őszes hajú, határozott nő volt. Amikor a sógorék elhozták hozzám, mint nevelőnőt, nem ismertem fel, mert egy feketére festett hajú és szemöldökű asszony állt előttem, aki egyáltalán nem igyekezett jeleskedni nevelőnői teendőkben. Nem is értettem az egészet, hiszen továbbra is én láttam el a gyerekeket, dolgoztam az óvodában, vezettem a háztartást. De a sógorom hozta, hát nem kérdeztünk semmit.*"[6] Edit lánya ugyanitt így rajzolja meg Kéthly Anna alakját: „*Nekünk az új nevelőnőt Ili néninek kellett szólítani, így mutatták be. Olyan ötvenes, kemény tartású asszony volt, aki gondolataiban mindig valahol messze járt.* […] *Csak estefelé hagyta el a házat, úgy kétszáz méteres távolságba ment el sétálni. Ha vendég jött, behúzódott a szobájába. Csak unokatestvérünknek, Zsuzsinak* [Liszkai Zsuzsanna, Liszkai Kováts Zoltán lánya – B. J.] *horgolt babaruhákat. Más női foglalatosságot nemigen csinált. A falu nem tudta, kit rejtegetünk, mi se – pedig az ottani emberek sose árulták volna el, ha tudják. Nagyon összetartó közösség volt.*" Egy idő után azonban kezdett veszélyessé válni a politikus asszony itteni rejtőzködése: „*A mama mellett az óvodában dolgozott egy dadus, akinek a nővére Pesten háztartást vezetett Zsuzsiéknál. Ő korábban többször találkozott Kéthly Annával, hiszen sokszor jött vendégségbe a családhoz. Amikor hazajött a húgához, megkérdezte tőle, miért mondjátok, hogy Ili néni, mikor Annának hívják. Nem tudod, hogy ő Kéthly Anna? Anna néni pedig megijedt, hogy felismerték. Nem kellett volna.*"

Az idézett interjú előtt, 1990-ben, a *Tolna Megyei Népújság*ban is megjelent egy riport erről a nevezetes eseményről. Ebben, a korábban a Liszkai családnál tevékenykedő, az interjúban is említett, györkönyi háztartási alkalmazott így emlékezik vissza: „*Kéthly Anna odajárt a családhoz.* [Liszkaiékhoz – B. J.] *Irodában valahol együtt dolgoztak.* [Valójában Kéthly Magdáról van szó. – B. J.] […] *Kéthly Anna járt itt Györkönyben.* […] *Utána tudtam meg, hogy engem fölismert, és akkor félt. Én őt akkor nem ismertem fel, mert nagyon megöregedett közben.* […] *Én akkor olyan tizenhat-tizennyolc éves lány lehettem. Amikor idejött, egyszer láttam.*"[7] A két visszaemlékezés között ellentmondás van abban, hogy ki kit ismert fel: Kéthly Anna a Liszkaiék cselédlányát vagy utóbbi a politikust? Az 1990-es györkönyi riportban még hárman állítják, hogy személyesen találkoztak Kéthly Annával, volt, aki szerint még táncolt is vele. Az egyik interjúalany a következőket mondta: „*Itt olyan titokban volt, hogy őt itt sehogy sem szólították. Szabad idejében felsőruhákat kötött kisgyereknek.* […] *Egy kisgyerek ment próbára, akkor én vele mentem.* […] *Édesanyám azt mondta: te ott voltál, és mégsem voltál ott, te nem láttál senkit. Mert őt bújtatták...*" Arról, hogy valójában mennyi ideig tartózkodott Kéthly Anna a faluban, szintén megoszlanak a vélemények: volt, aki szerint néhány napot, más legalább egy évre emlékezett. Erre a kérdésre maga Halmai Edit sem tudta a pontos választ, de feltehetően néhány hétről lehetett csak szó.

6 *Uo.*

7 Kéthly Anna Györkönyben. Mert üldözték… Tolna megyei Népújság. 1990. március 3. Tolnatáj 4.

Mindenesetre a családanyát, aki egy idő után már zúgolódni kezdett férjénél a vendég tétlensége miatt, fel kellett világosítani annak kilétéről. Félő volt továbbá, hogy valahogy a faluban mégis kitudódik, kicsoda valójában Halmaiék „nevelőnője". Ez végső soron azt a valós kockázatot is magában rejtette, hogy a Gestapo a politikus nyomára bukkan, függetlenül attól, hogy Halmai Edit évtizedekkel később mit gondolt a faluközösség vélt vagy valós összetartásáról. Otti néni is nyilván féltette a családját, ezért biztonságosabb helyre kellett vinni Kéthly Annát. Így került tehát, ugyancsak a Liszkai család segítségével, a Dunántúlon „máshova", végül pedig egy Nógrád megyei „*kis tót*" faluba – ahogy ezt a fentebb idézett Kéthly-levélben olvashattuk. A politikus ebben a levélben sem a rejtőzködés első helyszínét, sem a másik dunántúli helységet, sem a Nógrád megyei falut nem nevezte meg. Még 1971-ben is úgy gondolhatta, hogy azzal bujtatóit sodorta volna veszélybe. Az illegalitás első állomása azonban – a szóbeli források korlátozott hitelessége és ellentmondásossága ellenére is – minden bizonnyal Györköny volt.

A háború után Kéthly Anna újra kapcsolatba került Györkönnyel. Ekkor, már ismét tekintélyes politikusként, a nemzetgyűlés alelnökeként, igyekezett segítséget nyújtani a kitelepítés által fenyegetett helybéli sváb lakosoknak. Kozma István névkutató történész 2002-ben írt tanulmányából tudjuk, hogy 1945. december 29-én fordult Kéthly Annához először negyven györkönyi lakos kitelepítés alóli mentesítési kérelmével, közülük huszonnyolcan egyben névmagyarosítást is kértek. „*Kéthly készséggel állt rendelkezésükre* – írja a történész –, *mert mint kiderült, 1944. március 19. (a német megszállás kezdete) után ebben a községben is bújtatták, nevezetesen a Köhler család tagjai.*"[8] Kozma István lábjegyzetben szintén megállapítja, hogy a szakirodalom Kéthly bujkálásának helyszíneként csak a Nógrád megyei Bánkról tud. Ugyanakkor ő sem hivatkozik semmilyen forrásra a györkönyi helyszínt illetően, ráadásul tévesen nevezi meg a „Köhler" családot a politikus bújtatójaként. A szerző tanulmánya írásakor nagy valószínűséggel szintén csak szóbeli forrásból értesült az ekkor Györkönyben már meglehetősen közismert tényről, és a közlő nevét téveszthette össze a Halmai családéval. Kozma István megállapítja még: „*Az eset külön érdekessége, hogy a kérelmezők fele szociáldemokrata párttagként jelentkezett be.*" Ez természetesen nem véletlen, ugyanis Halmai Ádám, az egykori menedéknyújtó, ebben az időben már a helyi SZDP elnöke volt. Ő alapította 1945-ben Györkönyben a pártot, és vezette 1948-ig, a két munkáspárt egyesítéséig. A szociáldemokrácia iránti vonzalmához feltehetően erősen hozzájárult az a tény is, hogy jól ismerte a párt egyik kiemelkedő személyiségét. Ekkor nyilván már azt sem titkolta, hogy nemrég még Kéthly Annát rejtegette házában. A kérelmezők tömeges belépése a pártba pedig nem feltétlenül ideológiai meggyőződésből, hanem inkább a pozitív elbírálás elősegítése reményében történhetett. 1946. február 27-én Kéthly Anna ismét felterjesztette harmincnégy györkönyi lakos kérelmét a belügyminiszterhez.[9] Március elején a névmagyarosításról meg is érkeztek a hivatalos okmányok, ennek ellenére többeket a kérelmezők közül később mégis kitelepítettek. Kéthly Anna tehát nem felejtette el, mivel tartozik a györkönyieknek, de ő sem tudott mindenkin segíteni.

Halmai Edit 1972-ben újra találkozott hajdani „nevelőnőjével". Erre a 2002-es interjúban így emlékezett: „*Akkor végre sikerült látogatóba mennem unokatestvéremékhez, Zsuzsiékhoz. Ők ugyanis 56-ban kimentek. Úgy volt, én is velük megyek, de inkább itthon marad-*

8 *Kozma István*: Névmagyarosítási mozgalom és kisebbségpolitika a koalíciós korszakban (1945–1948). In Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. Szerk.: *Kovács Nóra* és *Szarka László*. Akadémiai Kiadó, Bp., 2002. 64.

9 Akiknek nem parancsol a belügyminiszter, és ahol Kéthly Anna szava sem számít. Ellenzék 1947. október 4. 3.

tam. Szóval, amikor kimentem, már másnap találkoztam Anna nénivel. Egy teljesen más asszonyt láttam viszont. Bűbájosat. Amikor nálunk lakott, már-már a ridegségig kemény volt. Most aranyos, kedves, elragadó. Mutatott nekem egy levelet: nézd, írt Kádár János, hogy jöjjek haza. Mi a véleményed erről? Bizony lebeszéltem. Nehogy újból lecsukják. Azt is mondta, nagyon sajnálja, hogy nem tudott többet tenni az országért. De nem sokat politizáltunk. […] *Mire újra kimentem, már meghalt.*" Az időközben elhunyt barát, Liszkai Kováts Zoltán családja ekkor tehát szintén Brüsszelben élt, ugyanott, ahol 1956 után Kéthly Anna is letelepedett.[10] Az emigrációban is szoros, egymást támogató kapcsolat volt közöttük.

Ez utóbbi visszaemlékezésben talán a Kádár-levél említése a legmeglepőbb. A Kéthly-kutatás azonban igazolhatja, hogy egy ilyen levél létezhetett. A magyar pártvezetés egy időben valóban szorgalmazta, hogy a már idős és sokat betegeskedő politikust hazatérésre bírja. Kéthly Anna levelezése is azt mutatja, hogy erős volt benne a honvágy. Hazatérésének azonban legfontosabb feltétele az volt, hogy Nagy Imrét rehabilitálják Magyarországon.[11] Kéthly Anna a belgiumi Blankenbergében hunyt el 1976-ban. Halmai Edit közlése szerint Liszkai Zsuzsanna és családja mindvégig mellette volt és támogatta, ottani temetését is ők intézték. Hamvait 1990-ben hozták haza és helyezték végső nyugalomra a rákoskeresztúri új köztemetőben. Teljes rehabilitálására 1994-ben került sor.[12]

Brunn János

HÍREK

A tatárok elől elrejtett kincs került elő. Több mint 640 érméből álló leletre bukkantak az orosházi Nagy Gyula Területi Múzeum munkatársai 2017. márciusban Tótkomlós határában, A kincsleletről az amatőr helytörténészként dolgozó Kerekes György olvasott egy 1926-os *Szegedi Dolgozatok* nevű kiadványban. Egy 1800-as évek végéről származó kataszteri térkép alapján beazonosította a kincs lehetséges helyét, és a múzeum munkatársaival, valamint nyolc fémkeresővel közösen rábukkantak a 644 érméből álló leletre – számolt be április 18-án Rózsa Zoltán, a múzeum igazgatója. Bíró Gyöngyvér régész elmondta: a 620 friesachi dénár mellett II. Géza 22 érméjét, egy III. István korabeli érmét és egy angol pennyt találtak, amely a Robin Hood-legendából ismert I. (Földnélküli) János angol király idejéből származik. A Karintiából származó friesachi ezüstdénárok a XII–XIII. században gyakori fizetőeszközök voltak, angol pennyt pedig Magyarországon mindössze körülbelül harmincat találtak, ezért az igazi ritkaságnak számít. A pénzek jó állapota és jelentős ezüsttartalma alapján valószínű, hogy az érméket hosszabb idő leforgása alatt, alapvetően ezüst mivolta miatt halmozták fel. A kincset az 1240-es években, a tatárjárás idején rejthették el Kopács-pusztán. A Békés megyében valaha talált kincsleletek közül ez a legnagyobb. (MTI)

10 L. http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tkt/kortars-magyar-muveszeti/ch19s83.html
11 http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/kethly_anna/
12 https://hu.wikipedia.org/wiki/Kéthly_Anna

KRÓNIKA

A XLV. Országos Honismereti Akadémia
Sárospatak, 2017. július 3–7.

Reformáció, 500
Ünnepi megnyitó

Tisztelt Elnökség! Tisztelt Hölgyeim és Uraim!
Kedves Honismerők!

Sok szeretettel köszöntöm a XLV. Országos Honismereti Akadémia résztvevőit Sárospatakon, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (és rögtön leszögezem, hogy azon belül is Zemplénben). Tisztelettel köszöntöm a Kárpát-medence legnagyobb honismereti, helytörténeti konferenciáján határon túlról érkezett nemzettársainkat és nagy örömmel azokat is, akik először vesznek részt akadémiánkon. Idén az eddigieknél is többen vagyunk, és annak különösen örülök, hogy számos fiatal is eljött és itt lesz köztünk a következő egy hétben. Talán a nagy érdeklődés választott témánk mellett szól konferenciánk helyszínének, Sárospataknak, „*a Bodrog-parti Athén*"-nek, ennek a nagy múltú városnak, amely oly sokat adott nemzetünknek. Elég, ha a legfontosabbra gondolunk, arra a helyre, ahol ünnepelni és tanácskozni most összegyűltünk: a pataki református kollégiumra, amely felbecsülhetetlen mértékben gazdagította hazánk művelődését és bocsátott ki falai közül olyan irodalmi nagyságokat, mint Kazinczy Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály, Tompa Mihály és Gárdonyi Géza. De a ma már majd 500 éves iskolában nevelődött a magyar reformkor

Az akadémia megnyitóünnepségének elnöksége **(Mándli Gyula felvétele)**

számos nagysága, elég ha csak Kossuth Lajosra, gróf Teleki Lászlóra vagy Szemere Bertalanra gondolunk. Ne felejtsük soha el, hogy nagyságaink fejlődésében is fontos az a hely, ahol felnőttek, ahol útmutatást kaptak. A modern Magyarország megteremtésében ezért nem kis szerepe van a „*művelt emberfő- s léleknevelő*" Sárospataknak és kimutathatóan olyan nagy tanáregyéniségeknek, mint például a híres pataki jogtanárnak, Kövy Sándornak, aki a Magyar Tudós Társaság első alapszabályának megfogalmazásában is részt vett. Komoly kisugárzása volt tehát ennek az iskolának és ennek a városnak az egész országra, amiről hosszasan lehetne beszélni és mindenképpen sor kerül erre is akadémiánk előttünk álló gazdag programjában. Ezért most nem szólok a pataki várról, Lorántffy Zsuzsanna és I. Rákóczi György nagyszerű korszakáról, amelyről anno történelem szakosként egyetemi szakdolgozatomat írhattam. Akkori kutatásaim során kezdtem megismerni ezt a gazdag várost és nem csoda, hogy aztán ide jöttem nászútra is. Nyilván némi szerepe lehetett ebben a finom tokaji bornak is, amelyet a pataki Rákóczi-pincében volt alkalmam bőven megkóstolni.

Debreczeni-Droppán Béla, szövetségünk elnöke megnyitja az akadémiát
(Mándli Gyula felvétele)

De bármennyire kedves e téma a honismerőknek, természetesen nem ide akartam kilyukadni, hanem oda, hogy aki egyszer Patakra jön, az biztosan visszatér és valóban érdemes ide újra és újra eljönni, mert a *genius loci*, a hely szelleme itt kézzel fogható és úgy gondolom, minden honismerettel és helytörténettel foglalkozó is töltekezhet itt. Ezért nem véletlen, hogy maga a honismereti mozgalom, illetve legfontosabb éves fóruma is visszatért most Sárospatakra, hiszen éppen harminc éve, 1987-ben tartotta itt akadémiáját *Honismeret és művelődéstörténet* címmel. Van ebben valami sorsszerű, abban meg már szinte törvényszerűség, hogy tizenöt évente találkozunk e megyében, hiszen legutóbb 2002-ben volt itt akadémia, akkor Sátoraljaújhelyen.

Persze idén adta magát a téma, amely egyébként is fontos volt a számunkra, *A reformáció 500. évfordulója*, amely predesztinálta a helyszínt, hiszen Sárospatak a magyar protestantizmus egyik bölcsője, egyik legfontosabb központja. És azt se felejtsük el, hogy arra a vidékre jöttünk, ahol elkészítették az első teljes magyar bibliafordítást. Akadémiánk résztvevőinek egy része fel is fogja keresni Károly Gáspár működésének helyszíneit, Göncöt és Vizsolyt. Tartalmas hétnek nézünk elébe, amelyben *a reformáció művelődéstörténeti jelentőségéről* hallhatunk sok-sok érdekes előadást a téma legkiválóbb szakértőitől. Részletes képet kaphatunk arról, hogy mi mindennel járult hozzá a reformáció a magyar művelődés gazdagodásához, fejlődéséhez. Kijelenthetjük, hogy Luther követői, illetve a később szárba szökkenő keresztyén felekezetek mindenhol nagyon sokat tettek a helyi közösségekért. Érdemes ezért erre emlékezni, fontos, hogy mi mindent köszönhet hazánk és szűkebb pátriánk is annak a megújító folyamatnak, amely fél évezrede Wittenbergből elindult.

Nagy időt és nagy tetteket kell áttekinteni és ebben mi, honismerettel, helytörténettel foglalkozók is fontos részt vállalhatunk. Egy lokális történettel, vizsgálattal tudjuk, hogy legtöbbször jobban be lehet mutatni a nagy egészet, mintha a nagy általánosságok felől kezdenénk. A magyar reformációt, annak eredményeit a helyi közösségek szintjén is elen-

gedhetetlen vizsgálni, hiszen a protestáns felekezetek maguk helyi gyülekezetekből állnak, tevődnek össze. Már az a struktúra, ami létrejött a protestáns egyházakban, az jelentős és pozitív hatással járt a helyi közösségek életére, aktivitására nézve. A lokálpatriotizmus kialakulásához – úgy gondolom – a reformáció által beindított megújulás és társadalmi fejlődés is nagyban hozzájárult. Aktív, tevékeny részese lenni egy szűkebb közösségnek, hogy aztán így legyek aktív, tevékeny részese tágabb hazámnak és nemzetemnek – ez az alapvetés nem csak úgy lett a történelemben. Egy fejlődés során jött ez létre és ebben a fejlődésben a protestáns gyülekezeti kultúra véleményem szerint fontos szerepet játszott. Erről nem nagyon szoktunk beszélni, annál inkább méltatjuk a magyar nyelvért tett erőfeszítéseket.

A Kárpát-medencének ezen a vidékén pedig tényleg nagyon sokat tettek ezért a XVI. századtól kezdve. Károlyt már említettem, de itt tanult Patakon, majd innen nem oly messze élt az a Kazinczy Ferenc, aki a magyar nyelvújítás vezéralakja lett. Erről sem szólhatok most többet, de azt mindenképpen látnunk kell és e nagy kerek évfordulón ki is kell mondanunk, hogy ami igazán összeköt minket, magyarokat, az az egyedülálló, gyönyörű anyanyelvünk, amelynek megőrzéséért és megújításáért protestáns felekezetink tették bizonyosan a legtöbbet. A magyar nyelv tiszteletét és szeretetét ma is protestáns egyházi összejöveteleken és istentiszteleteken lehet leginkább megtapasztalni. Nagy lelki élményt jelent nekem mindig, amikor egy lelkész szépen prédikál, amikor az Igét választékos magyarsággal magyarázza. Megsokszorozódik ez az élmény, ha ezt a határon túlon élem át, mondjuk Erdélyben, a kalotaszegi Magyargyerőmonostor Árpád-kori templomában, őseim padjában ülve. Ott, ahol a nyelv nemzetmegtartó ereje méginkább tapintható.

Nem kétséges tehát, hogy a magyarság megmaradásáért is sokat köszönhetünk Luther utódainak, akiknek iskolái, kollégiumai mindig a magyar oktatás és művelődés bástyáinak számítottak. Pozsony, Eperjes, Pest vagy Sárospatak, Debrecen, Pápa, Kolozsvár, Nagyenyed, hogy csak a legnagyobb bástyákat említsem. Felbecsülhetetlen az az érték, amely protestáns iskoláinkban létrejött. Erről is lesz majd bővebben szó akadémiánkon, de emellett előadásokat hallgathatunk még a reformációnak a magyar irodalomra, művészetre és népi műveltségre gyakorolt hatásáról is.

Ezeknek a sokirányú hatásoknak rengeteg kézzelfogható eredménye, konkrét példája van, de ezek felsorolását, elemzését előadóinkra bízom, én már csak egy-két gondolattal szeretném megtoldani az eddigieket. Az egyik ilyet magának a *reformáció* szónak a jelentéséből adnám. A latinból származó szó *átalakítás*t, *megjavítás*t jelent pontosan, de jelent *megújulás*t, *hitújítás*t is. És valóban a reformáció átalakította, megjavította és megújította Európát és hazánkat is egykor. Megújította a hitéletet, de vele együtt az emberek hétköznapi életét is, közelebb hozta az Istent az emberhez, de visszautalva a protestáns közösségek jelentőségére – közelebb hozta az embereket is egymáshoz. Ennek forradalmi jelentősége volt és ennek mai életünk majd minden területére lett kihatása. És ha még egyházi, egyháztörténeti szempontból nézzük, azt is meg kell jegyeznünk, hogy a reformáció előidézője lett a katolikus megújulásnak is. Mindig csak az ellenreformációról, annak negatív, vallásháborús oldaláról szólunk, és közben megfeledkezünk arról, hogy a katolikus egyház is megreformálta magát a tridenti zsinaton, majd az azt követő évtizedekben és nem maradt meg azon az úton, amit pl. a búcsúcédulák fémjeleztek. Ezért sem véletlen – és én református gyökerekkel rendelkező katolikusként is nagyon örülök annak –, hogy katolikus fórumokon is emlékeznek a reformáció 500. évfordulójára, a napokban pl. Pannonhalmán. Ki gondolta volna ezt csak néhány évtizeddel ezelőtt is?

Nagyon jól van ez így szerintem, hiszen vallástól és felekezettől függetlenül is komoly mondanivalója van a reformációnak. Például az, hogy személyesen is meg kell újulnunk,

az értékesre kell tekintenünk, annak létrehozásán kell munkálkodnunk, sokkal jobban törődve lelkünkkel, testünkkel és a körülöttünk lévő embertársainkkal. Nem a fogyasztói társadalom szemetének gyűjtögetésével, megvéve, sőt, árulva a globalizáció búcsúcéduláit. – Mert megérdemlem! Más érdemre, boldogulásra kell törekedni, nem valamiféle hamis egyénire, hanem egy valóságos, közösségben megélt boldogságra, ahol adva kapok, és nem kapva kapok mindenen. Luther bátran adta pontjait, meggyőződését, azt támadta, amit kell. Küzdelme neki és követőinek sem volt könnyű, de megérte. E küzdelem során persze történtek emberi hibák, rossz lépések, de a jóra való törekvés előbb vagy utóbb mindig felülírta ezt. Nyilván megújulni, elhagyni rossz szokásainkat nem olyan könnyű, lehet, hogy többször neki kell durálnunk magunkat, de érdemes – és szerintem ez az egyik fő üzenete a lutheri protestálásnak.

Persze ez nem egy lezárt folyamat, nem egy befejezett történet. Ma is van ugyanis mi ellen protestálni – előbb már említettem is a globalizált világ szemetét, ma is szükséges a folyamatos megújulás, és a keresztény egyházak közötti közeledésre, az ökumené erősödésére is. Egy új világ született ugyanis, amelyben új kihívások érnek minket. Össze kell fognunk és nem egymásnak esni, mint a XVI–XVII. században. Akkor ezt a széthúzást, egymásnak feszülést, a vallási ellentéteket a török hódítás ki tudta használni. A megújulásra képtelen európai bürokrácia most ugyanezt éri el. Árulják a búcsúcédulákat, azaz a meghívóleveleket, tartózkodási engedélyeket, állampolgársági papírokat. Ideje van tehát pontjaink kiszögelésének, megújulásunknak, hiszen az utolsó órában járunk, hogy ezt még úgy tehessük meg, hogy eredményt érhessünk el. Luther példája is bátorságot adhat, nem csak a protestánsoknak, nem csak a kereszténységnek – hanem minden embernek.

Szeretném, ha a megújulás honismereti mozgalmunkban is megtörténne. Ahogy megtaláltuk a szerepünket a rendszerváltoztatás előtt és után, úgy kell most ebben az új világban kialakítani stratégiánkat, megújulni úgy, hogy a legjobban szolgálhassuk kisebb és nagyobb közösségünket. Meg kell nekünk is alkotnunk a téziseinket, a jövőre vonatkozó elképzeléseinket, céljainkat, hogy megőrizzük közös értékeinket, és továbbadhassuk utódainknak. De ahogy pusztán Luther pontjai sem értek volna sokat, ha nem követik tettek, a reformátorok sokasága és a gyülekezetek szorgos munkája, úgy nekünk is sokat kell tennünk azért, hogy szervezetünk, közösségünk megújuljon. Ennek jegyében újult meg (szépült meg) az elmúlt hónapok munkájának köszönhetően honlapunk és a *Honismeret* is, amelynek első, megújult számát most vehették kézbe akadémiánk résztvevői. Kérek mindenkit, hogy keresse fel új honlapunkat és küldjön anyagokat is szervezetünk eseményeiről, eredményeiről, hogy közösségünk tovább erősödhessen és azért is, hogy megmutassuk országnak-világnak: mivel foglalkozunk, miben hiszünk.

Mert hinni kell közös ügyünkben, a nemzeti önismeret elmélyítésében, amiről 1987-ben, akkori pataki akadémiánk megnyitóbeszédében Pozsgay Imre is szólt és végeredményben hinnünk kell magunkban is, hogy nagy tettekre, értékteremtő munkára vagyunk képesek. Hit nélkül biztos nem leszünk, és ezt köztünk a legjobban talán az a tagunk tudja, aki a legtöbbet tette szervezeti működésünkért, közösségünk kohéziójának megtartásáért és, ha nem mondanám most a nevét, akkor is mindenki kitalálná, hogy „*a honismeret nagyasszonyá*”-ról, Bartha Éva titkár asszonyról van szó, akinek mozgalmunk, közösségünk nevében szeretném megköszönni mindenre kiterjedő munkáját abból az alkalomból, hogy megszervezte mozgalmunknak 30. országos honismereti akadémiáját. Az elsőt még 1988-ban szervezte meg Tatán, harminc éve éppen itt, e városban átvéve a vándorbotot. Aki szervezett egy országos, ilyen léptékű konferenciát, az tudja, hogy milyen nehéz munka ez, hát még harmincat megszervezni! Mindnyájan tudjuk, hogy milyen magas színvonalon és

példaértékű módon tette ezt. Köszönjük Éva, amit közösségünkért tettél, a Jóisten tartson meg még sokáig jó egészségben köztünk!

Végül, de nem utolsósorban köszönöm fővédnökünknek és védnökeinknek, hogy elfogadták felkérésünket, valamint a Reformáció Emlékbizottságnak, a Nemzeti Kulturális Alapnak, Sárospatak Város Önkormányzatának, a Sárospataki Református Teológiai Akadémiának és mindazoknak konferenciánk támogatását, akiket a meghívóban hosszasan felsorolhattunk!

Kívánok minden résztvevőnek, honismerőnek tartalmas tanácskozást és megújulásra is ösztönző együttlétet!

Debreczeni-Droppán Béla

A Honismereti Akadémia kitüntetettjei

BÉL MÁTYÁS – NOTITIA HUNGARIAE EMLÉKÉREM KITÜNTETÉSBEN RÉSZESÜLTEK

DR. GYULAI ÉVA

Egyetemi docens, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei honismereti mozgalom meghatározó személyisége. Kutatási területe a történeti muzeológia, a kora újkori történeti ikonográfia, az emblematika, a heraldika, a kora újkori várostörténet és a török kori gazdaságtörténet, az egyháztörténet és a művelődéstörténet.

Gyulai Éva Püspökladányban született. Először a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen kapott történelem–latin nyelv és irodalom szakos tanári diplomát és egyetemi doktori címet. Később az ELTE Bölcsészettudományi Karának heraldika szakán vehetett át kitüntetéses diplomát, majd a Miskolci Egyetemen regionális fejlesztési menedzser oklevelet és PhD-fokozatot szerzett. Pályáját a miskolci Herman Ottó Múzeum Történeti Osztályán kezdte, majd a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának főállású oktatója, előbb tanszékvezető, később a kar Történettudományi Intézetének igazgatója lett.

Óriási munkabírással rendelkezik. Energiája, lendülete utánozhatatlan. A tudományban leginkább a kutatás izgatja, „kíváncsiságához" hihetetlen kreativitása társul. Tevékenysége rendkívül széles körű, hiszen a középkori Miskolc topográfiájától, a mértékletes borivás eszményének kutatásán át, Árpád-házi Szent Erzsébet kultuszának vizsgálatáig sok területtel foglalkozott. Kiváló szervező, számos kiállítás, konferencia dicséri munkáját. Az igényes konferencia-előadások és sokoldalú publikációi mellett mindig jut ideje szakterülete tudományos népszerűsítésére is.

A nyolcvanas években a Hazafias Népfront Miskolc Városi Honismereti Munkabizottságának elnöke volt. Ez idő alatt indították el a *Szülőföldünk* megyei honismereti periodikát és szervezték folytatólagosan az Istvánffy Gyula Honismereti Gyűjtőpályázatot. Mai napig élő kapcsolatban van a honismereti mozgalommal. Rendszeresen tart nagy sikerű előadásokat megyei honismereti rendezvényeken, amelyek magával ragadják a hallgatóságot, bármely korosztályhoz tartoznak is.

Tagja az Ókortudományi Társaságnak, a Magyar Múzeumi Történészek Társulatának, a Régészeti és Művészettörténeti Társulatnak, az MTA VEAB Kézművesipar-történeti Munkabizottságának.

Muzeológusi és oktatói tevékenységét többször elismerték, ezek között kiemelendő a *Wellmann Imre-díj* és a Miskolci Egyetem legmagasabb kitüntetése, a *Pro Universitate* díj.

Kiemelkedő munkássága alapján a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesület őszinte szívvel javasolja Dr. Gyulai Évát a *Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékérem*re.

DR. HAUSEL SÁNDOR

Történész-levéltáros, 1954-ben, Tállyán született. A Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerzett történelem–orosz szakos tanári oklevelet és az Eötvös Loránd Tudományegyetemen doktori címet. A Nógrád Megyei Levéltár levéltárosaként, főlevéltárosaként, és igazgatóhelyetteseként Balassagyarmaton, valamint a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeum igazgatójaként dolgozott. Tanulmányai és cikkei Nógrád megye XVIII–XX. századi társadalom- és művelődéstörténetével foglalkoznak.

Közel húsz éve vesz részt a Balassagyarmati Honismereti Kör kiadványának, a *Balassagyarmati Honismereti Híradó* című helytörténeti évkönyv szerkesztőbizottságában. Építő kritikáival nagyban hozzájárul kiadványunk színvonalának megőrzéséhez. Helytörténeti vonatkozású témáival rendszeres előadóként jelenik meg a Balassagyarmati Honismereti Kör rendezvényein. Ismeretterjesztő előadásai közelebb hozzák városunk polgárait múltjuk jelentős eseményeihez, személyiségeihez. Előadásait élvezetes stílusban, illusztrálva tartja a közönség okulására. Szinte egész Nógrád megye helytörténetét kutatja. Községi monográfiái magas színvonalon, a hely adottságainak figyelembevételével szolgálják a települési közösségeket, az egyes személyekig bezárólag.

Kutatásai nagyban hozzájárulnak Balassagyarmat történetének alaposabb megismeréséhez. Foglalkozott a kórház, a katolikus templom, a tanítóképző történetével, a török kiűzése utáni újratelepült város nemzetiségeivel, a város neves XIX–XX. századi személyiségeivel, jeles iparosokkal, a helyi Vöröskereszt és pénzintézetek létrejöttével, kiemelkedő vezetőivel. Megírta a *Civitas Fortissima – Balassagyarmat története írásban és képekben* című tanulmányát a kezdetektől 1848-ig, kötetet adott ki Balassagyarmat köztéri alkotásairól és a balassagyarmati görögkeleti közösségről. Számtalan munkája közül csak a balassagyarmati vonatkozásúak száma meghaladja a harmincat. Munkáiban és előadásaiban előtérbe állítja az értéket létrehozó, művelt, erkölcsileg feddhetetlen polgárt, aki személyes gyarapodása mellett a közösség épülésére is kész cselekedni.

Munkája elismeréseként megkapta a *Nógrád Megye Polgárainak Szolgálatáért* címet és a vele járó aranygyűrűt, valamint a *Balassagyarmatért* emlékérmet.

Nógrád megye és Balassagyarmat történetében végzett kutatásaiért, közösségfejlesztő tevékenységéért, publikációiért és a honismereti mozgalomban végzett munkájáért a Balassagyarmati Honismereti Kör Dr. Hausel Sándort a *Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékérem* kitüntetésre javasolja.

DR. PESTI JÁNOS

1938-ban született a Baranya megyei Alsómocsoládon. A Szegedi Pedagógiai Főiskolán szerzett magyar–történelem szakos tanári diplomát. Néhány évi tanárkodás után a Pécsi

Pedagógiai Főiskola Magyar Nyelvi Tanszékére került, ahol 32 éven át tanított és kutatott a dialektológia és névtan területén. 1969-ben doktorált. Kutató tevékenységét az 1960-as években elindult országos földrajzinév-gyűjtéssel kezdte, majd elindította és szerkesztette a *Baranya megye földrajzi nevei* című monográfiát, amelynek során bejárta Baranya apró településeit. A két vaskos kötet a megye helytörténeti kutatóinak megkerülhetetlen a mai napig. Több évtizedes kutatásainak eredményét gyűjtötte össze a *Pécs utcanevei 1554–2004 között* címet viselő, több mint 600 oldal terjedelmű munkájában. A mű nemcsak a város utcaneveinek leírását tartalmazza, hanem öt évszázad történeti forrásaival együtt, felöleli több tudós-kutató munkásságát is. Ugyancsak helyet kaptak benne a megyei, a püspöki és a káptalani levéltár idevonatkozó térképei és információi is. A mérhetetlen mennyiségű precíz adat mellett elvégezte az utcanevek helytörténeti és névtudományi elemzését is.

Az 1980-as években bekapcsolódott az MTA Nyelvtudományi Intézete által irányított regionális köznyelvi kutatásokba. *A magyar nyelv táji változatai az 1980-as évek végén* című tanulmánykötetben szülőfaluja, Alsómocsolád és Szentlőrinc tájnyelvi feldolgozásait jelentette meg. A szülőföld iránti szeretete és tisztelete tükröződik tájnyelvi szótári munkáiban is, amelyeket a mai napig folytat. Neki köszönhetjük a *Hosszúhetényi szótár*t és szülőfaluja tájszótárát is. Igen jelentős a néprajzi és a helytörténeti munkássága. Kiadta Kulcsár József költőről írt könyvét és Alsómocsolád község helytörténeti adattárát. Értékmentő szándéka vezette Temesi Mihály kéziratos hagyatékából az ormánsági nyelvjárást feldolgozó monográfia megjelentetését. *Az ördögszántotta hegy – Baranyai mondák, hiedelmek és történetek* címmel Baranya néprajzát mutatta meg sokszínűen.

1954-től a mai napig szinte minden évben készült újabb írása. Teljes bibliográfiája 23 oldalt tesz ki. Tudományos tevékenységét a Magyar Nyelvtudományi Társaság kitüntetésekkel is elismerte*: Csűry Bálint-emlékérmet* és *Pais Dezső-díj*at kapott.

Dr. Pesti Jánosnak, a nagyszerű embernek, tanárnak, kutatónak, írónak, poétának, nyelvészprofesszornak, sokak barátjának maradandó írásaiért, kiemelkedő honismereti munkásságáért a Baranya Megyei Honismereti Egyesület a *Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékérem* odaítélését javasolja.

HONISMERETI MUNKÁÉRT EMLÉKÉREMMEL KITÜNTETETTEK

DR. DABÓCZI ÁKOS

1949-ben született Budapesten. A Közgazdaságtudományi Egyetem gazdaságmatematika szakán végzett és e szakterületből szerzett doktori címet. A kultúra és a múzeumügy iránti szeretetét és elkötelezettségét családi örökségként hozta magával. Hivatali munkája mellett szabad idejében kora ifjúságától kulturális tevékenységet végzett, s már ekkor is aktívan foglalkozott könyvtári, levéltári kutatómunkával, amelyben édesapja, Dabóczi Mihály szobrászművész és festőművész édesanyja segítette.

A sváb hagyományokkal rendelkező Kismarosra 30 éve költözött. Kezdettől fogva bekapcsolódott a község köz- és kulturális életébe. Fontosnak tartotta, hogy megismerkedjen lakóhelye múltjával és történetével. A kismarosi helytörténeti múzeum létrehozásába kezdetektől aktívan bekapcsolódott, s az 1980-as évektől állandó és aktív motorja, szíve lett a kezdeményezésnek. Végül a Kismarosi Falumúzeum az ő szorgalmas tevékenységével 1993-ban alakult meg. Az általa vezetett folyamatos fejlesztőmunka eredményeként 2009-ben muzeális gyűjtemény besorolást nyert, s a gyűjtemény új neve: Kismarosi Sváb Muzeális Gyűjtemény lett.

Ketten a Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékéremmel kitüntetettek közül: dr. Hausel Sándor és dr. Gyulai Éva (Mándli Gyula felvétele)

Öten a Honismereti Munkáért Emlékéremmel kitüntetettek közül (balról jobbra): Károlyi Attila, Minczinger Katalin, Gál Sándorné, Mészárosné Pusztai Éva és dr. Dabóczi Ákos (Mándli Gyula felvétele)

Nyugdíjba vonulása után a gyűjtemény vezetőjeként minden idejét a tudományos kutatómunkának szentelte, amelynek fő területe Kismaros helytörténete. Vezetésével és irányító munkájával az eltelt 25 év alatt több nagyszabású projekt is megvalósult, amely a helyi értékek és hagyományok megmentésére irányult. Ezek közül kiemelkedik a kismarosi borospincék és a temető sváb sírköveinek fotódokumentációja. Nevéhez fűződik az Ulmi *skatulya* szobor talapzatán, a betelepült ősökre emlékező szöveg, a malenkij robotra elhurcoltak emléktáblája, valamint a község egyes kiemelkedő személyiségeinek emléktáblái.

Vezetésével a Muzeális Gyűjtemény mind országos, mind helyi programokhoz aktívan kapcsolódik. Aktuális kiállításokkal vesznek részt a helyi programokban. Vezetése alatt folyamatos a gyűjtemény gyarapodása, az állományvédelem, a digitalizálás, a múzeumpedagógiai foglalkozások és a kutatószolgálat. A múzeum legérdekesebb műtárgyai a Múzeum Digitár internetes bemutatórendszerében tekinthetők meg.

Publikációinak száma közel hetven, amelyekben feldolgozta Kismaros történetét. A közéletben betöltött szerepéért és kulturális munkásságáért a helyi Önkormányzat *Kismarosért Érdemérem*mel tüntette ki, a honismeretben végzett munkájáért *Honismereti Emléklap*ot kapott.

A felsoroltak alapján Dr. Dabóczi Ákost az Érdy János Honismereti Egyesület a *Honismereti Munkáért Emlékérem*re javasolja.

GÁL SÁNDORNÉ

Hatvanban született 1948-ban. Az egri Alpári Gyula Közgazdasági Technikumban érettségizett, ahol képesített könyvelő, vállalati tervező és statisztikus képesítést szerzett. Ezt követően a budapesti Felsőfokú Pénzügyi és Számviteli Szakiskola nappali tagozatán végzett, majd az intézmény főiskolává válása után megszerezte a Pénzügyi és Számviteli Főiskola üzemgazdászi diplomáját. Később okleveles könyvvizsgáló vizsgát tett, amely jelenleg a legmagasabb számviteli képesítés, amit ebben a szakmában meg lehet szerezni.

A szakiskola befejezése után visszakerült Egerbe. A Budapesti Bútoripari Vállalat egri gyáregységében pénztárosként kezdte munkáját. 1979-ben a gyáregység számviteli csoportvezetője volt, amikor megpályázta a Pénzügyminisztérium Bevételi Főigazgatósága Heves Megyei Igazgatóságán a Kereskedelmi Szolgáltató Osztály revizori állását.

Ez után pályája érdekesen alakult, mert ugyan mindig ennél a munkáltatónál dolgozott, csak az intézmény neve változott többször. Először a PM Ellenőrzési Főigazgatósága Heves Megyei Igazgatósága Kereskedelmi és Szolgáltatói Osztályának főrevizora volt. Az Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal létrejöttekor 1987-ben osztályvezetővé nevezték ki. Az ágazati osztályok megszüntetése után az Ügyfélszolgálati és ÁFA Visszatérítési Osztály vezetésével bízták meg. 1995-ben az APEH Heves Megyei Igazgatóságának adóügyi igazgatóhelyettese lett.

Szerencsés ember volt, mert a munkája volt a hobbija. Munkatársai, beosztottjai, az ellenőrzött szervezetek dolgozói, a vállalkozók, az adóhivatali ügyfelek, de az általa vezetett tanfolyamok és továbbképzések hallgatói is szerették, mert mindig megpróbálta lefordítani számukra a közgazdaság, a pénz- és az adóügy, sőt, a revízió bikkfanyelvét érthetőre és magyarra. Türelemmel és emberként foglalkozott az ügyfelekkel, és ezt megkövetelte munkatársaitól is. Pályáját szó szerint egy szerencsétlen gerincbaleset törte ketté, s nyugdíjba vonult.

Nyugdíjazása után jött egy nem véletlen találkozás a honismerettel. A rendszerváltás után egyre szigorúbb szabályok közé terelték a civil egyesületeket és a Honismereti Szövet-

ségnek könyvelőre, de főleg hozzáértő tanácsadóra volt szüksége, aki a pénz- és adóügyekben járatlan bölcsészeket eligazítja, s nem engedi eltévedni ebben a labirintusban. E munkáját nagy hozzáértéssel, precizitással végezte több mint egy évtizeden át, 2002-től 2016-ig, amelyért a Honismereti Szövetség közgyűlése egyhangú elismeréssel javasolja számára a *Honismereti Munkáért Emlékérem* odaítélését.

KÁROLYI ATTILA

1964-ben született Siófokon. A szegedi József Attila Tudományegyetemen szerzett magyar–történelem–filozófia szakos tanári diplomát. 1993 óta Szeged legrégibb iskolájának, a Dugonics András Piarista Gimnáziumnak tanára és igazgatóhelyettese.

Szakmai és helytörténeti tevékenysége sokrétű és széles körű. Felöleli a holocaust szegedi történetét, a szegedi piarista iskolatörténetet, a piarista gimnázium évkönyveinek szerkesztését, a helytörténeti kör vezetését, honismereti kirándulások szervezését és vezetését. Szeged helytörténetéről és a régió történetéről előadásokat tart, pedagóguskonferenciákat szervez. Honismereti versenyek területi és országos döntőire készíti fel diákjait, a határon túli középiskolákat is bevonó vetélkedők egyik fő rendezője és szervezője. Nem csak diákjainak figyelmét irányította a dél-alföldi régió és Szeged helytörténeti és irodalmi öröksége felé. Tevékenységének fő célja a régió közös kulturális értékeinek és múltjának feltárása, a magyarság összetartozására nevelő didaktikus anyagok készítése.

Két és fél évtizede élen jár a határon túli magyarokkal való kapcsolatépítésben. Dolgozik a Kárpát-Medencei Értelmiségi Nyári Egyetem titkáraként, nemzetközi történelemtanári műhelyt szervez, Szeged–Temesvár–Szabadka várostörténeti és régiótörténeti adattárának koordinátora. A szerb–román–magyar diáktábor vezető tanára és magyarországi moderátora. A Délvidéken, a Bánátban és a Vajdaságban várostörténeti kronológiák összeállítására alakult nemzetközi műhelymunka szervezője, a tanárok regionális továbbképzésének, anyanyelvi konferenciák koordinátora, szekciók vezetője. Temesváron a regionális honismereti szemle szerkesztőbizottságának tagja. A Promined regionális honismereti projekt magyarországi koordinátora és szervezője. Honismereti és anyanyelvi konferenciák, ifjúsági akadémiák segítője, szervezője. Középiskolai tanárok regionális honismereti műhelyeinek és honismereti civil szervezetek regionális találkozóinak szervezője és házigazdája. Mindemellett egyre több publikációja jelenik meg Szeged történetéről.

Alapító tagja a Csongrád Megyei Honismereti Egyesületnek. Honismereti tevékenységét a Honismereti Szövetség *emléklap*pal ismerte el, kitüntették a *Szent Gellért-díj ezüst fokozatá*val és a *Szórvány/Diaszpóra Alapítvány plakettjé*vel.

A Csongrád Megyei Honismereti Egyesület elnöksége Károlyi Attilát negyedszázados, a határon túli magyarsággal való kapcsolatépítésben végzett kiemelkedő honismereti munkájáért a *Honismereti Munkáért Emlékérem*re javasolja.

MÉSZÁROSNÉ PUSZTAI ÉVA

1951-ben született Egerben. Matematika–rajz szakos pedagógus diplomáját az Egri Tanárképző Főiskolán szerezte.

A honismereti munkával a Gyermek Szabadidő Központ igazgató-helyetteseként, később igazgatójaként került kapcsolatba, úgy, hogy a Heves Megyei Honismereti Egyesületnek megalakulásakor az ő általa vezetett intézmény, az Egri Kulturális és Művészeti Központ adott otthont. Az intézmény azonban nemcsak helyet adott az egyesületnek és rendezvé-

nyeinek, de személyén keresztül mindvégig eszközöket és műszaki feltételeket biztosított a rendezvényekhez, szervezte és támogatta a honismereti táborokat, a városi és a megyei történelmi vetélkedőket, a honismereti napok rendezvényeit, a hagyományőrző szakkörök működését és a szakköri bemutatókat.

Később az egyesület elnökségének tagjaként még szorosabban kapcsolódott a mindennapi munkába, majd megyei küldöttként képviselte, s ma is képviseli az egyesületet a Honismereti Szövetség küldöttgyűlésében. Kiemelkedő szerepe volt a 2007-ben Egerben rendezett XII. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémia előkészítésében, lebonyolításában és megszervezésében. Kivette részét az Egerben megrendezett XL. Honismereti Akadémia előkészítésében és lebonyolításában. Részt vett az Egerben, a felsőfokú intézményekben tanuló, honismeret iránt érdeklődő hallgatók számára rendezett nagysikerű II. Hon- és Népismereti Konferencia helyi szervezésében és lebonyolításában is.

Mészárosné Pusztai Éva egyesületünknek ma is aktív tagja, a honismeret elkötelezett munkatársa. Megbízatásait, vállalt feladatait pontosan és lelkiismeretesen látja el. Az egyesület programjaiban népművészeti előadásokat tart, a régi kézművességhez kapcsolódóan a varrás, hímzés, díszítés művészetét tanítja lelkesen minden korosztály részére, felhasználva a régió hagyományainak díszítő világát.

A Heves Megyei Honismereti Egyesület Mészárosné Pusztai Évát több évtizedes, elkötelezett honismereti munkáját a *Honismereti Munkáért Emlékérem*mel szeretné elismertetni és megköszönni.

MINCZINGER KATALIN

Nyugalmazott gimnáziumi tanár, a Fonyódi Helytörténeti Gyűjtemény vezetője, 1940-ben született a szlavóniai Detkovácon. A szegedi József Attila Tudományegyetemen magyar–történelem szakos tanári, majd az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen könyvtáros diplomát szerzett.

A honismereti mozgalomban pályája kezdetétől részt vesz és alapító tagja a Somogyi Honismereti Egyesületnek. Tanári munkássága idején 25 éven át honismereti szakkört vezetett. Növendékeivel Fonyód és környékének helytörténeti és néprajzi emlékeit, tárgyi és szellemi hagyatékát gyűjtötték. Rendszeresen részt vettek és eredményesen szerepeltek a megyei helytörténeti gyűjtőpályázatokon, megyei és országos honismereti vetélkedőkön.

1998-tól a fonyódi városi könyvtár munkatársaként dolgozott. Kezdeményezésére megalakították a Fonyódi Múzeumi és Helytörténeti Egyesületet, amelynek legfőbb célja egy helyi múzeum létrehozása volt. Az egyesület Minczinger Katalin vezetésével 2001-ben közel 40 milliós pályázati támogatást nyert el, amely lehetővé tette az egyesület tulajdonába kerülő páratlan balatoni panorámájú, leromlott állapotú egykori villa rekonstrukciós felújítását. Ezt követően 2004-ben megnyitották Fonyód első, s mindmáig egyetlen, minisztériumi engedéllyel működő múzeumát, amelynek vezetője Minczinger Katalin lett. A gyűjtemény folyamatosan gyarapodik, nemcsak helytörténeti, hanem természetvédelmi állandó és időszakos kiállításokkal is várják a látogatókat. Szoros kapcsolatot ápolnak a Fonyódról elszármazott, illetve a Balatonhoz, Fonyódhoz kötődő művészekkel, írókkal, alkotókkal. Konferenciákat, kiállításokat és hangversenyeket rendeznek neves szakemberek, alkotók, művészek közreműködésével. Az elmúlt időszakban a további sikeres pályázatok révén több mint 60 milliós támogatást sikerült szerezniük a létesítmény berendezésére. Működésüket a városi önkormányzat is támogatja. Nívós programokkal kapcsolódnak a helyi és országos kulturális rendezvényekhez. Az ország minden területéről érkező látoga-

tók számára erdei iskolát, madármegfigyelést, csillagvizsgálást, nyaranta kishuszártábort, népi iparművész irányításával fazekastábort szerveznek. Az intézmény a helyi és a városkörnyék kulturális életében meghatározó szerepet tölt be.

Munkáját *Fonyód Polgáraiért* kitüntetéssel, a *Millenniumi Emlékérem*mel, a *Kós Károly-díj*jal és a *Forster Gyula Emlékérem*mel ismerték el.

Minczinger Katalint kiemelkedő munkássága és életműve elismeréseként a Somogyi Honismereti Egyesület a *Honismereti Munkáért Emlékérem*re ajánlja.

SZABADI MIHÁLY

Népművelő, koreográfus, etnográfus, a Tolna megyei honismereti mozgalom meghatározó egyénisége. Életművét kiváló szervezői tevékenység, alázatos munka, a népi élet tisztelete, a néptánc megőrzése határozza meg. Idén ünnepeltük 80. születésnapját.

Sióagárdon született 1937-ben. A Pécsi Pedagógiai Főiskola magyar–történelem szakán szerzett tanári diplomát. Majoson kezdte a tanári pályát, majd a Tolna Megyei Népművelési Tanácsadó vezetője lett, s a munka mellett szerzett népművelői diplomát. Nyolc év után a Babits Mihály Megyei Művelődési Központ szakmai igazgatóhelyettese, tudományos főmunkatársa, majd módszertani osztályvezetője lett, s ettől kezdve már csak a néptánccal foglalkozott. Pályája végén szülőfaluja művelődési otthonának igazgatója, majd a Tolna Megyei Közművelődési Szolgáltató Iroda vezetője volt nyugdíjazásáig.

Az általános népművelői tevékenysége mellett foglalkozott a népművészettel, azon belül is a néptánccal. Megalapította és 20 évig vezette a Szekszárdi Néptánc Együttest (ma Bartina Néptánc Egyesület), amely koreográfiái révén az ország egyik legjelentősebb szakmai műhelyévé vált. A Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetének segítségével foglalkozott népzenei gyűjtéssel, a Duna menti népcsoportok és a bukovinai székelyek táncainak gyűjtésével, lejegyzésével. A megyében szervezett felnőtt- és diákakadémiákon a táncosaival bemutatókat és előadásokat tartott és szekciót vezetett. Intenzíven foglalkozott a falusi közösségekben működő hagyományőrző együttesekkel, többet szakmailag irányít a mai napig. Négy évtizede vesz részt a különböző szakmai testületek munkájában, tagja a Muharay Elemér Népművészeti Szövetség elnökségének.

Nyugdíjazása óta írással is foglalkozik, amelyek témája a helytörténet, néprajz, szociológiai és művelődéstörténet. 2007 és 2017 között nyolc szépirodalmi könyve és számos cikke jelent meg. Néprajzi, folklór és irodalmi munkásságát a Tolna Megyei Értéktár Bizottság 2014-ben bevette a lajstromba.

Tolna megye „*Miska bácsija*" egyesületünk igen aktív, fáradhatatlan, segítőkész, alapos és kitartó tagja. Népművelői munkáját mindig elhivatottsággal, szakmai alázattal végezte. Erőt adott neki az emberek szeretete és a közösség megbecsülése. Népművelői, koreográfusi és etnográfusi munkásságát Tolna megye, Szekszárd város és szülőfaluja egyaránt számos magas kitüntetéssel jutalmazta.

A Tolna Megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület elnöksége Szabadi Mihályt a fentiek alapján a *Honismereti Munkáért Emlékérem* kitüntetésre javasolja.

HONISMERETI EMLÉKLAPPAL KITÜNTETETTEK

Budapest: Iványi János, Kádár József, Verrasztó Gábor; *Bács-Kiskun megye*: Ádám András, Ádám Andrásné, Egyediné Gál Erika, Kállainé Vereb Mária, Légrády Andor, Mesznéder Klára, Sebestyén Imréné; *Borsod-Abaúj-Zemplén megye*: Balogh László; dr. Csizmadia László, Ducsai Attila, Farkas Ferenc, Godzsák Attila, Kércsi Tibor, Nagy István, dr. Nagy László, Pappné Szalka Magdolna, Török János, Ujj Péter; *Csongrád megye*: dr. Ávéd János László, dr. Bogoly József Ágoston, Kocsis Pál, dr. Miklós Péter, Móra József Attila, Zeitler Ádám; *Fejér megye*: Zalezsák Márta; *Heves megye*: Csernok János, dr. Ungváriné Sütő Ágnes, Napsugár Nyugdíjas Klub (Bélapátfalva); *Jász-Nagykun-Szolnok megye*: Farkasné Nagy Márta, Szabó Ernőné; *Pest megye*: Döbrössy Mihályné Valentin Krisztina, Fehér László, Kleineizel Ilona, dr. Koczó József, dr. Szíjártó József, dr. Szíjártó Józsefné Rimai Teréz, Volentics Gyula, Városi Könyvtár és Művelődési Ház (Nagymaros); *Tolna megye*: Gutai István, Klézli Erzsébet, Kult Imréné, Müller Ádám, Kisszékelyi Kulturális Egyesület; *Vas megye*: Horváth Antal, Horváth Zoltán, Pungor Zoltánné, Wiktora Antal; *Veszprém megye*: György Péter, Leschpuch János, Makai Ferenc, Poór Andrásné Tatai Izabella, Rybár Olivér, Töreky András, Tlislér Anikó; *Jászjákóhalma*: Bércesi József, Csőkéné Tősér Katalin, Nagy Miklós, Pethő László, a Palotásy János Zeneiskola fúvószenekara (Jászberény).

A szekcióülések beszámolói

1. SZEKCIÓ: REFORMÁCIÓ ÉS MŰVELŐDÉS

A *Reformáció és művelődés* szekció „telt házas" érdeklődést mutatott (összesen mintegy 35–40 fő volt jelen – sokan a szekció végéig „kitartottak); az anyaországot Békéscsabától Szombathelyig, az elszakított részeket Erdélyből és a Bácskából is képviselték a résztvevők. Több mint tíz szekciótag fogalmazta meg kérdését vagy fölvetését, egyes esetekben viták is kialakultak.

Az első fölvetés (Kovács Gábor Kolozsvárról) arra vonatkozott, hogyan értékelhetjük Luther szerepét, Kálvin és Zwingli színrelépését, s a kérdező kíváncsi lett volna arra, hogy vajon melyik protestáns irányzat az „igazi", melyik a jelentősebb?

Gergely Ilona (Kolozsvárról) úgy vélekedett, a felekezetek között nem lehet abból a szempontból különbséget tenni, hogy melyik milyen hitelveket követ – mindegyik felekezet tagjai a maguk nézeteit fogadják el igazinak.

A reformáció korabeli hitvitákra hivatkozott Fabulya Lászlóné (Békéscsabáról), értelmezési kérdéseket vetett föl; illetve a protestáns irányzatokon belüli ellentétek mozgatórugójára lett volna kíváncsi (például Kálvin és Szervét ellentétére).

Emlékeztettünk arra a tényre is, hogy a XVI. század elején nem feltétlenül ugyanazt értették az egyházmegújító mozgalmak elnevezése alatt, mint ma, a XXI. században. A reformáló-megújító törekvések már jóval Luther előtt megkezdődtek – és az ellentmondásokat az is okozza, hogy a XVI. századi reformáció első szakaszában (a reformáción belül szintén) tovább folytatódtak.

Itt kellett jeleznem, hogy egyház- és vallástörténeti, illetve szorosan vett teológiai kérdésekben – megfelelő kompetenciák híján – nem tudok hiteles választ adni vagy állást foglalni, ezeket az összefüggéseket inkább irodalom- és művelődéstörténeti szempontból tudom csak vizsgálni. Viszont szépirodalmi referenciái is vannak a kérdésnek (pl. Sütő Andrásnál) – s itt tértünk ki Tóth-Máthé Miklós Károli Gáspár-díjas református író jeles egyházi személyiségeinket megörökítő regényeire, amelyek közül a legújabb éppen a Kálvinról szóló történelmi regény (Számadással Istennek tartozom), melyben szó van arról a lelkiismereti konfliktusról is: hogyan rendezze Kálvin a Szervét halálában való részességét…

Szintén óva intett a másik hozzászóló (Székely András Bertalan Isaszegről) attól, hogy előrébb helyezzük a magunk felekezetét a másokénál. Ugyanakkor egy új szempontra is felhívta a figyelmet. Megfontolásra érdemesnek tartja, hogy vajon a felekezetválasztás (a református, evangélikus vagy katolikus, illetve ortodox dominancia) nincs-e szoros kapcsolatban a néplélekkel, a nemzetek vagy nemzetrészek lelki attitűdjével. (E helyen utalt Hamvas Béla Öt géniusz című munkájára mint a lehetséges gondolkodást segítő kiindulási alapra.) Példaként hozta föl, hogy a magyar (különösképpen a kelet-magyarországi és erdélyi) rebellis lelki alkatnak is jobban megfelelt a kálvinizmus.

Másrészt Dávid Ferenc gyökeres változásokon keresztülment életútját is felidézte – nála a „folyamatos reformáció" oly módon is jelentkezett, hogy a katolikus tanoktól az unitáriusságig jutott el (sőt, a szombatista szélsőségig). Egyetértett továbbá más felvetésekkel is, miszerint a felekezetkövetésben az is számított, hogy a földesúr milyen vallású volt, mert a jobbágyok ugyanazt a vallást követték.

Szabó Lajos (Szabadkáról – a *Bácsország* című folyóirat munkatársa) hasonló figyelmeztetést fogalmazott meg: annyiszor emlegetjük az ökumenizmust – próbáljunk tehát végre valamit közösen kialakítani, hogy haladjunk előre. Ehhez az alapfeladatot kell rögzíteni: mit akarunk tenni, hogy a Kárpát-medencében rend legyen? Úgy nem fogunk előrébb jutni, ha mindenki csak a maga igazát hajtja – s vonatkozik ez a felekezetekre is.

Konyár Erika (Veszprémből) három kérdést is fölvetett, amelyekre igyekeztünk közösen választ keresni.

1. Mi lehet az oka, hogy a protestánsok lélekszámban visszaszorultak nálunk a katolikusokhoz képest (mennyiben játszottak közre ebben a trianoni határok?); 2. A politika és vallás hogyan állt kapcsolatban a korábbi történelmi időszakokban, illetve milyen kapcsolatban áll ma a kettő egymással?; 3. A Max Weber által emlegetett, a bevezető előadásban is taglalt protestáns etika (munkaetika, puritánság, szigorú fegyelem, cél- és értékracionalitás stb.) visszaszorulóban van, a nyugati országok szinte már el is felejtették.

Újabb területet érintve – az előző beszélgetésrész ama részéhez kapcsolódva, hogy politikai szándék kérdése az egyházak támogatása, például az egyházi intézményrendszer állami, oktatási és szociális feladatokat átvállalása –, Pintér István (Hódmezővásárhelyről) örömét fejezte ki, hogy a rendszerváltozás után sok egyházi iskola létesült. Saját oktatói tapasztalatából kiindulva is mondta, hogy az egyházi iskola – legyen az katolikus vagy protestáns – színvonalat, minőséget képvisel.

Itt beszéltünk arról, hogy presztízsértéke volt és van annak, ha valaki a jezsuitáknál, a piaristáknál vagy éppen a sárospataki illetve a debreceni református kollégiumban, gimnáziumban tanult. Többen is kifejezték, hogy a hittan és erkölcstan oktatásának bevezetése olyan lépés volt – példaként a politikai szándék jó irányú gyakorlására –, amely reményeket kelthet a következő generációkban, egyúttal felelősséget is jelent az intézmények számára.

Ahhoz a vélekedéshez kapcsolódott Olasz Angéla is (Aradról), hogy sok szempontból azért oktatótól, pedagógustól, vallástanártól, lelkésztől is függ, hogy milyen motivációt

kapnak a diákok. Aradon például a református vallásoktatásban résztvevő diákok (a Csiky Gergely Főgimnázium 1–12. évfolyamában) minden templomi és fontosabb magyar városi ünnepségen, (például a szabadságszobornál vagy a kopjafánál tartott) megemlékezésen műsorral vannak jelen.

Egy korábbi felvetésre, miszerint vajon nincs-e a református egyháznak tartozása a képzőművészetek gondozása, támogatása és befogadása területén, magam is elmondtam részletesebben a templomgalériák példáját; kitértünk Kálvin képzőművészetekkel kapcsolatos állásfoglalásra, idézve az Institutio ide vonatkozó passzusait; érintettük a református egyházművészet és jelképrendszer néhány motívumát; s beszámoltam a Tiszántúli Református Egyházkerület (és a Debreceni Református Kollégium Múzeumi Gyűjteménye) országos képzőművészeti pályázatáról. Az egyház más képzőművészeti események szervezőjeként is valódi támogatói szerepet vállal.

Minczinger Katalin Fonyódról arra volt kíváncsi, hogy mi a véleményem Szúdy Nándor művészetéről (hiszen a bevezető előadásban az ő nevét is említettem) –, ők szintén otthont adtak az emlékkiállítás egyik állomásának.

Méltattam röviden az életművét, utaltam a biblikus motívumok modern környezetbe helyezésére, az allegorikus megfogalmazásra, a világháborús borzalmak, a holocaust és az ötvenes évek diktatúrája elleni tiltakozásra; valamint felhívtam Reisinger János életműfeltáró szerepére is a figyelmet.

Itt szólt hozzá Pocsainé Eperjesi Eszter (Sárospatakról), aki elmondta, hogy a kollégium múzeuma őrizte (titokban) Szúdy Nándor életművét, beszélt a családdal való kapcsolatról, s hogy a múzeumi gyűjtemény jelenleg tíz Szúdy Nándor-festmény birtokában van, kettőt ki is állított az egyik földszinti teremben (amelyeket a szekciótagok közül az ülés után többen is megtekintették).

Minczinger Katalin arról is beszámolt, hogy Fonyódon az evangélikusokkal együtt kezdeményezték a reformátusok az ökumenikus esték előadássorozatot, amely harmadik éve zajlik sikeresen, alkalmanként 50–100 résztvevővel.

Befejezésként a Debreceni Református Hittudományi Egyetem eddig két szemesztert lezáró (300–350 főt rendszeresen megmozgató) Szenior Akadémiájának programjáról, a tudományos ismeretterjesztő előadások jellegéről, az élethosszig tartó tanulás és az egyetemi küldetésvállalás összefüggéséről beszéltem. Példát kínálva arra, hogy egy egyházi intézmény miként tud hatékonyan és hasznosan bekapcsolódni egy város vagy a régió közművelődési életébe is.

Vitéz Ferenc

2. SZEKCIÓ: SÁROSPATAK, A HAZAI REFORMÁCIÓ EGYIK KÖZPONTJA

A bevezető előadásban szóltam először Sárospatakról, mint a hazai reformáció egyik központjáról, ennek keretében a XVI–XVII. század hitvitáiról.

Az ilyen nagy létszámú konferencián hasznos és szükséges a plénumot kisebb csoportokra osztani, és így is megbeszélni témánkat, az eddig elhangzott előadásokat. Voltak hozzászólások az előző előadásokhoz is. Többen értékelték a kíséről „kivetítéseket", mint ahogy néhány mondták: „*élmény volt látni a korabeli Rákóczi- és egyéb kelyheket*".

Az egymás közelebbi megismerésére különösen alkalmas a kisebb csoportos együttlét és beszélgetés. A dunántúli részvevők elmondták, hogy milyen munkát végeznek a honismeret terén. Veszprémben és környékén eleven munka folyik a városokban és falvakban

levő emléktáblák és egyéb jelek, történelmi eseményekre utaló jelzések összegyűjtésében, regisztrálásában. Többen most voltak először Sárospatakon, vagy vettek részt a borsi–tőketerebesi–kassai kiránduláson, és maradandó élményt jelent ez számukra.

A bevezetőben elhangzott hitvitákkal kapcsolatosan többen elmondták: „*mily szép dolog, hogy már ma nem történik ilyen lárma*", a vitákat, felekezeti ellenségeskedéseket felváltotta az egymáshoz közeledés. A dunántúliak és a marosvásárhelyiek beszámoltak arról, hogy milyen eleven és építő ökumenikus kapcsolat van a római és a görög katolikus és a protestáns felekezetek között. Az idősek emlékeznek arra, hogy a múlt század közepéig még tiltották a különféle felekezetek papjai, hogy más felekezetek templomát látogassák, ma pedig már sok helyen rendszeresen találkoznak a különféle felekezetek tagjai és papjai, alkalmanként egymás templomába járnak, sőt, prédikálnak. Azon fáradoznak, amiért Jézus is imádkozott, „*hogy mindnyájan egyek legyenek*" (Jn 17,21).

Én magam először vettem részt a Honismereti Szövetség ilyen akadémiáján. Köszönöm ezt a lehetőséget, hogy beleláthattam a szövetség eleven és értékes munkájába. Értékelem azt, hogy a honismereti munkába beszervezi a határon túli honfitársakat is. A magam módján így mondom el jókívánságomat: Isten áldása legyen a Honismereti Szövetség tevékenységén!

Benke György

3. SZEKCIÓ: A VALLÁSI HAGYOMÁNYOK ÉS AZ EGYHÁZTÖRTÉNET A HONISMERETBEN

A fenti címen meghirdetett szekcióülést dr. Bodnár Mónika, a Herman Ottó Múzeum néprajzos muzeológusa vezette. A mintegy 50 résztvevő nagy érdeklődést tanúsított és aktívan bekapcsolódott a beszélgetésbe.

Az ülés elején a szekció vezetője egy rövid bevezető előadást tartott arról, hogy a kutatás tárgyát képező közösség vallási hovatartozása alapvetően befolyásolja a közösségnek mind a tárgyi, mind a szellemi kultúráját, legyen az táplálkozás, lakásdíszítés, szokások, énekek stb. Az egyháztörténeti kutatással foglalkozók, ill. az e téma kutatására készülők figyelmét felhívta egy e témában rendkívül jól használható módszertani műre, Vanyó Tihamér *A plébániatörténet-írás módszertana* (Pannonhalma, 1941) című munkájára. Igaz, ez a mű a római katolikus plébániatörténet-írással foglalkozik, de nagyon jól használható minden egyéb felekezet esetében is. Továbbá bemutatott egy szakdolgozatot, amely ebben a témában íródott.

A résztvevők hozzászólásaikban főleg az előző napon elhangzott előadásra visszautalva a templomi ülésrenddel kapcsolatos szokásokról, a vegyes házasságokról és az utóbbi időben egyre nagyobb teret kapó ökumenéről szóltak. Elhangzott egy korreferátum is, Karacs Zsigmond a pesti református templom történetét ismertette röviden.

A szekció résztvevői megfogalmaztak egy, a honismereti akadémiák szervezésével kapcsolatos felhívást. Mivel társadalmi, közösségi, családi szokásaink oly módon változtak, hogy azokban egyre kevesebb teret kap az énekszó, javasoljuk, hogy az országos honismereti akadémiák mindenkori programjában biztosítsunk ennek teret, mégpedig oly módon, hogy az akadémia tematikájához illeszkedő néhány dal (népdal, műdal) megtanulása, közös eléneklése szerepeljen a rendezvény programjában. Ennek jegyében szekciónk résztvevői – tekintettel arra, hogy az idei akadémia fő témája a reformáció – közösen elénekelték a „*Mint a szép híves patakra…*" kezdetű, 42. református zsoltárt, valamint – az ökumené

jegyében – a „*Boldogasszony anyánk…*” kezdetű katolikus népéneket. Egyúttal elhatározták, hogy már a zárónapon felvetik ezt a javaslatot, s indítványozzák a 90. zsoltár közös eléneklését. A javaslatot a XLV. Országos Honismereti Akadémia résztvevői örömmel fogadták, s a szekcióülésekről szóló beszámolók zárásaként elénekelték a „*Tebenned bíztunk eleitől fogva…*” kezdetű, 90. zsoltárt.

Bodnár Mónika

Helytörténeti vetélkedő a 200 éves Pitvarosról

Községünk 2016-ban ünnepelte alapításának 200. évfordulóját.

A délalföldi település Csongrád megye legszélén, Mezőhegyestől 6, Makótól 30, Szegedtől 60 km-re fekszik. A teljes népesség – 2015. január 1. adatok alapján – 1392 fő.

A falut – bár már az államalapítás kora óta lakott terület volt – 1470-ben említi először oklevél „Pythwaros” néven. 1552-ben, egy török hadjárat alkalmával elpusztult. Területe 1755-től kincstári kezelésű bérföld volt. A mai község 1816-ban létesült nagylaki evangélikus szlovák zsellérekből. A királyi kamara által rájuk rótt, rosszul jövedelmező dohánytermesztés megtagadása miatt 1843-ban területének kétharmadát elvették, s ott két új falut alapítottak: a mai Csanádalbertit és Ambrózfalvát (Kispitvaros).

Munkát keresni – tavasztól őszig – a Dunántúlra, a Felvidékre is eljártak. A II. világháborút követő, 1947-es magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény következményeként a falu szlovákságának háromnegyed része áttelepült: 655 család, 2442 személy, és mintegy 1500 római katolikus magyart költöztettek be – zömmel Gútáról. Mindezek következtében a település etnikai összetétele jelentős mértékben megváltozott.

A községi rendezvények és megemlékezések mintegy záróakkordjaként iskolánk – a Pitvarosi Petőfi Sándor Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola – felső tagozatos diákjai számára három fordulós vetélkedőt szerveztünk Pitvaros 1816–2016 címmel, amelyen 7, egyenként 4 főből álló csapat vett részt. A döntőre december 13-án került sor.

Az első forduló némi kutatómunkát (tájház, néprajzi gyűjtemény, könyvtár, internet) igénylő „dolgozat” megírása volt megadott szempontok és pontosan megjelölt forrásanyag alapján.

A második fordulóban plakátot kellett készíteni szabadon választott technikával, de természetesen a témához kapcsolódva.

A harmadik forduló – a döntő – egy PPT prezentáció elkészítése és bemutatása volt, amelyet külön zsűri értékelt. Egybehangzó véleményük szerint a gyerekek komolyan vették ezt a feladatot is, így igen értékes és színvonalas munkákban gyönyörködhettek a jelenlévők, növelve ezzel a versenyzők önbizalmát és sikerélményét.

Fontosnak tartom megemlíteni, hogy minden csoport más és más szemszögből közelítette meg a témát: voltak, akik a történelemre, mások a hagyományokra stb. fektettek nagyobb hangsúlyt.

A végeredmény és a helyezések sorrendje a három forduló során elért összpontszám alapján alakult ki – igen szoros „küzdelemben”!

Az első és a második helyezést az 5. osztály két csapata, a harmadikat pedig a 6. osztály 1. csapata vihette el. Ezúton is gratulálunk nekik!

Itt szeretnék köszönetet mondani fő támogatóinknak: Pitvaros Község Önkormányzatának, a Szlovák Nemzetiségi Önkormányzatnak, az Iskolánk és Óvodánk Gyermekeiért Alapítványnak, valamint a szülői munkaközösségnek, akik nagyon értékes díjakkal és jutalmakkal hálálták meg diákjaink lelkiismeretes munkáját, szorgalmát. Üres kézzel senki sem távozott.

A vetélkedő résztvevőinek egy csoportja

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a rendezvény sikeres volt. Méltóképpen zárhattuk az emlékévet. A versenyben részt vevő gyerekek kutatómunkájuk eredményeként jobban megismerték településüket, szűkebb hazájukat, annak múltját és jelenét, s ismereteiket megoszthatták másokkal is.

Köszönet érte!

Kocsis Pál

Vasúti megemlékezés az évszázados fák alatt

A Dél-Dunántúlon negyven éve (1976-ban) három vasútvonalon szűnt meg a közlekedés. A Nagyatád–Barcs, a Kaposvár–Almamellék–Szigetvár és a Pécs–Harkány vonal települései maradtak vasúti közlekedés nélkül. Ezt a szomorú eseményt követte 1979 decemberében a (Kaposvár) Kaposmérő–Kadarkút–Középrigóc (Barcs) vasútvonal felszámolása. Ezen alkalomból szerveztek megemlékezést a vasútbarátok Almamellékre 2016. december 31-én. Az előzetes terveknek megfelelően emléktábla készült, amely a volt almamelléki vasútállomás épületére került, majd a Mecsekerdő Zrt. Almamelléki Kisvasútján vonatoztunk Sasrétre, ahol előadások hangzottak el a Helyi Érdekű Vasutakkal kapcsolatban. A pécsi egyetemről felkért professzorok a téma szakértői, akik munkájuk során gyakran foglalkoztak a közlekedés múltjával, jelenével. Majdán János tudományos munkái közül megemlítendő a Helyiérdekű vasutak és kiépülésük a Dunántúlon című könyve, Kovács Árpád többek között foglalkozott a megemlékezésen szereplő vasutak megszűnését követő társadalmi hatásokkal – munkája, amelyet 1988-ban készített, megjelent a *Somogy* című folyóiratban, Erdősi Ferenc tudományos munkáiban gyakorta foglalkozott a közlekedéssel, a vasutakkal,

külön érdekesség életútjában, hogy személyes kapcsolata is volt Almamellékkel, a Szigetvár–Kaposvár vasútvonallal.

Az összejövetelen a vasútbarátokon kívül az érintett vasútvonalak településeiről érkezettek vettek részt, valamint Ander Balázs barcsi országgyűlési képviselő, a szervezésben és az esemény megvalósításában nagy szerepet vállaló Mecsekerdő Zrt. képviselője – Sajgó Ferenc erdészeti igazgató.

A hideg, de gyönyörű napsütésben megrendezett program a volt almamelléki vasútállomás épületén elhelyezett emléktábla avatásával kezdődött, ahol az utolsó előtti almamelléki állomásfőnök fia (aki itt is született) – Lepesi Zoltán László - mondott beszédet. A vasútállomás történetét, annak kialakulását ismertette, elmondta, hogy a vasútvonal milyen lehetőséget jelentett az ott élőknek és bár az akkori uradalom – báró Biedermann birtoka – jelentősen befolyásolta a vonal építését, az állomás több mint 3300 lakost szolgált ki az eljutás, a fuvar lehetőségével, postájával és az ott lévő egyéb szolgáltatásaival (az egész vonal településein 1900-ban összesen 9 és fél ezren éltek!). A báró ígéretének megfelelően az 1900. novemberi átadást követő évben megépítette a ma is működő kisvasutat, amellyel az emléktábla leleplezése után a résztvevők kiutaztak Sasrétre a Mecsekerdő Zrt. rendezvényházába.

Lepesi Zoltán László (balra) és Sajgó Ferenc az emléktáblánál

A rendezvényház a sasréti kirándulóközpont újabb attrakciója az Almás-patak forrásának közelében, az Almamelléki Ősbükkös völgyében. Ebben az épületben – első használóként vettünk részt – kezdődött a megemlékezés tudományos része a Pécsi Tudományegyetem professzorainak közreműködésével. A megnyitót Ander Balázs országgyűlési képviselő tartotta, aki a vidék jelenlegi helyzetéről szólt, elmondva, hogy a többszörösen hátrányos helyzetű dél-dunántúli járások első koporsószegét az 1968-as közlekedési koncepció következményeként bezárt vasútvonalak verték be.

Az előadások sorát Majdán János professzor úr kezdte meg, aki a helyi érdekű vasutak (HÉV) kialakulásáról, azok akkori térségfejlesztő hatásairól tartott előadást. Mondatai között még a vasutat szeretők is hallhattak újdonságot a HÉV-ek európai megvalósításairól, arról, hogy legfontosabb a helyi források bevonása a vasutak megvalósításába. Fontos, hogy törvényi szabályozások tegyék lehetővé a vasutak könnyebb kialakítását, vegyék figyelembe a kisebb igénybevételt. Jelentős szempont, hogy egységesítsék a terveket, a mellékvonalak kiegészítő, ráhordó vonalai legyenek a már meglévő fővonalaknak. Hallottuk, hogy a ma is használatos vicinális szó egy régi, Németföldön használt kifejezés – „local vicineau" (Elzász – 1850) – magyarítása. A hely szelleme is példát mutat a történelmi hagyományokra, hogy az itteni birtokos beleszólt a vasútvonal kialakításába, de később a szállításaival szolgálta a vonal hasznosságát, működtethetőségét. Az előadásból következtethető, hogy a mai időkben is

esetleges könnyítésekkel, a szabályok rugalmasabb alkalmazásával fenntarthatóak lehetnének a mellékvonalak, hatékonyabban szolgálhatnák a vidéket.

Erdősi Ferenc professzor emeritusz, földrajztudós a vasútvonallal kapcsolatos saját élményeit beleszőve beszélt az almamelléki vonatról. 1945-ben még vasúti hajtánnyal is volt Almamelléken, hogy a családjuknak élelmet szerezzenek be a rokonoktól. Személyes élményein túlmenően az 1968-as közlekedési koncepció kialakításáról, az azt megelőző vizsgálatokról beszélt. Érdekességképp említette, hogy Magyarország a szocialista tábor országaként a szovjet példát követte az élet szinte minden területén, de a vasutakkal kapcsolatban nem! Az akkori német – NSZK! – példát vettük át az ottani feltételek figyelmen kívül hagyásával. Az idő tájt az NSZK-ban három emberre kettő autó jutott, az egész országot lefedő autópálya-hálózat és korszerű közúthálózat volt. Magyarországon a '60-as években 10 emberre jutott egy autó, az úthálózat korszerűtlen, a településeket bekötő utak kiépítése akkoriban kezdődött (Almamellék 1964-ben kapott kiépített utat, addig csak a vasút volt!). Ebbe a környezetbe átvenni a vasútmegszüntetést súlyos hiba volt a vidéki Magyarország számára!

Kovács Árpád professzor a vasútmegszüntetés következményeiről beszélt. Professzor úr (Erdősi Ferenccel közösen) 1986-ban vizsgálta, vajon a megszüntetett vasútvonalak mentén élők milyen módon élték meg a közlekedés változását, milyen hatással volt az életkörülményeikre. A megszüntetéseket „vizsgálatok" előzték meg, amelyek elvileg annak bizonyítását szolgálták, hogy gazdaságtalan az adott vasútvonal. Az ott élők számára ígéretek hangzottak el, amelyek a gyorsabb, gyakoribb, rugalmasabb, korszerűbb közlekedést vetítették előre. Fejleszteni kellett az utakat, jelentősebb beszerzések váltak szükségessé, úgymint autóbusz, teherautó. Az eredmény, hogy az ígért olcsóbbság nem valósult meg, a díjkiegészítés megszűntével – egy-kettő év – drágábbá vált mind az árufuvarozás, mind a személyközlekedés. A buszjáratok – bár a falvak központjából indultak – hosszabb menetidővel közlekedtek, azzal, hogy bementek valamennyi településre („*karácsonyfa járatok*"). A buszok gyakran érkeztek pontatlanul, a megállóhelyek – jobbik esetben – csak „*bódék*" voltak, az átszállási lehetőségek bizonytalanná váltak. A várakozások ellenére az utasok nem szálltak át a buszról a vonatra, így a vasútvonalakon csökkent az utasszám. A szállítási költségek növekedése miatt változott a terményszerkezet, a hagyományos termékek – pl. vetőburgonya, gyümölcs – helyett búza, kukorica termelése vált döntővé. Jelentősen növekedett az elvándorlás az érintett településekről. Itt kell megemlíteni, hogy a megemlékezésnek otthont adó település – Almamellék – lakosságszáma 1900-ban 1574 fő volt, ma 381-en élnek itt!

Befejezésképp Sajgó Ferenc, a Mecsekerdő Zrt. Szigetvári Erdészeti igazgatója adott tájékoztatást a helyi erdőgazdálkodásról. A sasréti erdők fái adtak szállítási feladatot a kisvasútnak, forgalmat a nagyvasútnak. Erdészeti igazgató úr jelentős bejelentést tett az előadásában: 2017 tavaszán megkezdődik a kisvasút felújítása! A Mecsekerdő Zrt. lehetőséget kapott, hogy a vonal teljes hosszában kicserélje a vasúti felépítményt, az almamelléki végállomáson a mozdonyok és a kocsik tárolására, karbantartására szolgáló épületet hozhassanak létre, valamint korszerűsíthessék a járműveket!

A megemlékezés kisvonatozással zárult, a résztvevők visszautaztak Almamellékre, ahonnan a kellemesen eltöltött nap emlékével térhettek haza, búcsúztathatták az óévet.

Annak reményében búcsúzhattunk, hogy van jövője Almamelléken a vasútnak, amely a Mecsekerdő Zrt. fejlesztésével egy modern, a mai igényeknek jobban megfelelő turizmus attrakcióval fogadhatja vendégeit.

Lepesi Zoltán László

„A szülőföld szolgája”, dr. Takács Lajos néprajzkutató

A Tolna megyei Várongon, a külső-somogyi dombvidék szomszédságában 1921. november 10-én látta meg a napvilágot. Földműves szülőktől származott, akik mindent elkövettek gyermekeik boldogulásáért. A község a sok történelmi hányattatása ellenére gazdagon közvetítette a Dunántúl mély gyökerű hagyományait. A szülői ház a földműves-közösség „polgári” tradícióját örökítette.

Családja nagy erőfeszítéseket tett, hogy a három fivérből legalább kettő továbbtanulhasson. Az elemi iskolát Várongon végezte el. Bátyjával (Takács József) együtt a dombóvári gimnáziumba került. Ez a gimnázium keltette fel a folklór és a néprajz iránti érdeklődését. Legkedvesebb tanára az egykori Eötvös-kollégista Péczely László, a későbbi pécsi tanszékvezető professzor volt. Rendkívüli tehetsége tanárainak már középiskolás korában feltűnt, ennek köszönhette, hogy az Eötvös-kollégium tagjaként végezhette egyetemi tanulmányait, 1941-től 1946-ig. A Pázmány Péter Tudományegyetemen a Bölcsészeti Karra járt. Ott egyre mélyebbé vált a néprajz iránti elkötelezettsége. Rendszeresen hallgatta Viski Károly professzor előadásait. Járt Ortutay Gyula magántanári és kollégiumi óráira is. Várongi élményei és korábbi, majd későbbi kutatásai meghatározták tudományos tevékenységét. A doktorátus megszerzése után rövid ideig tanári, népi kollégiumi igazgatói állást vállalt, majd minisztériumi tisztviselőként tevékenykedett.

„*Takács Lajos részben még egyetemistaként élte át az 1945 utáni lázas újjáépítést, a koalíciós politikai csaták nehéz éveit. Ekkor még viszonylagos nyugalomban fejezhette be tanulmányait. Horváth János, Keresztúry Dezső, Hadrovics László, Ortutay Gyula nemcsak a tudományra nevelték, hanem tudósi magatartás-mintát is adtak. Takács Lajost akkoriban vonzotta a közélet is, részt akart venni a magyar társadalom átalakításában. 1949–50-ben fordulat történt a politikában. Takács Lajos »nép kádernek« számított, aki gyors hivatali és politikai karriert futhatott volna be. Ő azonban 1950-ben inkább a Néprajzi Múzeumot és a kutatói pályát választotta*” – olvashatjuk Paládi-Kovács Attila *Takács Lajos tudományszervező munkássága* című beszámolójában, amelyet a Magyar Néprajzi Társaság emlékülésén mondott el 1991-ben.

„*Múzeumi beosztása lehetővé tette, hogy a régi folklorisztikai témáit tovább gondozza, kínálkozó alkalommal megjelentesse, de ezzel párhuzamosan fokozatosan kiépítse kutatásai új területét: elsősorban a magyar földműves-gazdálkodás feldolgozására. Tisztában volt azzal, hogy nála aligha ismerheti jobban bárki is a dunántúli falu valóságát, belső rendjét*” – olvashatjuk Filep Antal barát és kolléga visszaemlékezésében.

Családja reá örökítette a tolnai földművesközösség teljes hagyományvilágát, beavatta a helyi élet titkaiba. Rendszeresen részt kért a szülei, illetve otthon gazdálkodó testvére, Takács István munkáiból, így közvetlenül is nyomon követhette azokat a változásokat, amelyek az újabb fejlődés nyomán köszöntöttek falvainkra, köztük Várongra is.

Ebben az időben a hazai dohánytermesztés monografikus feldolgozásához látott hozzá. 1954-től egymás után jelentette meg dolgozatait.

Takács Lajos figyelmét az 1950-es évek második felétől mindjobban a földművelés, illetve az irtásgazdálkodás kötötte le. Nagy energiát fordított a földművelés eszközkészletének összegyűjtésére, annak tudományos feldolgozására. 1973-ig, alig 20 év alatt megkétszerezte a Néprajzi Múzeum földművelés-gyűjteményét. Megállapításait nem nélkülözheti

a nyelvtudomány, a néprajz, de az agrártörténet sem. 1976-ban adta ki Várongnak mint irtásfalunak monografikus feldolgozását. A lápvilág és a mocsaras, tavi környezet irtásos gazdálkodását mutatta be *A Kis-Balaton és környéke* című (1978) kismonográfiájában. *Irtásgazdálkodásunk emlékei, irtásföldek, irtásmódok* című könyve (1980) tette teljessé az irtáskultúráról készített dolgozatai sorát. Ez a mű újabb doktori fokozatot biztosított számára még 1976-ban.

Takács Lajos több kezdeményezést tett a történeti néprajzi kutatások szervezettebbé tételére, kifejlesztésére. Megszervezte az MTA Néprajzi Kutató Csoport keretében a Történeti Etnográfiai Osztályt.

Mély általános műveltsége, sokoldalú tájékozottságának köszönhetően tekintélynek számított a társadalomtudományok vezetőinek körében is. Kiváló adottságai voltak, amelyek lehetővé tették, hogy eredményesen képviselhesse szaktudásunkat itthon és külföldön egyaránt.

1968–1976 között tagja volt az *Ethnographia* című lap szerkesztőbizottságának is. Az MTA Néprajzi Bizottságának az 1960–70-es években végig tagja volt. 1981–85 között pedig az elnöki tisztet töltötte be. Tudományos teljesítményét 1980-ban az ELTE címzetes egyetemi tanársággal ismerte el. Szerkesztője volt a *Néprajzi Közlemények*nek is. 1978-ban *Györffy István-emlékérmet* kapott.

Hallatlan nagy fegyelemmel és rendkívüli tudatossággal építkező életpálya szakadt meg Takács Lajos 1985. február 7-én bekövetkezett halálával.

Özvegyének elmondása szerint hatalmas tömegű, eddig még kiadatlan kézirat maradt utána, amelyek közlésre, kiadásra várnak. Véleményem szerint ezen dolgozatok kiadását mielőbb el kellene végezni, mert nélkülük szegényebb lesz a magyar kultúra.

A szülőföld, a falu, a vidék szeretete megelevenedik minden művében. Ezt a szeretetet és ragaszkodást gyermekkorából hozta magával. Ezt tanulta szüleitől, nagyszüleitől és a várongi egyszerű emberektől. 1985-ben bekövetkezett halála után sem lett hűtlen szülőföldjéhez, hiszen ott pihen a várongi temetőben, azok között, akik elindították e nemes és szép pályán. Végakarata volt, hogy Várongon temessék el.

75. születésnapjára emlékezve márványtáblát avattunk szülőházánál 1996. november 10-én. Emlékeztünk egy kis falu jeles szülöttére, aki életében szolgálta a szépet és a jót, aki egy pillanatra sem felejtette el, hogy honnét indult.

Emléktábláján a következőket olvashatjuk:

„E házban született
Dr. Takács Lajos
etnográfus, történész
1921–1985
Az egyszerű falusi emberek életének
és munkájának megörökítője.

Emlékét kegyelettel őrzi
Várong község lakossága
1996.”

Brunner Dezső polgármester a falu és a helyi Petőfi Termelőszövetkezet nevében köszöntötte a megjelenteket, majd dr. Andrásfalvy Bertalan egyetemi tanár, a volt tanítvány, kolléga és barát emlékezett dr. Takács Lajosra, méltatva munkásságát, szülőföld- és ember-

Dr. Takács Lajos

szeretetét. Ezután dr. Szilágyi Miklós, az MTA Néprajzi Kutatóintézetének munkatársa kért szót, aki többek között elmondta, hogy ez a kis falu a magyar néprajz térképén a fővárosnak számít, és dr. Takács Lajos nagyban hozzájárult a szakma európai hírűvé emeléséhez. A megemlékezés koszorúzással zárult. A család mellett tiszteletét fejezte ki az önkormányzat, a volt munkatársak és a szövetkezet is. A délutáni program a temetőben lévő sírnál folytatódott, ahol elhelyeztük az emlékezés és a szeretet, illetve a tiszteletadás virágait, és meggyújtottuk egy-egy szál gyertyánkat, adózva a nagy néprajzkutatónak.

Lajos bácsit jómagam még ismerhettem. „*A szülőföld szolgájá*”-nak tartotta magát, és amikor megismertem, egyszerűségével valóban a „*pógári*” világból származó, a népét jól ismerő, szelíd, egyszerű emberrel találkozhattam. A 80-as évek elején testvére, Pista bácsi szőlőjénél fogadott. Abban az időben készültem el szülőfalum, Gölle krónikájának második átdolgozásával. A néprajzi fejezetet nézte át. Emlékszem, a diófa alatt lévő asztalnál beszélgettünk, talán három alkalommal is találkoztunk. A monográfiához gratulált, amely azóta két kötetben megjelenhetett, még 1987-ben, illetve az agrártörténet 1997-ben látott napvilágot. Azóta is hálás vagyok a Teremtőnek, hogy megismerhettem a nagyszerű szakembert, és az Embert, aki készségesen fogadott, segítette munkámat. Emlékét megőrzöm! Nem titok az sem, hogy az emléktábla állítását jómagam kezdeményeztem az akkori önkormányzatnál és a termelőszövetkezet vezetésénél mint a térség növényvédelmi felügyelője.

Bodó Imre

In memoriam

Bogdán Lajos (1935–2017)

Őseredeti, őserejű népművelő és „honismerő” (a honismereti mozgalom aktív munkatársa) távozott nemrégiben a földi világból: a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület egyik leglelkesebb egykori titkárát, a Csongrád Megyei Népművelők Egyesülete a ’60-as, ’70-es évek nagy népművelői generációjának talán utolsó tagját gyászolja Bogdán Lajostól búcsúzva.

A *két lábon járó népművelés* (e kifejezés az egyik volt megyei főjegyzőtől származik) már gyermek- és fiatalkorától kezdve szoros szövetségben élt a szögedi hagyományokkal, hiszen mindig a szögedi nemzet tagjának vallotta magát, ő-ző szögedi nyelvjárásban beszélt, majd később írt, legfőbb példaképe „*a legszögedibb szögedi*”, Bálint Sándor volt.

Szó szerint munkás, küzdelmes ifjúkora után (apját, az utolsó szögedi szitakötőt követte a kétkezi mesterségben) 1963-tól kezdve dolgozott a sok nevű Csongrád megyei művelődési

központban (e nevet csak a nyolcvanas években kapta meg a leghosszabb ideig Csongrád Megyei Továbbképzési és Módszertani Központként működő intézmény), amelynek 32 évig volt univerzális munkatársa.

Bogdán Lajos

Elsősorban az amatőr színházi, amatőr filmes és fotós mozgalom generálása tartozott hozzá, de átmenetileg foglalkozott a kórusélettel, a népzenével, a néptáncosokkal is. Óriási lelkesedéssel szervezte a szakmai találkozókat, továbbképzéseket: voltaképp együtt élt azokkal. Az amatőr színjátszó rendezői tanfolyamok leglelkesebb résztvevője ő maga volt. A gyermek- és ifjúsági színjátszás akkoriban új irányzatának kidolgozásában olyan kimagasló személyiségekkel dolgozott együtt, mint Debreczeni Tibor, Bácskai Mihály és dr. Kovács Miklósné. Maga is kiváló amatőr filmes és fotós volt. Első és egyetlen munkahelye 1992-ben megszűnt, illetve beolvadt a megyei pedagógiai intézetbe. Bogdán Lajos ettől kezdve „*utolsó mohikánként*" dolgozott: utolsó két aktív évében már az összes korábbi közművelődési szakterület gondozása hozzá tartozott. S természetesen alapító tagja volt a szintén „több nevű" Csongrád Megyei Népművelők Egyesületének: egyesületi összejövetel, kirándulás elképzelhetetlen volt nélküle. Évtizedeken keresztül dolgozott aktív szakszervezeti tisztségviselőként: az 1989-ben megalakult Közgyűjteményi és Közművelődési Dolgozók Szakszervezetének első megyei ügyvivője volt 1992-ig.

Épp a megyei művelődési központ átgondolatlan és elhamarkodott felszámolása évében került kapcsolatba a honismereti mozgalommal, majd 1995-ben a megyei honismereti egyesület titkára, fő szervezője, motorja lett. Óriási energiával, számtalan kapcsolatot kiépítve tartotta össze az egyesületi tagságot, jelentős érdemeket szerzett a történelmi–művelődéstörténeti vetélkedők lebonyolításában, publikált a *Honismeret* című folyóiratban és más, regionális kiadványokban, előadásokat tartott, emléktáblák állítását kezdeményezte. A Szegedi Közéleti Kávéház számos estjén volt házigazda, a Szegedi Közművelődési Tanács munkájában hosszú évekig vett részt aktívan. 1994-ben *Honismereti Emléklap*ot vehetett át, 2000-ban a Honismereti Szövetség *Honismereti Munkáért Emlékérem* kitüntetését kapta meg, 2010-ben az 50 éves honismereti mozgalomban végzett munkáját jubileumi emléklappal ismerték el, 2008-ban pedig *Wlassics Gyula-díj*ban, a közművelődési szakma miniszteri szintű kitüntetésében részesült.

Jelentős, értékes munkássága, rendkívüli, tisztaszívű személyisége emlékét megőrizzük. *Nyugodjon békében szerette városa, Szöged mögszentölt földjében, nem messze Dugonics Andrástól. Et Lux Perpetua luceat Ei – És az Örök Világosság fényeskedjék Neki!*

Bogdán Lajost 2017. június 23-án 13.00 órakor kísértük utolsó útjára a Dugonics-temető ravatalozójából.

Kiss Ernő

BORN IGNÁC ÚTI LEVELEI 1770-BŐL

A különleges életutat befutó, Gyulafehérváron német családban született, majd Bécsben a jezsuita rendet is megjárt, Prágában jogot végzett, de az ásványtan és a montanisztika, mai szóval a bányászat és kohászat kiemelkedő szakemberévé vált Born Ignác 1770 nyarán több hónapos utazást tett az akkori ország déli és keleti bányavidékein, a Bánságban és Erdélyben. Az utazásáról – kiegészítve a felvidéki felső- és alsó-magyarországi bányák leírásával – 23 német nyelvű levélben számolt be, melyet 1774-ben Frankfurtban és Lipcsében önálló kötetként barátja, a svéd Johann Jacob Ferber adott ki. A művet hamarosan angol, olasz és francia nyelveken is kiadták, és tankönyvként használták. Kétszáznegyven évnek kellett eltelnie, amíg végre magyarul is napvilágot látott.

Born Ignácot 1769-ben nevezték ki a selmecbányai kamaragrófság ülnökének. Ekkor már alapos természetrajzi és bányászati ismeretekkel, komoly ásványgyűjteménnyel rendelkezett, és rendszeres levelezést folytatott kora legkiválóbb tudósaival. 1770 tavaszán engedélyt kért feletteseitől, hogy családi ügyeinek intézésére, köztük a részтulajdonában lévő nagyági aranybánya ellenőrzésére, valamint további erdélyi és magyarországi bányák felkeresésével ismereteinek bővítésére elutazhasson. A tanulmányút során felkereste a bánsági bányavárosokat, Oravicabányát, Szászkabányát, Újmoldovát, Dognácskát. Innen Lugoson keresztül az Erdélyi-érchegység aranybányavidékére utazott, ahol Nagyág és Zalatna térségében több bányát látogatott meg. Tordán leereszkedett a sóbányába, majd a Nagybánya környéki ércbányákat tekintette meg. Eközben Felsőbányán súlyos, csaknem halálos füst- és gázmérgezést szenvedett, 15 órán keresztül eszméletlenül feküdt, majd részleges felépülése után, további tervezett utazását megszakítva tért vissza Selmecbányára.

Azonban még 1770 őszén Prágába rendelték, ahol két éven át bányatanácsosként dolgozott. Utolsó levelét már Bécsben keltezte, ahol megszakítva útját, néhány napot eltöltött. Prágában lelkesen bekapcsolódott a szellemi, tudományos életbe. Tudós társaságot hozott létre, amelyet a Cseh Tudományos Akadémia közvetlen elődjének tartanak. Itt lépett be a szabadkőművesek közé. 1772-ben rossz egészségi állapota miatt lemondott állami hivatalnoki címéről és 1776-ig Alt-Zedlitsch-i (ma: Staré Sedliště) birtokára vonult vissza, ahol egy különleges botanikus kert megvalósításán fáradozott, számos tanulmányt írt és kiadványt jelentetett meg. Innen szervezte meg bánáti és erdélyi utazásának levelek formájában történő németországi kiadását. Erre a formára tulajdonképpen egy 1772-es titoktartási rendelet kijátszása miatt volt szükség. Ez a rendelet ugyanis megtiltotta, hogy az Udvari Bányakamara engedélye nélkül ásványtani, bányászati, kohászati tárgyú írásokat megjelentessenek.

Born Ignác igen élvezetes stílusban meséli el utazási élményeit, miközben leírja a bejárt vidék földrajzi, geológiai jellemzőit, ismerteti a meglátogatott bányákat, részletezi az ott előforduló ásványokat, érceket. Bemutatja az erdélyi aranymosást, valamint a korabeli bányászati és ércfeldolgozási eljárásokat, technikákat is. Ismerősként jár a vidéken, mert két évvel korábban már tett egy utazást a Bánságban, Erdélyt pedig szülőföldjeként jól ismeri.

Mielőtt azonban a bánsági bányákat taglalná, két levélben is bemutatja a Temesi Bánság néven ismert tájegységet, határait,

közigazgatási, katonai beosztását, folyóit, városait, a vidék lakóit, azok életmódját, szokásait, öltözködésüket, hiedelmeit. Ezek a néprajzi megfigyelések, köztük esküvői és temetési szokásaik, hitvilágúk leírása különleges színt ad a könyvnek. A Bánságban élő görögkeleti rácok (szerbek) és oláhok (románok) papjairól nincs valami jó véleménye. Kiemeli babonásságukat és tudatlanságukat. „*E pópák nem mindegyike tud rendesen olvasni, mire fogja tanítani a híveket?*" Emiatt az egyszerű emberek is tudatlanok, sokan még korukat sem tudják megmondani, nem ismerik a pénzérmék értékét.

A bánsági részen mindenhol felfegyverzett kísérők vigyázzák útját, amiből következtethetünk a térség rossz közállapotaira. Feltűnő, hogy a levelekben nem esik szó ott élő magyarokról. Ennek okait vizsgálva érdemes felidézni a történelmi múltat. A Temesköz vidéke a középkorban még virágzó magyarlakta vidék volt. Temesvár 1552-es eleste után, a török hódoltság idején azonban a vidék szinte elnéptelenedett. Ez a rész maradt legtovább török uralom alatt, de a Habsburgok 1718 és 1788 között sem csatolták vissza Magyarországhoz, hanem osztrák koronabirtok lett. A gyér lakosságú vidékre a birodalom minden tájáról toboroztak betelepülőket, de magyarokat sokáig nem engedtek itt letelepedni. Az ingoványos, mocsaras, egészségtelen területen gyakori járványok megtizedelték az újonnan jötteket is. A tartományban rablóbandák garázdálkodtak. Ilyen körülmények között nem volt veszélytelen az utazás ezen a vidéken.

A dognácskai rézbányát Európa egyik legjelentősebb bányájának tartja, s róla alaprajzot és metszetet is mellékel. Művelését azonban elhibázottnak tartja, ugyanis az itteni bányászok nem a biztonságra, hanem a legnagyobb haszonra törekedtek, s a kialakított üregek beomlással fenyegettek. Born nincs megelégedve a bányatisztek szakmai ismereteivel sem. A bányaterületek bemutatása után beszámol a bánsági érczúzásról és kohászatról is, felsorolva a kohókat, olvasztó- és finomító kemencéket is.

Erdélybe érve már nem volt szüksége fegyveres kíséretre, és a biztonság érzését még a rossz hegyi utak sem tudták elrontani, pedig néhol ökröket kellett befogni a négylovas kocsi elé. Méltatja Erdély természeti kincseit, az erdélyi hegyek gazdagságát, és sajnálja, hogy nem jut több ideje részletes felkutatásukra. Első állomása Nagyág, ahonnan apja egykori ezüstbányáját is felkeresi. Ezen a bányavidéken a lakosság szinte kizárólagosan a bányászatból él, egy családban az apa a telér fejtésénél dolgozik, a fiai végzik a zúzóműbe való szállítást, míg a feleség látja el a zúzóval kapcsolatos teendőket. A bányarészesek a kinyert ércet porrá zúzzák, zsákokba töltik, és havonta lóháton szállítják a zalatnai királyi ércbeváltó helyre, ahol a fémtartalom alapján fizetik ki őket.

Tordán meglátogatja az egyik sóbányát, és megdöbben azon a pazarláson, amit ott lát. Csak a legalább 80 font (45 kg) súlyú sódarabokért fizetnek a bányászoknak, az ennél könnyebbeket ezért kidobják a hányókra. Ennek az a magyarázata, hogy a fuvarozóknak így éri meg a szállítás. A sótömböket szekéren Gyulafehérvárra viszik, ahonnan a Maroson és a Tiszán úsztatják le az ország belsejébe. A só olyan bőséges mennyiségben van jelen, hogy egyáltalán nem takarékoskodnak vele. A magasra tornyozott hányókra kidobott só mennyiségét több millió mázsára teszi. Végül megjegyzi: „*egy jól működő államgazdaság esetén, melynek a legkésőbbi utódokról is gondoskodnia kellene, egy ennyire szükséges ásványnak ilyen szándékos megsemmisítése mégis egyfajta pazarlásnak tűnik*".

Erdély és Magyarország határvidékén, a szatmári bányavidék több bányáját is felkeresi. Nagybánya története gazdag múltra tekint vissza, már a XIV. századtól itt működött bányakamara és pénzverde. Kapnikbányán megjegyzi, más bányákkal szemben az az előnye, hogy itt még sok a feltáratlan

rész. Felsőbányán az ott alkalmazott tűzi művelést kívánta megnézni, ami kis híján az életébe került. A mérgezés következtében egy időre elvesztette eszméletét, minden tagja lebénult, s csak egy ügyes nagybányai orvosnak köszönhette életét. Betegsége ellenére a 18. számú levelében kimerítően tárgyalja a felsőbányai bányászat történetét, és indokait részletesen felsorolva javasolja a tűzi fejtés megszüntetését.

Balesete miatt amint teheti, hazaindul, ahol már halálhírét is keltették. Mivel a felvidéki bányákat most nem tudja felkeresni, egy régebbi dolgozatát mellékeli a Szomolnok környéki felső-magyarországi bányavidék bemutatására. A Selmecbánya környéki alsó-magyarországi bányavidéket, azok kőzeteit, teléreit olyan jól ismeri, hogy részletes leírása egy külön levélben nem okozhat gondot neki. Utolsó két selmecbányai levele egyfajta geológiai összegzés. Az egyikben a kőzetek alaptípusait, ezen belül az ércteléreket tartalmazó kőzeteket és korukat csoportosítja, kora tudományos ismeretei alapján. Ez még igen messze áll a modern geológiai, földtörténeti, ércteleptani ismeretektől. A másikban az arany- és ezüstércek fajtáit sorolja fel, ami viszont ma is többé-kevésbé helytálló.

Érdekesek a levelekben használt korabeli ásvány- és kőzetnevek. Az érceket tartalmazó bármilyen vulkáni kőzetet összefoglalóan *saxum metalliferum* (érchordozó kő) néven említi. Az *agyag* elnevezést a magmás kőzetek finomszemcsés alapanyagára is használja. Az általa sok helyen emlegetett *téglaérc*, *rézüvegérc*, *rézokker*, *szurokérc*, *mészpát* vagy az egyes helyi elnevezések (pl. *Gelferz, kartonérc*) megértésében, megfejtésében szómagyarázó jegyzetek segítik az olvasót.

Az élvezetes, olvasmányos magyar fordítás Fuchs Péter munkáját dicséri. A magyar kiadást a jegyzetek mellett életrajzi adatokkal bővített személynévmutató, földrajzi nevek mutatója, egy külön bányanév mutató és az utazás állomásait bemutató térkép is kiegészíti. A kiadvány további értéke Papp Gábor három háttértanulmánya, Born Ignác életéről, a XVIII. századi hazai bányászatról és kohászatról, valamint az *Úti levelek* mineralógiai vonatkozásairól. Ki kell emelnünk a kötet rendkívül igényes, magas színvonalú nyomdai és tipográfiai megvalósítását, kivitelezését.

Hadd idézzük a hátsó borító szellemes ajánló sorait: „*Born Ignác lovag útnak indul. Várják a hegyek, a bányák, az ásványok. Nem sejtheti, hogy*

két hónap múlva Felsőbányán a halál torkából menekül meg,

hat év múlva a császárné hívatja Bécsbe, az udvari gyűjtemény élére,

tizenöt év múlva Mozart kantátát ír tiszteletére,

hetvenöt év múlva egy ásványt neveznek el róla,

kétszáz év múlva arról vitatkoznak, ő volt-e Sarastro alakjának mintaképe,

kétszáznegyven év múlva úti leveleit magyar nyelven is lehet olvasni.

Kísérje el útján Ön is e könyv segítségével!"

A régi adósságot törlesztő könyv nem csak tudománytörténeti érdekesség, nem csak az ásványtan és a bányászat iránt érdeklődők forgathatják élvezettel, hanem a néprajz, a történelem és honismeret iránt fogékony olvasók számára is sok érdekes információt nyújt.

(*Born Ignác*: Úti levelek az 1770-es bánsági, erdélyi, felső- és alsó-magyarországi ásványtani utazásról. Szerk.: *Papp Gábor.* Milagrossa Kft., Miskolc, 2014. 310 oldal)

Udvarhelyi Nándor

KÖNYV AZ ERDÉLYI MAGYAR TÖRTÉNELMI CSALÁDOKRÓL

Tizennyolc interjú, tizennyolc család, tizennyolc tragédia… Valójában ennél több, hiszen mindegyik történetben több nemzedék többé-kevésbé „dicső" múltja, XX. századi pokoljárása, és valamiképpen sikeres

túlélése tárul elénk. Vajon mekkora lehetett az a közösség, amelynek sorsát ezzel a 18 cseppel érzékelteti a könyv szerzője, Oláh-Gál Elvira? Mekkora lehetett egész Magyarország főnemesi családjainak száma? Az internetről kapott adat szerint közelítette a négyszázat, vagyis 4–5 %-os a minta. És mégis, megismerve ennek a 18 családnak a kálváriáját, úgy érezzük, föltárult előttünk a XX. századi magyar történelem eddig inkább csak hallomásból ismert szelete, amelynek részleteit – ha nem volt családi érintettsége – még elképzelni se nagyon volt képes.

A könyv lapjain egytől egyig olyan nevekkel találkozunk, akiket ismerhetünk a magyar történelemből. Különösen akinek kedves olvasmányai közé tartoznak Jókai, Bánffy Miklós, Kemény János, Móricz, Wass Albert történelmi regényei, az bukkanhat olyan ismerős családokra, mint a Mikesek, az Ugronok, a Telekiek, a Bethlenek, az Aporok és a többiek. Bár valamennyiük sorsa az erdélyi magyar történelem egy-egy sajátos fejezete. A családok és tagjaik ugyan külön-külön szenvedték meg a rájuk mért megpróbáltatásokat, olvasás közben mégis sokszor úgy érezzük, hogy egyetlen nagy, magyarságot sújtó sorscsapásról szól ez a könyv, ahol az *egy főre jutó tragédián* nem változtat az a körülmény, hogy tizennyolc, vagy éppen több száz családra sújtott. Valójában nem is személyes bosszúállásról volt itt szó, hanem elvont, sokszor mesterségesen, szinte erőszakosan kikényszerített bosszúról, amelyben gyakran felismerhető a szadista indulat, amit még csak fokozott, ha az áldozat nem jajgatott, ha nem vergődött eléggé. Mert mi egyébbel magyarázhatnánk azt a jelenséget, amikor a főnemesi családok *gyermekein* igyekeztek kitölteni bosszúvágyukat a frissen hatalomba kerültek, s közvetlenül az érettségi előtt dobták ki őket a középiskolából.

Oláh-Gál Elvira *tizennyolc szólamú oratóriuma* időnként azonos hangnemben szólal meg. A könyv olvasása során igyekeztem rátalálni azokra a gondolati csomópontokra, témakörökre, amelyekben a szólamok és a hangnemek jól érzékelhetően, egymás hatását erősítve csengtek össze. Történelmi családokról lévén szó, szinte természetes a históriai beágyazottság, bár ez nem minden beszélgetésben érvényesül azonos mértékben. De szinte mindegyik visszaemlékezésben megérezhetjük, hogy ha nem is történik rá közvetlen utalás, a hátérben mindig ott van a múlt „*mélységesen mély kútja*". Nem is annyira a családi, mint inkább a nemzeti történelem, de az sem erőltetve, hanem az események természetességével. Ugyanis a könyv „hősei", vagyis a történések áldozatai rendszerint szét tudják választani a nemzet sorsát a sajátjukétól, és a magukéban is külön tudják látni az egészet a részletektől. Ez a közösségi gondolkodás valószínűleg az identitásuknak is része, amikor a *magam* sorsát, a *velem* történteket külön tudom látni, pontosabban érezni történelmi osztályométól, a rokonságométól. „*Az ősökről, a család történetéről igenis sok szó esett* – idézi zabolai Mikes Katalin grófnő lánykori emlékeit –, *de az erdőkről, a földekről, arról, hogy mi volt itt Zabolán, arról nem beszéltek*." Talán ez is lehetővé tette az „egy főre jutó" csapások elviselését. Másfelől könnyített ezen a „sorsviselésen" a szülőföldhöz, Erdélyhez való kötődés, ami az ő esetükben nem is egyszerűen „szülőföld" volt, hanem inkább „termőföld", hiszen ezeket a történelmi családokat Erdély *termelte ki* magából. S hogy egyik-másik család milyen mélyről szívta az éltető erőt ebből a televényből, arra jó példa a gróf Kálnoky Tiborral készült interjú. Kiderül belőle, hogy a családi címert a hagyomány szerint még a XIV. században, Nagy Lajostól kapta egyik felmenőjük, az Erdélyhez való ragaszkodásukat pedig XVII. századi elődjükre hivatkozva magyarázza, aki 1669-ben írt testamentumában meghagyta: örököse „*ne is gondoljon arra, hogy erdélyi javait elidegenítse és pénzéből nyugaton könnyebb és kényelmesebb életet teremtsen magának,*

hanem itt kell őrködjön, és mindig itt kell maradnia Erdélyben."

Sokszor csak egy-egy alkalmi „kiránduláson" – vagy talán a gondviselésen – múlt, hogy a világban szétfutott leszármazottak egy-egy röpke látogatásra visszatérhettek őseik földjére. „*Ez volt az első alkalom* – emlékezett Mikes Zsigmond –, *hogy én is részesülhettem a történelem egy darabjából nagymamámon, nagybátyámon keresztül.* […] *Ez a kirándulás meghatározó élmény volt az életemben, és megalapozta Erdélybe való visszatérésem. Ettől kezdve épült fel tudatomban családom története, ami elevenné és csodálatossá tette számomra egész Erdélyt.*" Ez a kapcsolat gyakran egészen különös formában mutatkozott meg, amit talán széki gróf Teleki Kálmán fogalmazott meg a legárnyaltabban, amikor az erdélyi barokk egyik „*legbájosabb épületében*", a gernyeszegi kastélyban beszélgetett Oláh-Gál Elvirával. Arról, hogy „*akik külföldön születtek, vagy ott élték le életük nagy részét, úgy gondolom, a magyarságukat érzik jobban, mint erdélyiségüket.* […] *nincs meg bennük ez a kötődés az erdélyi tájhoz vagy erdélyi emberekhez, de mély bennük a magyarságtudat.*" Van, akit a nagyapja által bőröndben menekített „*családi levéltár*", mást a menekülés során, a határon „*eszébe jutott*" és elszavalt *Szózat* tartott, vagy éppen térített vissza Erdélybe, de volt olyan is, aki nem bírta a szenvedéseket, a megaláztatásokat és végképp hátat fordított ősei földjének. Ám, mint altorjai báró Apor Csaba mondta, „*aki elment, az kényszer hatására ment el, de igazán csak Erdélyben vagyunk otthon*".

Pedig minden okuk meg lett volna arra, hogy itt hagyják ezt az immár nagyrészt mások által bitorolt hazát, ahol többrendbeli, kollektív módra kiszabott „*bűntelen büntetés*", vagyonelkobzás, kitelepítés, megalázó kényszerlakhely-kijelölések sora várt rájuk. „Szerencséjük", hogy a trianoni tragédia után fokozatosan szoktatták őket Romániához. 1920 után – mint a Habsburgok a török kiűzését követően – „új szerzeménynek" tekintették a magyar területeket és a megkaparintott Erdélyben teljesen másként intézték „földreformjukat", mint az eredeti Romániában. 1945 után már csak 50 hektárt hagytak – ha hagytak – számukra, 1949. március 2-ról 3-ra virradó éjszakáján pedig bekövetkezett az elhurcolás és a teljes kifosztás.

Megalázott társadalmi és politikai helyzetükre jellemző, hogy utóbb többen úgy emlékeztek vissza börtönéveikre, mint életük nyugalmas időszakaira. Ugron Istvánné báró Bánffy Mária felidézte Oláh-Gál Elvirának, hogy férje mindig emlegette: „*a börtön egy kegyelmi időszak volt, ahol értékes emberekkel lehetett megismerkedni, társalogni*". Ábránfalvi Ugron Gábornak pedig azt mondogatta gyakran bebörtönzött apja, akit „*a fegyelem és a segítőkészség jellemzett*", hogy „*az új világban a börtönben érezte magát legjobban, mert ott mindkét erényét gyakorolhatta. Különösen a magánzárkában érezte magát jól, mert ott tudott elmélkedni és imádkozni.*" Igaz, ők magyarországi börtönökben voltak – Vácott, Márianosztrán, Sátoraljaújhelyen –, de hát az ÁVÓ tömlöcei sem voltak különbek a szekuritátéénál.

Persze, nagyon sokan elmentek a nyomorúság és a megaláztatások elől, mégpedig *Nyugatra*, hiszen Magyarországon ugyanaz a sors várt volna rájuk, mint Erdélyben. A sorsuk elől azonban nem menekülhettek. 1990-ben bekövetkezet az olyan-amilyen „fordulat", a kommunista törvénytelenségek időszakát fölváltotta a posztkommunista „törvényességek" korszaka. Elkezdődött az elkobzott javak „*visszaszolgáltatása*", a restitúció, ami az erdélyi magyar történelmi családok megpróbáltatásai poklának negyedik „tornácát" jelentette – sőt, jelenti mindmáig. Akik a Trianon utáni „földreform"-ot követő, 1945-ös, majd 1949-es elkobzás után még nem vesztették el teljesen a hitüket, azok örökösei elvileg igényelhették a családjuktól elkobzott vagyont, vagy az utána járó kártérítést. Ám a romániai

törvényhozás és a közigazgatás mindennapi gyakorlata saját országuk törvényei ellen dolgozik, így azok érvényesülésére kicsi az esély. Már maga az, hogy az erdélyi történelmi családok jelentős részét szétszórta a világban a XX. századi történelem, számottevő részüknek pedig még a gyökereit is kiszaggatta, szinte lehetetlenné tette a javak szervezett, családi visszaigénylését. Szinte mindegyik történelmi család itt megszólaló tagja – már aki nem látta eleve reménytelennek a helyzetét Romániában –, azon panaszkodik, mint gróf Bethlen Anikó, hogy „*hosszú évekig tartó jogi kálváriát kellett bejárni, míg végül jogerős, megfellebbezhetetlen döntés született arról, hogy a birtokot vissza kell szolgáltatni. Mindent kitaláltak, még azt is, hogy korrumpáltuk a bírákat, s nem akarják visszaszolgáltatni.*" Nem csoda, ha gróf Haller Béla arról panaszkodik, hogy kevesen vannak a régi földbirtokosok, akik személyesen kezdtek gazdálkodni – példát mutatva a földhöz való hűségre. Csakhogy „*az állam hiába ismeri el jogosultságukat a volt tulajdonukra, a törvények gyakorlatba ültetése sajnos gyakran fogyatékos, a helyhatóságok kénye-kedve szerint történik, amelyek a jelek szerint nem tartoznak elszámolással felettes hatóságaiknak*", vagy éppenséggel – merülhet fel a gyanú – hallgatólagos jóváhagyásukkal sértik a törvényt. Így aztán, mint Vécsi Nagy Zoltán, a marosvécsi kastély és a Kemény-birtok egyik örököse elmondta helyzetükről: „*Létezik egy jogi megállapodás, miszerint a miénk, de még mindig az állam használja*", vagy „*A galonyai vadászház esetében, már rendelkezünk egy olyan bírói ítélettel, ami egyértelműen kimondja, hogy a mi családunkat illeti, de az óta visszavonták az ítéletet és kezdhetünk mindent elölről.*"

Kérdezhetné valaki, hogy e nagynevű történelmi családok leszármazottainak miért az most a legfőbb gondjuk, hogy visszakapjanak néhány, már amúgy is lepusztult – mert lepusztított –, romos, elhanyagolt – mert elhanyagolták – udvarházat, netán kastélynak is tekinthető épületet, pár hektár legelőt, vagy félig már kipusztított erdőt? Hiszen úgysem tudják ott folytatni az életüket, ahol két emberöltővel ezelőtt, 65–70 esztendeje megszakíttatták velük! De még utódaik, leszármazottjaik sem, hiszen az 1920, majd 1945 után megcsonkított birtokaikat is csak töredékesen kapják vissza, amiből hogy tudnának fenntartani egy ekkora épületet, vagy épületegyüttest? Miért akkor a körömszakadtáig való perlekedés, az ügyvédek pénztárcájának hízlalása, az igazságuk utáni lótás-futás? Hát ezért, az *igazságért*! Amit nem értenek meg az úgynevezett szocializmusban szocializálódott elmék, még kevésbé az az etnikai gondolkodás, amely szerint a mindegy-miként-szerzett vagyontárgyat, ha törvényesen nem lehet, hisz' Európában volnánk!?, akkor *erőnek erejével* kell megtartani. Kétféle értékrend, hogy azt ne mondjam: kétféle világnézet ütközéséről van itt szó, s a balkáni mentalitás áll a kert felől. Mint malomvizi Kendeffy Mária grófnő találóan fogalmazta „*A kommunizmus mint rendszer megszűnt, de a gondolkodás, erkölcsi magatartás, értékek, – maguk az emberek, sajnos, az új intézményekben nem sokat változtak.*"

Mi adott erőt ezeknek az embereknek, a történelmi családok tagjainak, hogy kibírják a XX. századdal érkezett szenvedéseket? Talán a családjukban megtanult *viselkedés*, ahogyan ők mondják: a *tartás*. Molnár Vilmos írja a könyv Előszavában, hogy „*az erdélyi főnemesség sok mindenben különbözött a magyarországitól. Erdélyben nem dívott annyira a cím- és rangkórság…*" Nyilván ez is hozzájárult a megpróbáltatások és megaláztatások túléléséhez. Birtokaik is kisebbek voltak, talán gyermekeiket is inkább az életre nevelték: „*tisztesség, pontosság, tanulás, munkaszeretet, megbízhatóság, keresztényi szellem*" – emlékezett ábránfalvi Ugron Béla. „*A túlélés* – mondta Mikes Borbála grófnő – *a szülőknek és a nagyszülőknek volt köszönhető, akiknek lelkiereje csodálatra méltó volt,* […] *nem engedték át magukat a*

nyomorúságnak […], *méltósággal viselték a sorsukat*." Mint ahogy családi örökségként kapták – már aki kapta – a kötelességtudatot is, a közjó iránti érzékenységet. Jól megtanulták a francia mondást: „*noblesse oblige – a nemesség kötelez*", s többségük nem csak a születéssel kapta a nemességet, hanem a neveléssel. „*Vagyis* – malomvizi Kendeffy Mária grófnő szerint – *a nemesség nem foglalkozás, az kötelesség, ami kötelezettséggel jár.*" Vagy, mint a Budapesten élő Bánffy Fruzsina fogalmazott: „*a nemesi származás nem érdem, hanem következmény*", ami szemmel láthatóan erőt adott viselőiknek mindazon sorscsapások elviselésére, ami e címek hordozása miatt szakadt rájuk.

Oláh Gál Elvira tanulságos és hiánypótló könyve azonban – amelynek gondos és aprólékos jegyzetanyaga sokszor ugyanolyan érték, mint a riportalanyok szubjektív vallomásai – bármennyi tragédiát és szenvedést sűrített a 18 család sorsába, akármilyen furcsán is hangzik – mégiscsak életük „*napos oldalá*"-t mutatja. Úgy is, hogy kiderül: mennyi tisztességes és segítőkész ember akadt még a kommunizmus legsötétebb éveiben is, akiknek megesett a szívük a mindenhonnan kitaszítottakon, s önzetlen segítséget nyújtottak nekik és családjuknak a túléléshez; de úgy is, hogy nincsenek köztük azok, akiket a sors összeroppantott, akik föladták – életüket, vagy helyzetüket –, akiknél a balkániasodó Erdélytől való undoruk idővel túlhaladta az ősöktől öröklött ragaszkodást és véglegesen szétszóródtak a nagyvilágban. És talán úgy is, hogy rá lehetett volna kérdezni, mennyiben érzik magukat vétkesnek – vagy mondjuk úgy: hibásnak – e történelmi családok tagjai abban, hogy az idejében történő és méltányos földosztást elmulasztva bekövetkezhetett az erőszakos földrablás. Nyilván voltak köztük ilyenek is, tehát semmiképpen sem szabad általánosítanunk. Ebben a 18 interjúban azok az erdélyi emberek vallanak a maguk és nemességük sorsáról, akiknek társadalmi rangja valóban értékként érvényesült, s nehéz életük során megőrizte őket önmaguk és a közjó számára.

(*Oláh-Gál Elvira*: Nobile Officium. Az erdélyi magyar történelmi családok XX. századi sorsa. Szerk.: *Mirk Szidónia-Kata*. Székelyföld Alapítvány, Csíkszereda, 2016. 380 oldal)

Halász Péter

ALBUM SZONDI GYÖRGY EMLÉKÉRE

Az ipolysági Pongrácz Lajos Társaság az elmúlt évben indította meg honismereti kiadványsorozatát, a *Honti Kiskönyvtár*at Csáky Károly és Hála József szerkesztésében. A sorozat első száma a Pongrácz Lajos által szerkesztett *Szondi-Album* (Esztergom, 1885) hasonmás kiadását adja közre, egyszerre biztosítva teret a jelentős helytörténeti munkának és adózik a társaság névadója emlékének. Pongrácz Lajos író, Hont vármegye egykori alispánja és mecénása az 1860-as évektől fáradhatatlanul szorgalmazta a feledésbe merült Drégely-vár és hős védője, Szondi György emlékének feltárását és kultuszának megteremtését. Amint Csáky Károly a kiadvány bortójának ajánló szövegében írja, így szerzett társakat ehhez a jelentős munkához, többek között így nyerte meg Simor János bíboros esztergomi érseket, az ország hercegprímását is, hogy támogassa a nemes kezdeményezést, akinek jelentős anyagi támogatásával felépült Drégelypalánk határában a Szondi-emlékkápolna, amelyben elhelyezték a hős várvédő szobrát és emlékzászlaját, valamint a kápolna felavatása alkalmából 1885-ben megjelentették a most újbóli kiadásra került albumot. Ugyan a XX. században ismét háttérbe szorult az egykori kezdeményezés, de az utóbbi évtizedekben „*hála Istennek a régi kultuszt sikerült felélesztени és tovább éltetni. Drégelypalánkon gyönyörűen restaurálják a hajdani romokat, szinte újjáépítik a várat; de vannak itt emléktáblái is a nagy*

eseménynek és hősének, van Szondi-emlékkiállítás és jelképes szarkofág. Ipolyságon egy ideig tevékenykedett a Szondi György Alapítvány, nemrég pedig a magyar gimnázium vette fel a hős nevét" – tudhatjuk meg Csáky Károly írásából. S ennek a nemes kultusznak a megerősítéséhez számottevően járul hozzá a *Szondi-Album* újbóli hasonmás kiadása. (Noha a Históriaantik Könyvesház 1992-ben megjelentette az album reprint változatát, ez nem befolyásolja a jelen kiadvány honismereti aktualitását.)

Mit is tartalmaz ez a nagyméretű 82 oldalas könyv? Pongrácz Lajos bevezetője után arról a negyedszázados szervezésről és küzdelemről ad számot, amely a szobor és az emlékkápolna megvalósításával járt együtt, majd ismerteti az elkészült kápolna építészeti adottságait és berendezését. Itt olvashatjuk betűhív formában Tinódi Sebestyén énekét Szondi Györgyről. Nagy Iván neves nógrádi történész Drégely várának és ostromának történetét részletezi, majd Drégelypalánkról Hőke Lajos levéltéri források alapján értekezik. Továbbá számos kisebb-nagyobb megemlékezés és ismertetés következik, mint pl. Szondi a magyar népköltészetben, Drégely várának 1552-es hősies védelme, drégelyi ereklyék, Drégelyről a török források alapján, a vár legrégibb rajzairól szóló áttekintés, a Szondi-emlékzászló, -emlékérem és az -emlékszobor ismertetése, levelek és adatok a korabeli neves személyektől. Függelékként szerepel Szondi gyászdalának kottája, amelyet „*Hont megye lelkes honleányainak*" ajánl szerzője, Siposs Antal. Pongrácz Lajos érdeme, hogy a maga korában fellelhető összes adatot, írást és forrásmunkát albumba szerkesztette, és dicső emléket állított nagy nemzeti hősünknek.

(Szondi-Album. Drégeli emlék-lapok. A mű Pongrácz Lajos által szerkesztett, 1885. évi első kiadásának reprint változata. Honti Kiskönyvtár I. Sorozatszerk.: *Csáky Károly–Hála József.* Pongrácz Lajos Társaság, Ipolyság, 2016. 82 oldal)

Selmeczi Kovács Attila

MEZŐTÚR ÚJ SZEREPBEN

A címben szereplő egykori mezőváros a Jász-Nagykun-Szolnok megye déli részén, a Hortobágy–Berettyó-főcsatorna partján fekszik és napjainkban valamivel több, mint 17 ezer fő lakja. A település azon alföldi kisvárosok sorába illik, amelyek a XIV. században mezővárosi kiváltságokat kaptak, majd ezek birtokában kisebb regionális gazdasági és kulturális központtá tudtak fejlődni. Mezőtúr a hódoltsági időszakban nem pusztult el, ez a XVIII. században némi lépéselőnyt jelentett a környező városokkal szemben, ugyanakkor igazán komoly növekedésre nem volt képes, mert a viszonylag fejlett mezőgazdaság mellett a XIX. század második felében az ipari (gyáripari) termelés aránya elmaradt az országos átlagtól. A kézműipar jóval kisebb profittal termelő ágai híressé tették a települést (szűcsmunkák, fazekasság, szőnyegszövés stb.), de ezek komoly fejlődést nem tudtak a városnak biztosítani. Ugyanakkor igaz az is, hogy a 22–25 ezer fő körüli lakosságát folyamatosan képes volt megtartani még a XX. század utolsó harmadáig.

A gazdag történelemmel rendelkező Mezőtúrnak az 1989-es változásokat követő esztendőkben rengeteg olyan problémával kellett szembenéznie, amelyek gyors megoldását éppen e gazdag és mélyen gyökerező történelem akadályozta: lehetetlen volt az évszázadok óta – és a szocialista időkben is – a mezőgazdaságra épülő helyi gazdaságot, termelési szerkezetet átállítani a modernizálódó-globalizálódó világ kihívásaira gyors választ adó formákra. Ez az átállás azóta is folyamatos, előnyei, hozadékai és hátrányai egyszerre jelentkeznek, és megmutatkoznak az élet minden területén: pénzügyektől a kultúráig, vidékfejlesztési stratégiáktól a középiskolai órák tananyagáig.

Új és nehéz szerep ez tehát, és a szerkesztők e kifejezetten nem a monográfia összeállításának szándékával készült tanulmány-

gyűjteményben arra tettek kísérletet, hogy több tudományág képviselőjét felkérve, pillanatfelvételek felvillantásával próbáljanak egy nem teljes, de mindenképpen jellemző képet festeni a XXI. század magyar-alföldi kisvárosairól – azért e többes szám, mert a mezőtúriak problémáit vagy sikereit jellemzően a többi, hasonló adottságokkal rendelkező város is magáénak tudhatja.

A tanulmányok összegyűjtésének említésénél rögtön ki kell emelnünk a szerkesztők talán legnagyobb eredményét: képesek voltak egy olyan értelmiségi kört megmozgatni (írásra bírni), akiknek többsége helyi, tehát vagy a városban él, dolgozik és tudományos munkát is folytat, illetve ha nem is lakóhelye Mezőtúr, de a rokonság, vagy a középiskolai, főiskolai évek kötik a városhoz. Azaz, olyan belső (bennfentes?) ismeretekkel rendelkeznek, amelyeket a kívülről érkező kutató vagy sosem, vagy csak nagy ritkán képes megszerezni.

A szerkesztők, akik társszerzői is a kötetnek, előszavuk után három nagyobb egységbe osztották a tanulmányokat.

Az első címe: *Kisváros a tájban*. A földrajztudomány dominál ezeken az oldalakon, hiszen az emberek lehetőségeit nem kis mértékben a táj lehetőségei határozzák meg. Kiemelve az öt tanulmányból kettőt, a Tóth Csaba–Plásztán József Zsolt–Négyesi Gábor–Túri Zoltán szerzőnégyes a természeti viszonyokat foglalta össze olyan pontossággal, amire az elmúlt 30 évben nem volt példa, míg *Molnár Ernő* a mindenkit érintő alapkérdéseket járta körül *Gazdasági alapok és népességmegtartó képesség a XXI. századi Mezőtúron* című írásában.

A második tartalmi rész *Az alföldi kisváros társadalmi-gazdasági átalakulása* címet kapta. Forray R. Katalin Kozma Tamással közösen jegyzett cikke, valamint Achs Károly és Fehérvári Anikó írása az iskolákat, a helyi oktatást vizsgálják-mutatják be, hogy a környék-régió egyik legfontosabb iskolavárosa (valaha két országos hírű gimnázium, szakmunkásképző, főiskola működött itt), az oktatási intézmények és az ott dolgozók miként formálódnak-szenvednek az éppen aktuális oktatáspolitikai irányoktól. Ezen irány-meghatározóknak szíves figyelmébe ajánlható ez a három tanulmány, talán érthetőbb lenne számukra is: az, hogy az iskolával „éppen mi van", egy ilyen kisvárosban nem csak az adott intézmény és a minisztérium zárt ügye, hanem évtizedekre meghatározza az egész település jólétét vagy leépülését.

A pártok helyi szerepéről szól Papp István történész, míg Csurgó Bernadett, összehasonlítva a mezőtúri Túri Vásárt a nyugati végeken, Őriszentpéteren megrendezésre kerülő Őrségi Vásárral, a közösségek saját értékeinek kommunikálását mutatja be.

Mozaikok a város életből a címe az utolsó szakasznak, amelynek szerzői már kifejezetten a helyi társadalomra és az ahhoz kapcsolódó intézményekre fókuszálnak. A tanulmányok egy része esszészerű írás, ilyen Papp István *Az utolsó zsidó* című munkája, vagy Bartha Júlia a helyi múzeum létrejötte és a polgárosodás kapcsolódási pontjait bemutató sorai. Az iskolák témakörét folytatva Bodorik Sándor a híres Református Gimnázium utóbbi évtizedeit elsősorban a mindennapi diákélet szemszögéből írja le szemléletesen.

Gombás István utóbbi kutatásai a helyi kórház történetére vonatkoznak, míg Kiss Andrea a helyi cigányságról jegyez e kötetben tanulmányt. Tolnay Gábor egy évtizedes kutatásának két „főszereplőjét", Bereczki Mátét és Dörgő Dánielt, azok életét és barátságukat mutatja be gazdagon adatol összefoglalásában.

A település polgármestere, Herczeg Zsolt rövid ajánlásában arról ír, hogy egy ilyen kötet egy önkormányzat számára segítség lehet. A pozitívumokat ki tudja emelni, a rossz tendenciák elé tud menni, vagy segítséget adhat azok megállításában. Ehhez fűzzük még hozzá, hogy egy efféle, alulról építkező tanulmánygyűjtemény jóval nagyobb tudásanyaggal rendelkezik, valamint

sokkal inkább tartalmaz valós tudást, mint a legtöbb megrendelt hatástanulmány. Nem csupán a kép reálisabb, de a szerzők, akik kötődnek a kutatott terephez, vissza tudnak hatni arra, véleményformáló hatásuk mellett alapvető segítségei lehetnek modernizációnak, szemléletváltásnak. Persze akkor, ha van rájuk igény.

Helyben maradás, vidéki értelmiség, fenntartható fejlődés, vidékfejlesztés, élhető vidék – a rendszerváltás óta ezek a kifejezések már-már mantrává váltak, néha bizony üres szavakként. E kötet írásai azonban életszagúan, valóban írástudók által, azok felelősségtudatával töltik meg ezeket a szavakat értelemmel és a tenni akarás szellemével.

A kötetet ötvennél több fekete-fehér fotó, valamint két tucat grafikon és térkép színesíti. A szerzőket a kötet végén rövid pályarajzok hozzák közelebb az olvasóhoz.

(*Forray R. Katalin–Kozma Tamás–Molnár Ernő* [szerk.]: Mezőváros új szerepben. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2016. 252 oldal)

Pusztai Zsolt

MÓD LÁSZLÓ KÖNYVE AZ ALSÓ-TISZA MENTI ÁRTÉRI SZŐLŐSKERTEKRŐL

Az ember, ahogy a természeti adottságokkal bánt, az mindig kultúraképző és kultúrajelző tényező volt. A vízzel való együttélés, de az árvíz elleni védekezés, a víz adta lehetőségek kihasználása a vizek mellett élők mindennapjait meghatározták. A gyors folyású, magas térszinről az Alföldre érkező folyók lelassultak, kanyargós medrűekké váltak, kisebb-nagyobb vízborította területeket alakítottak ki a rövidebb vagy tartósabb árvizek hatására. Az árvízmentesítés 1807 óta leginkább társulati formában valósult meg. A folyószabályozások előtt az időlegesen vízjárta területek nagyjából az ország ötödét érintették. A hosszabb-rövidebb ideig víz alá került földeket is használták és hasznosították, a kényszerű természeti adottságot a saját javukra fordították a vízborította területek lakói. Az 1846-ban megkezdett, elsősorban a Tisza-szabályozási munkálatok során a kanyarulatokat átvágták, a vizet rendezett mederbe terelték, az áradások ellen megfelelő védőtöltéseket építettek ki. A Tisza szabályozása az egyik legnagyobb szabású tájalakítást jelentette, ami az Alföld ökológiai és vízrajzi viszonyát átalakította. Ezeknek a munkálatoknak a fénykora az 1880-as évekre esett. Az árvízvédelemben még minden birtokos érdekelt volt ekkor, de az öntözésben, a csatornák kiépítésében viszont már nem. A védőtöltések és a folyómeder közt kialakult területek kerti műveléséről, jogszokásairól, hagyományairól szól Mód László könyve, amely egy megvédett PhD-dolgozat továbbgondolt eredménye.

Az utóbbi évtizedek történeti néprajzi kutatásai hívták fel a figyelmet arra, hogy a korábban egységesnek tekintett alföldi szőlőkultúra több nagy régióra osztható. A Duna–Tisza közén és a Dél-Tiszántúlon egy középkori gyökerekkel rendelkező szőlő- és borkultúra emléke lelhető fel, ezzel szemben a Tiszántúl északi felében, a Hajdúságban, a Nagykunságban, a Nyírségben és Békés megyében az előbbinél jóval fiatalabb kertes szőlőműveléssel számolhatunk. Az összefüggő, zárt területek elnevezése alapján az első régió a *szőlőhegyek*, míg a második a *szőlőskertek* vidékének nevezhető.

A harmadik nagy és Mód László által ebben a monográfiában vizsgált szőlőművelés, a fentebbiektől eltérő szőlőkultúra, a folyók és a töltések közötti térségben alakult ki, amely több Tisza és Maros menti település határában (Szentesen a Kis Tisza-sziget, a Zsup-sziget, Hódmezővásárhelyen a Körtvélyes határrészen, az Atka határrészen és a Barci-rét közelében, Mártélyon a mártélyi és a körtvélyesi holtágak között, Szegváron az Osztorai Holt-Tisza mentén, Mindszenten, Makón, Apátfalván stb.) a XIX. szá-

zad végén és a XX. század elején jött létre szőlő- és gyümölcstelepítések révén. Ezekben a víz ölelte, vagy víz közeli kertekben a szőlő-gyümölcs-zöldségnövények (elsősorban a tápanyag- és vízigényes káposztafélék) gondozása, de akár a szántóföldi növénytermesztés is speciális ismereteket, művelési módszereket igényelt, hiszen az ártéren vagy hullámtéren gazdálkodóknak valamilyen módon, de mindenképpen alkalmazkodniuk kellett a természeti környezethez. A víz pedig nagy úr volt, évente kisebb-nagyobb rendszerességgel elöntötte a megmunkált földeket. Aki hallotta már az emelkedő vízszint miatt a földből kiszoruló levegő sípoló, sistergő hangját, soha sem felejti el ezt az ördögi jelenséget. Előfordult még az is – bár ritkán –, hogy 3–4, de akár hét árhullám is akadályozhatta a vegetációs időszak alatt a normális munkákat. Ilyenkor a szüret a víz alól, a gyümölcsszedés pedig csónakból történt – ahogy a szerző említette. Az ártéri gazdálkodás sok ősi, régi formát, szakismeretet őrzött meg, amit Andrásfalvy Bertalan és Égető Melinda kutatásaiból jól ismerünk. Mód László összehasonlítás céljából igyekezett bevonni olyan településeket, amelyek nem a kutatási területen találhatók, így Nagykörűt, Zentát, valamint intenzív levéltári vizsgálattal és a helyi sajtótermékek feltárásával mélyítette és szélesítette a monográfiát. Mindezt elméleti keretek alátámasztásával, idegen nyelvű és magyar szakirodalmi ismeretek felhasználásával a determinizmus és a posszibilisták ökológiai antropológiája tételeit gazdagította főleg Borsos Balázs és Viga Gyula nyomán.

Az ártéri szőlőtermesztés alapos monografikus igényű feldolgozását azonban csak most kaptuk meg a szerző jóvoltából. Az Alföld szőlőkultúrájában ugyanis egy új fejlődési fokozatot képvisel az ártéri, aminek oka, hogy a vizsgált gazdálkodási forma a folyók és az árvízvédelmi töltések közötti térséghez kapcsolódik, ahol csak és kizárólag a magasabb fekvésű övezetekben folytatható sikerrel. A szerző helyesen különíti el az ártéri szőlőtermesztés fogalmát az alapvetően különböző ligetes szőlőműveléstől, amely egyfajta átmenetet képez a gyűjtögetés és a szőlőtermesztés között, noha a folyóparti galériaerdőkből sok adatunk van az élőfára futtatott szőlőtőkék gondozásáról.

Az ártéri szőlőművelés sok hasonlóságot mutat az alföldi borvidékre jellemző szőlészeti-borászati technológiával, amelynek az a magyarázata, hogy a folyó és a töltések közötti területen szőlőt telepítő birtokosok az ármentes határrészekben bevált ismeretanyagot próbálták alkalmazni. Így ez a szőlőkultúra a paraszti és a polgári-értelmiségi szőlő-bortermelés jegyeit hordozta a XX. század elejétől.

A címhasználatban az „Alsó-Tisza" érthető, hiszen általánosan használt fogalomról van szó, de nem biztos, hogy helyesen. A *Magyar Néprajzi Lexikon* szerint is „Tisza-mente" van, amely a Tisza alsó folyásának jobb partján a Horgostól Titelig húzódó városok és községek területének összefoglaló megnevezését jelenti. A trianoni határmeghúzás után ez a terület ma Szerbia része, a Tisza-szakasz alsó térsége Magyarországon valóban a könyvben vizsgált régió, de történeti néprajzi értelmezés alapján a könyv címéből Magyarország neve hiányzik, hiszen a Szerémséggel határos Tisza–Duna közi területek, mint az igazi Alsó-Tisza menti területek említésre sem kerülnek, pedig ártéri részek bőven voltak itt is. Vagyis a helyes cím ez lett volna: *Ártéri szőlőskertek Magyarországon az Alsó-Tisza mentén*, *vagy A magyarországi ártéri szőlőskertek az Alsó-Tisza mentén*.

A könyv fő kérdése, hogy az ártéri szőlőkre mennyire vonatkozott, vonatkozhatott-e a Darányi Ignác minisztersége alatt, de már korábban Festetics földmívelési miniszter által kidolgoztatott 1896. évi V. tc., amely megújíttatta a hazai szőlő-bortermelést a filoxéra pusztítása után. A törvény elvileg érvényes volt minden magyarországi szőlő-

termesztő területen, de milyen mértékben hatott az ártereken, vagy ezek úgymond törvényen kívüliek voltak, a kötött talajú hegyvidéki és az immunis talajú homoki szőlőkhöz képest? Ha igen, milyen mértékben, és mennyire konzerválták az ártéri területek a hagyományos paraszti szőlőtermesztést, borászatot? Izgalmas a kérdés, és a szerző a monográfiában igyekszik is több oldalról megvilágítani mind a birtoklás, mind a szőlőkultúra kibontakozása, mind a technológia, mind az ártéri gyümölcs- és zöldségtermesztés, mind a birtokoscsoportok, mind a szőlőskerti építmények és szervezeti kereteinek: a közlekedést megkönnyítő kompok, átkelők történeti néprajzi vizsgálata során. Mindezek révén jut el – a részletes tanulmányozás után – a végkonklúzió levonásához, az alkalmazkodás kérdésköréhez, az alkalmazkodási stratégiák ismertetéséhez, a lokális tudás nélkülözhetetlenségéhez.

A szőlőtelepítés során alkalmazott, talajforgatás nélküli, gyökértelen, sima szőlővesszőt felhasználó ültetési technológia a kedvező talajadottságokkal magyarázható, valamint azzal a körülménnyel, hogy az árvizek miatt itt a filoxéra pusztításával nem kell számolni. A trágyázást a folyó által lerakott termékeny hordalék feleslegessé tette. Az ártéri szőlőtermesztés sajátossága volt az áradásokat követően a dús vegetáció rendszeres irtása, amelyhez esetenként a speciális munkaeszközök használata kapcsolódott. Az árvizek után kötötté vált, cserepesedő földfelszínt fel kellett lazítani. A metszésmódnál, a szálvesszőre metszés az időszakos vízborítással függhetett össze, amit az elterjedt *saszla* (*Chasselas*) csemege- és borszőlőként is használható fajta révén is elterjedhetett. Érdekes, hogy az országhatárhoz közel mennyi szerb eredetű szőlőfajta terjedt már el. A magasművelés megjelenése, a szerző szerint, egyértelműen a növekvő vízszintekkel és az elhúzódó áradásokkal magyarázható, ami azért szolgálhat számos tanulsággal az újfajta művelési eljárás széles körű elterjedésének magyarázatához, mert a természeti környezet kihívásaira adott emberi válaszként értelmezhető, amely a megváltozott ökológiai viszonyokhoz történő alkalmazkodás részét képezte. Azért azt is tudni kell, hogy a magasművelés Magyarországon az 1960-as évek végén, az 1970-es évek elejétől terjedt el üzemi méretekben a Lenz Moser-féle magasművelés formájában, ami egyféle példát is jelenthetett. A sok víz miatt, a nagy páratartalom számos gombabetegségével, erőteljes támadásával kellett számolni, ami a gazdáktól intenzív növényvédelmi munkát igényelt.

A számos még ismeretlen népi területmérték közül is napvilágra került a kutatás révén az un. *részlet*, ami hat sor szőlőt, kb. 250 négyszögölt foglalt magában.

Az ártéri szőlőskertek ideiglenes építményeinél a föld-vályog falazatokat a természeti feltételek nem tették lehetővé. Olyan építkezési technikát alkalmaztak, amelynek segítségével a kisebb-nagyobb árvizek pusztításait minél kisebb kárral átvészelhették. Ezek az épületek-hajlékok egyszerűek, de praktikusak, a célnak megfelelőek voltak.

Az alkalmazkodás tehát a természeti környezet kihívására adott válaszként értelmezhető, amely magában foglalta az ártéri szőlőtermesztésre jellemző sajátos lokális társadalmi szerveződési formákat is. A szerző kutatásai irányították rá a figyelmet arra, hogy a folyószabályozások után a hullámtéren nemcsak az ártéri gazdálkodás élt tovább, hanem nagy területeken a szántóföldi növénykultúrák is megjelentek.

A szőlőgazdálkodás szorosan összekapcsolódott a gyümölcstermesztéssel, amelyet gazdag fajtaállomány jellemez máig. Érdekes, hogy az Erdély-szerte nagyon ismert régi fajtát, a *fűzalmát* itt alig ismerik, de az ártéri gyümölcsösök létesítésekor meghonosított amerikai *jonatán* fajta ismert és a régi fajták kárára előtérbe került a *golden deliciosus* fajtával együttesen. A gyümölcs

azonban mindezek ellenére a kétszintes termesztésben a szőlő mellett csak kiegészítő szerepet töltött be, viszont Mártélyon mégis meghatározónak számított. Itt említem meg, hogy az 1895. évi országos mezőgazdasági statisztika községsoros adatai a községek határában álló és termesztett gyümölcsfákról is fafajonként pontos kimutatást adtak, jó lenne tudni, vajon ebbe az ártéri gyümölcsös fái is beleértendőek-e? A nagy fajtaszámot az oltogató „tudós emberek" ügyes kezének is köszönhetjük. A nagy páratartalom az ártéri gyümölcsöskertekben a különböző levéltetvek nagymértékű elterjedésének is kedveztek, ami ellen nikotint használtak, és nem a pajzstetű ellen, amely csak később terjedt el karantén kártevőként. A gyümölcs a népi táplálkozásban is fontos szerepet kapott, a sokféle felhasználásából viszont hiányzik a gyümölcsecet készítése.

Az ártéren gazdálkodó birtokos közösségek a szerző szerint sajátos lokális tudással, természetismerettel rendelkeznek, ami nélkülözhetetlen az ártér sokoldalú hasznosításához. Olyan komplex, a természeti viszonyok ismeretén alapuló alkalmazkodási stratégiát említ Mód László, amelynek segítségével a birtokosok leghatékonyabban voltak képesek kiaknázni a természeti erőforrásokat. A szintkülönbségek alapos ismerete fontos részét alkották a lokális tudásnak, ami lehetővé tette az időszakos vízborítástól függően az egyes termelési övek (szántóföldek, szőlőskertek stb.) kialakítását. Az ártéri szőlők művelését elősegítette az is, hogy nem kellett a rettegett kártevőtől, a filoxérától tartani, így jóval olcsóbb volt a szőlőtermesztés, még olyan nehézségek ellenére is, mint az árvizek. Az ártéri szőlőskertek tulajdonviszonyaiban az 1960-as évek végén következtek be mélyreható változások, amikor a hullámterek egy része a termelőszövetkezetek használatába került, amelynek eredményeként a szőlő- és a gyümölcstermesztés megszűnt. Azonban azokon a településeken tovább élt, ahol az ártéri parcellák magántulajdonban maradtak.

Mód László szép és gondos monográfiája jól mutatja az ember és a természet kapcsolatát, változását, a természet tiszteletét a leigázás helyett. Csak reméljük, hogy kutatásait pl. a párakedvelő régi gyümölcsfajták irányába mint etnopomológiai kutatás tovább folytatja, és hasonló tartalmas írásokkal gazdagítja majd az anyagi kultúra területét!

(*Mód László*: Ártéri szőlőskertek az Alsó-Tisza mentén. Szerk: *Báti Anikó*. Életmód és Tradíció 15. MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest, 2016. 266 oldal)

Csoma Zsigmond

CIVIL ÉLET A TÖRVÉNYEK ÁRNYÉKÁBAN

A számos helytörténeti, a társadalomtörténet valamely szegmensét bemutató könyvek között alig találkozhatunk egy térség valamely időszaka alatti jogalkalmazását bemutató művel. Ennek bizonyára oka az is, hogy a szerzőknek egyszerre kell rendelkezniük általános és regionális kortörténeti, jogi, jogtörténeti és kutatás-módszertani ismeretekkel, s nem kevésbé olyan szövegalkotó készséggel, amely megfelel a szakma és a téma iránt érdeklődő civilek elvárásainak.

A Veszprémi Törvényszék két munkatársa (bírósági titkárok) maradéktalanul teljesítve e feltételeket, olyan jogtörténeti könyvet alkottak, amely nem csak önmagában kiváló munka, hanem minta is lehet hasonló mű elkészítéséhez. A szerzők a témához illeszkedően jó szöveg-illusztráció aránnyal biztosítják a kötetben történő elmélyült olvasást és a képekből, a dokumentumokból a múlt, a konkrét történések megidézését.

A könyv a Veszprémi Királyi Törvényszék (kis évcsúszással) a hazai polgári kor 1872–194) közötti történetét, személyiségeit mutatja be. Ennek jog- (igazság-) szolgáltatási és helytörténeti fontosságát a törvényszék elnöke, dr. Némethné dr. Szent-

gály Edit Katalin így fogalmazta meg: „*A Veszprémi Törvényszék épülete történelmi környezetben, Veszprém szívében, a város egyik legszebb, legizgalmasabb helyén található. A megyei-városi igazságszolgáltatás ezen fellegvárában az egykori bírósági élet szervesen kapcsolódott a város mindennapjaihoz, így nem csak a bíróság, hanem Veszprém története szempontjából számos, eddig fel nem tárt, jelentős adalékkal szolgál a mű.*"

A szerzők kutatásaikról, céljukról az *Előszó*ban így írtak: „*Munkánk során összegyűjtöttük és rendszereztük a fennmaradt, bár elég hiányos bírósági iratokat, korabeli újságcikkeket, valamint helytörténeti műveket. Ennek eredményeként rajzolódott ki a törvényszék működésének 1872-től 1945-ig tartó időszaka, természetesen a teljesség igénye nélkül. A könyv írásakor különös figyelmet fordítottunk arra, hogy ne csupán a jogász szakma képviselői, hanem valamennyi történelemszerető érdeklődő örömmel vegye a kezébe és forgassa lapjait. A királyi törvényszék mindennapi életének, az ott dolgozók tevékenységének bemutatását eredeti dokumentumok másolatai, korabeli képeslapok, fényképek és érdekes jogesetek színesítik.*"

A kötet első fejezetében áttekintést kapunk az igazságszolgáltatás XVIII–XIX. századi Veszprém vármegyei eseményeiről, arról az időszakról, amikor a megyeszékhely még csak mezővárosi státusú volt. Ugyanis a törökök kiűzése után a település 1629-ben elveszítette szabad jogállását: ismét a püspök földesúri joghatósága alá került. Ma már jogtörténeti érdekességű az a rendelkezés, amely még a XIX. század első felében is pontosan indokolta és rögzítette, hogy kiket válasszanak meg a jogszolgáltatást ellátó tisztségekre: „*Minthogy minden jó Rendtartásnak fundamentoma az isteni félelem, a' józan, s jámbor élet, és a' Törvény; azért is szükséges, hogy minden Nemes Helységek Bírónak, Perceptornak, Notáriusnak, Tanácsnak, avagy Elöljáróknak, Eskütteknek vagy Kis-Bíráknak mindenkor Istent félő, józan, jámbor, és a' mennyire lehet, tehetős embereket válasszanak…*" (Ez utóbbi kitétel nyilvánvalóan a megválasztottak anyagi függetlenségére történő utalás volt, amellyel megelőzhető az anyagi befolyásolhatóságuk. Ugyancsak történeti érdekességű – de ennek erős családi gazdasági vonatkozásai is voltak –, hogy a vármegyei törvényszék tagjai májusban hazamentek birtokaikra gazdálkodni és csak augusztus 20-a után kezdődött újra a törvénykezés.)

A Veszprém városi törvényszék felállítására az 1860. évi császári rendelkezést követően került sor, mely azonban 1864-ben megszűnt, mert „*Veszprém városa az első folyamodású bíráskodási jog gyakorlatát, tekintettel vagyoni állapotára, megtartani nem képes és nem is óhajtja…*" A folyamatban lévő ügyek átkerültek a vármegyei törvényszékhez. A városi törvényszék 1872-ben kezdhette meg újra a működését. (Ennek öt év múlva lesz a 150. évfordulója, amely alkalmat ad majd arra, hogy a tervbe vett további kutatások alapján bővebb törvényszéktörténeti kötet jelenjen meg.)

Igen változatos volt a jogszolgáltatást ellátó szervek, szervezetek várbeli elhelyezése, amelyről a kötet második fejezetében olvashatunk. A kontinuitás megmaradt: ma is az egykori (természetesen több alkalommal átépített, korszerűsített, bővített) épületben működik a törvényszék és működnek más jogszolgáltatók.

Külön fejezet tartalmazza a veszprémi önálló igazságszolgáltatási szervezet kialakulása és felépítése történetét, amely a kötet lényegi, terjedelmes része. Ebben kerültek ismertetésre a bírósági szervezet változásai, a bírói hivatásról és az előmenetelről szóló törvények és rendelkezések, valamint a bírósági eljárásokra vonatkozó részletszabályok. Mindegyikben megjelennek a helyi vonatkozások, többnyire sajtóhírek, közlemények alapján (részben eredeti szövegekkel). Ez utóbbiak különösen érdekes

jog- és köztörténeti adalékok az olvasók számára. A helytörténeti kutatásokat segíti, hogy a Veszprémi Királyi Törvényszék alá tartozó járási bíróságoknál felsorolták a hozzájuk tartozó településeket, s ezzel a településmonográfiákat (vagy más műfajú lokális köteteket) készítők könnyen megtalálhatják a vonatkozó iratok lelőhelyét. A törvényszék ügyforgalmával kapcsolatban egy jellemző adat: 1889-ben 28 960 beadványt intéztek el.

A törvényszék – ha különleges helyzet adódott – statáriális bíróságként is működött (1887-ben főképpen a Dunántúlon kóborló zsiványok megfékezésére, elítélésére vezették be). A hivatalos kapcsolatok (bíróság – ügyészség, bíróság – ügyvédi kar, bíróság – egyház stb.) mellett számos kollegiális együttműködési forma alakult ki (közös névnapok, beiktatási ünnepségek, személyes évfordulókon köszöntések, jogászbálok stb.), amelyek az alkalmazottak, a tisztségviselők magánemberi arculatát mutatják be a tovatűnt múltból.

A kötet két utolsó fejezete archontológia, amelyben a törvényszék elnökeinek és bíráinak életrajza kapott helyet, és működésük néhány jellemző esete színesíti a róluk szóló adatszerű ismertetést. Ez az életrajzi összeállítás azért is fontos, mert az e részben felsoroltak közül a legtöbben nem szerepelnek az igen igényes, több ezer életrajzot tartalmazó veszprémi és Veszprém megyei életrajzi lexikonban.

A kötetben számos szövegközti ábra, táblázat látható, s a szerzők közölték a felhasznált források és irodalom bőséges jegyzékét. E mű Veszprém könyvészetében kiemelkedő alkotás, amely a város története eddig feltáratlan területére irányította a figyelmet.

(*Dr. Jagudits Katalin–Dr. Nagy Ibolya Adél*: Emlékkönyv. A Veszprémi Királyi Törvényszék története 1872–1945. Veszprémi Törvényszék, Veszprém, 2016. 168 oldal)

Tölgyesi József

KUNSZENTMÁRTON KATOLIKUS PAPJAIRÓL

Mindig megrendítő élmény szemlélni egy színvonalas művet, főleg akkor, ha az csaknem egy élet kitartó, elkötelezett munkájának eredménye. Mennyi kutatás, tudás, utánajárás, erőfeszítés, hit, kitartás, isteni szikra, ugyanakkor hány és hány sikertelen próbálkozás, felesleges kör, elveszett irat, hiányzó láncszem, elutasítás, bizonytalanság, várakozás áll a mögött a könyv mögött, amit olyan magától értetődő módon lapozgathatunk?

Ilyesforma kérdések tolultak fel bennem, amikor hosszú várakozás után megpillantottam a többek között *Nagykunságért*, *Jászságért*, *Jász-Nagykun-Szolnok megyéért* díjas Józsa László díszpolgár-helytörténész legújabb tekintélyes kötetét. Különösen helytállóak az iménti kérdések, ha figyelembe vesszük azt, hogy ez a közel hétszáz oldalas könyv „csupán" töredéke annak a hatalmas életműnek, amelyet a több tucatnyi kisebb-nagyobb monográfia, folyóiratcikk, előadás mellett a kunszentmártoni temetők, kápolnák, keresztek, vallásos tárgyú építmények történetét részletesen feldolgozó *Megszentelt kövek* (1999) és a kunszentmártoni római katolikus nagytemplom történetét, berendezését, a hozzá kapcsolódó eseményeket megörökítő *Isten hajléka az emberek között* (2009) című kötetek fémjeleznek. A most megjelent életrajzgyűjtemény ugyanakkor nem csak a kunszentmártoni helytörténeti irodalomban tölti be megkerülhetetlen szerepét, hanem tartalmában, színvonalában, kivitelében is kiválóan illeszkedik a rokonvárosok (Jászapáti, Jászberény) hasonló tematikájú, az elmúlt években megjelent reprezentatív köteteinek sorába, nem beszélve e három település (egyház)története között fennálló számos közös pontról.

A friss mű a szerzőtől megszokott módon tudatos és pontos szerkesztői munka eredménye: az évtizedek alatt hangyaszor-

galommal felhalmozott hatalmas információmennyiséget következetes logikával formálta egységes egésszé. A gyűjtemény a teljesség igényével készült, célja az Árpád-korig eredeztethető Kunszentmárton török utáni, a jászapáti kirajzásnak köszönhetően 1717–1719 között újra benépesült település közel három évszázados egyháztörténetéből felvázolni az ott működő, onnan elinduló, illetve a településhez valamilyen módon kötődő lelkipásztorok életrajzát. Így kerülhetett egy társaságba a hőlégballon-kísérletező Szablyik István és a Haynau-féle megtorlás nagyváradi püspök-áldozata: Bémer László; a magyar meteorológia úttörője: Hegyfoky Kabos papköltőkkel: Demeter Istvánnal, Ágoston Juliánnal, Csépány Lászlóval, vagy éppen korának világszerte ismert hitszónoka, Tóth Tihamér püspök napjaink nagy művészettörténészével, Szilárdfy Zoltánnal.

A könyv négy nagy egységet alkot. Elsőként a huszonnyolc kunszentmártoni plébános életrajza olvasható, majd a mintegy 170 káplán életútja követhető nyomon, mindenütt természetesen a kunszentmártoni időszakot a középpontba helyezve. Sokan már e két fejezet megírása után befejezettnek tekintették volna a téma feldolgozását, de könyvünknek ez még csak az első fele. A következő nagy egység a *Kunszentmárton papjai* címet viseli, azaz a helyben született, az onnan származó és „egyéb jogcímeken" oda kerülő lelkipásztorokkal ismerkedhetünk meg.

Az utolsó száz oldal az 1940-ben Kunszentmártonban letelepedett kármeliták helyi vonatkozásaira irányítja a figyelmet, így még inkább kitágul a horizont. A szerző precízen sorra veszi az alapítástól napjainkig a rendházban valaha is tartózkodó atyákat, laikus testvéreket, valamint a kommunizmus idején plébánosként itt működő egri egyházmegyés lelkipásztorokat. Megrázó kordokumentum a kötet utolsó egysége, amely az 1950 júniusában a kunszentmártoni kármelita rendházba deportált 37 ciszterci életrajzán keresztül a sztálinista vallásüldözés egy fejezetét örökíti meg.

A szöveg közben elhelyezett nagyszámú fekete-fehér és színes képeken túl tovább gazdagítják a kiadványt a függelékben közölt áttekintő táblázatok, források és néhány, a témához kapcsolódó vers, amelyek jelentős részét a könyvben szereplő papok írták.

A szerző mellett ki kell emelnünk Barna Gábor professzor úr fáradhatatlan munkáját, aki nem csupán a lektori feladatokat látta el a tőle magszokott alapossággal, hanem a reménytelen körülmények ellenére biztosította a kötet kiadását, oroszlánrészt vállalva a technikai-anyagi háttér előteremtésében is.

E néhány rövid utalásból is kitűnik, hogy a könyv jóval túlmutat a szűken vett helytörténeti érdeklődésen, hiszen a több száz változatos életúton keresztül érdekes és értékes adalékokkal gazdagodott nem csupán a katolikus egyháztörténet, hanem a tudomány-, művészet-, irodalom- és társadalomtörténet is. A kötet nem csak a kunszentmártoniak, vagy a történelem iránt érdeklődők számára lehet érdekes, hanem akár pasztorális szempontból is haszonnal forgatható. A részletes és objektivitásra törekvő életrajzokból bizony számos konfliktus, egyházközségi nehézség, probléma, ugyanakkor praktikus papi bölcsesség, leleményesség, megoldási lehetőség, missziós tevékenység is kirajzolódik, amelyek e gyakorlati szempontból is izgalmassá teszik a mű tanulmányozását. Mindezek által Józsa László lehetőséget teremt, hogy az olvasók az életrajzokon keresztül átéljék a könyv címében felidézett ősi misekezdő zsoltár-imádság áhítatát és megízleljék annak méltóságát: „*Introibo ad altare Dei*", azaz: „*Bemegyek az Úr oltárához.*"

(*Józsa László*: „Introibo ad altare Dei". Kunszentmárton katolikus papjai. Helytörténeti Múzeum, MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Kunszentmárton–Szeged, 2016. 676 oldal)

ifj. Benke Tibor

ELLENÁLLÁS A KOLLEKTIVIZÁLÁSSAL SZEMBEN ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGON

Milyen volt a kollektivizálás, tsz-szervezés egy északkelet-magyarországi kisfalvas régióban? Miként tüntettek az asszonyok férjeik mellett a tsz-be való belépési nyilatkozatuk visszavonásáért? Hogyan viszonyult a hatalom az összezáró tradicionális faluk, a nőtüntetőkkel szemben? Ezekre adja meg a választ mintaszerű kutatása eredményeként Farkas Gyöngyi történész-muzeológus új társadalomtörténeti, parasztságtörténeti kötete.

A Mezőgazdasági Múzeum történész-muzeológus kutatójának könyve az 1950-es évek vidéki tiltakozásait, a hatalommal szembeni ellenállási mozgalmait mutatja be, elsősorban Szabolcs-Szatmár-Bereg falvaiban, Tyukodon, Porcsalmán, Nyírcsaholyban és a Bökönyben történtek alapján. A levéltári források fokozatos hozzáférhetővé válása tette lehetővé a parasztság eddig kevéssé ismert szerepvállalásáról alkotott kép megrajzolását.

1951 márciusában Tyukod és Porcsalma közvetlenül előtte termelőszövetkezetekbe erőltetett paraszti lakossága tüntetett napokon keresztül a községi tanács előtt belépési nyilatkozataik visszaadását követelve.

Ugyancsak közös fellépéssel és erőszakos akciókkal próbálták elérni céljaikat 1953 nyarán a megye több községében a Nagy Imre-féle kormányprogram bejelentése után a termelőszövetkezetekből már azonnal kilépni szándékozó tsz-tagok. 1953 nyarának tüntetéseire olyan helyzetben és hangulatban került sor, amikor egyrészt rendkívül nagy volt a falusi lakosság elégedetlensége, másrészt viszont láthatóan engedett a hatalom korábbi szorítása. A tsz-ekbe kényszerből belépett emberek úgy gondolhatták, hogy az adott pillanatban a hatalommal való szembeszegülésük pozitív hatásai eredményesebbek lehetnek, mint annak veszélyei.

1960 februárjában, Nyírcsaholyban szerveztek tiltakozó felvonulást az asszonyok a község kollektivizálása ellen. Nehezebben értelmezhetőek ebből a nézőpontból az 1951-es és az 1960-as megmozdulások a szerző szerint. Tyukod, Porcsalma és Nyírcsaholy lakói ugyanis éppen akkor lázadtak fel, amikor felerősödtek a paraszti társadalom feletti uralom megteremtésére irányuló hatalmi szándékok. Az itteni tüntetéseket a hatalom közvetlen beavatkozása, a községek kollektivizálása idézte elő. Az elnyomás erősödése tehát ugyanúgy kiváltója lehetett a kollektív erőszaknak, mint gyengülése. A községekben lezajlott megmozdulások közös jellemzője, hogy az emberek nem a kollektivizálási kampány során, hanem azután kezdtek el tüntetni, amikor már aláírták a belépési nyilatkozatot, megalakultak a tszek és a megváltozott feltételek között hozzá kellett volna kezdeniük a tényleges munkához. Ekkorra szűnt meg valószínűleg az a sokkhatás, a direkt nyers erőszak miatt, amit a kollektivizálás ténye és megvalósulásának módja okozott. 10 év telt el a szerző által vizsgált időszakból, azonban sok minden nem, vagy alig változott, mások viszont igen a hatalom oldalán. Ez az az időszak, amit a magyar kisüzemi mezőgazdaság széjjelveréseként tartunk számon. Nemcsak a parasztsággal és a mezőgazdasággal kapcsolatos politika, a kollektivizálás módszere változott meg az első erőszakos tsz-szervezésektől. Nagy Imre, az egykori begyűjtési miniszter forradalmi kormányáig átalakultak a paraszti ellenállás meghatározó körülményei is, az 1956-ban szerzett tapasztalatok alapján, mindkét oldalon, az 1960-as évekre.

Nem véletlen, hogy ennek a két évtizednek a parasztságtörténete mind a történettudományt, mind a néprajztudományt egyaránt érdekelte a paraszti tradicionális társadalom átalakulásának vizsgálata során. Elég, ha Varga Zsuzsa, vagy Ö. Kovács József nagydoktori (DSc) történeti vizsgálataira gondolunk, vagy az etnográfus Nagy

Netta PhD megjelent vizsgálatára az utóbbi időszakban.

Felismerték a szerzők és Farkas Gyöngyi is azt, hogy számtalan kérdésre kaphatnak, találhatnak választ, a korántsem egységes masszának tekinthető magyarországi parasztság II. világháború utáni történetének vizsgálatakor. Mindezek jelzik azt a társadalmi igényt, amely a lassan 3 emberöltő távolából is, az egyén és a paraszti közösség mérhetetlen kínt és szenvedést jelentő történetét jelentő időszak megismerése, tanulságai iránt megmutatkozik.

A falusi tüntetések bemutatásához szinte egyedüli forrás a megmozdulások rendőrségi kivizsgálása során keletkezett irat volt. A feltételezett szervezők ellen 1951-ben és 1953-ban az Államvédelmi Hatóság Szabolcs-Szatmár Megyei Osztálya, 1960-ban pedig a Szabolcs-Szatmár Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya „*termelőszövetkezeti mozgalom elleni izgatás*" gyanújával indított nyomozást. Alig találni utalást a párt- és a tanácsi szervek iratanyagában, a nyilvánosságnak szóló propaganda, a sajtó természetesen szintén nem vagy csak nagyon áttételesen adott hírt róluk.

Arra a kérdéscsokorra kereste a szerző a választ, hogyan alakult a parasztság története, mentalitása, miért jöttek létre ezek a tüntetések, miért és milyen helyzetben érezte azt a vidék, hogy forradalmian, nyíltan és a közösség erejével kell fellépnie a diktatúrával, a hatalommal szemben? Egyben milyen szerepe volt a hagyományos, vagy éppen az átalakuló falusi közösségen belüli kapcsolatoknak és a termelőszövetkezetek új munkaszervezetének? Hogyan viselkedett a tüntető tömeg?

Ez az időszak a hatalom részéről nem volt sikeresnek tekinthető, hiszen az ún. utóparaszti hagyományok mutatták meg igazán, hogy nem sikerült végérvényesen kiirtani a paraszti mentalitást, a föld szeretetét még a rendszerváltoztatás után sem.

A szerző majd három évtizedes munkásságában a hatalom és a falusi társadalom viszonyát vizsgálta az 1950-es években. Mostani könyvében azokat a tüntetéseket vizsgálta a kollektivizálás ellen, amiről eddig nemigen tudtunk. A vidék nyugalmát a II. világháborút követő kitelepítések után a mezőgazdaság kollektivizálása zavarta meg, forgatta fel. A szocialista pártállam totalitárius rendszere sem tudta a vidéki, még a hagyományos paraszttársadalom éppen bomlófélben lévő tömegét sem teljes mértékben uralni, irányítani, bármenynyire is szerette volna. A gazdaközösségek ugyanis még éppen annyi erővel rendelkeztek, hogy megakadályozhatták a hatalom monolitszerű uralmát és akaratának alkalomszerű megvalósulását. A könyv a hangos összetűzésekig tartó folyamatot mutatja be, mindazzal az önvédelmi módszerrel, amelyek a parasztkendős vidéki asszonyok viselkedésformáját jellemezte a falusi önérdekvédő társadalomban. Részletesen vizsgálja, mi, hogyan járult hozzá, hogy a férfiak mellett a nők hatásosabban tudtak kiállni. Társadalomtörténeti analizálással az apró, de meghatározó társadalmi szövetet jelentő parasztcsaládi és a hierarchikus viszonyok bemutatásával gazdag palettát mutat fel a nők szervezkedési sikereiről. A társadalomtörténet a gyengék, az elesettek, a kiszolgáltatottak, a női nem, a gyerekek, a paraszti szegény rétegek vizsgálatát az utóbbi majd 100 évben kezdte meg kutatni. A mentalitástörténetre, a szociológiára, a néprajzra, a gazdaságtörténetre, a szexualitástörténetre, ezek eredményeikre alapozva napjainkra szép sikereket mutathat fel, mind külföldön, mind kb. három évtizede Magyarországon is. Farkas Gyöngyi könyve ezek sorába tartozik.

A kollektivizálással szemben a kollektív megmozdulást mutatta be az elnyomott falusi társadalom mint reagálást az elnyomó hatalom ideológiájára. A kollektivizálás elleni falusi tüntetések kiváltó oka a centralizált államhatalomnak a társadalmi önállóság szűkítésére irányuló törekvése volt, a szerző megállapítása szerint. A mestersé-

ges társadalomátalakító szándék hirtelen és erőszakos beavatkozása nem esett egybe a paraszti társadalom belső igényeivel, amit Farkas Gyöngyi hangsúlyozott is.

Az 1953-as tömegmegmozdulások keletkezésében fontos szerepe volt annak a rémhírnek, hogy ha a termelőszövetkezeti csoportok tagjai időben nem jelzik kilépési szándékukat, akkor elszalasztják a régóta várt, kedvező lehetőséget. A hír okozta pánikhelyzet volt a kiváltója annak, hogy az önállósulni kívánó tsz-tagok felléptek a helyi hatalommal szemben. A kollektív akciók kialakulását nagymértékben előmozdították a környező települések sikeres megmozdulásairól terjedő hírek is.

1960-ban a nyírcsaholyi asszonyok mások példájából merítették a bátorságot, hogy szembeszálljanak a község kollektivizálását befejező hatalommal. Az itteni tüntetés létrejöttét az asszonyoknak a kollektivizálás során szerzett, a férfiakétól némileg eltérő tapasztalataival magyarázta a szerző. A kampány során a közvetlen erőszak elsősorban a család döntéshozói, a férfiak ellen irányult. Az asszonyok, a tsz-szervezést a férfiakkal együtt élték át. Tisztában voltak azzal, hogy férjeik kényszerhelyzetben írták alá a belépési nyilatkozatot. Megadásukat a hatalommal, a család gazdálkodásában részt vevő nőkként még korainak gondolták, és további ellenállásra, kitartásra buzdították férjeiket. A tüntető asszonyok nemcsak a kollektivizáló hatalmat akarták befolyásolni demonstrációjukkal, hanem a férfiakat is. Az asszonyok szerepe a többi tüntetésen is kiemelkedő volt. Általában mint feleségek és családanyák vettek részt a megmozdulásokon, és a letartóztatással fenyegetett férfiak védelmében léptek fel, valamint a családjuk biztonságos ellátását veszélyeztető politika ellen tiltakoztak. Elszántságukat az a hit is táplálhatta, hogy a hatalom (a döntően férfiak uralta és képviselt hatalom) a nőkkel toleránsabb lesz, nem büntetheti őket olyan mértékben, mint a férfiakat. Ugyanakkor női rafinériájukban és sajátos női fegyvereikben bízva sikeresnek vélték magukat. A gyengébb nem erősségében, kitartásában, szívósságában hihettek. A falvak asszonyainak megmozdulásai azonban egymástól elszigeteltek voltak, bár a tüntetésekről terjedő híreknek nagy szerepük volt egymás aktivizálásában. A tüntetők célja a kollektivizálás előtti állapot visszaállítása volt.

A történész vizsgálódó módszere a dekódolás után az ÁVH-s nyomozók szövegeiben a valódi események nyomaira való rálelés, amiből azután összeállíthatta az általa legvalószerűbbnek tartott történetet. A szöveg aprólékos elemzésével próbálta kibontani egyrészt a különböző beállítottságú helyzeteket, a szöveg létrehozóinak szándékait, másrészt kereste azokat az utaló nyomokat, amelyekből végül összeállt a kollektivizálás elleni tüntetések igaz története. Ez a feltáró módszer akár a feudális korszak perjegyzőkönyveivel, urbáriumi kérdőpontokra adott válaszaival, egyéb forrásaival is azonos értékű és színvonalú.

A kollektivizálást még nem jelentette az aláírási ívek kitöltése, az csak a kezdetet szimbolizálta. A közös táblák kialakítását és a vetésterv elkészítését a termelőszövetkezeti csoport gyűlésén forszírozó járási kiküldött vagy a parasztportákon az állatok és a gazdasági felszerelések leltározását végző aktivisták elleni fellépés nagyobb sikerrel kecsegtetett, mint a kampány idején a tsz-szervezők tömegeivel vagy a kitelepítéssel fenyegetőző tanácstitkárral való szembeszállás. A lakosság kollektív akcióit az aktiválta, hogy a fentebbiek a gazdálkodók döntő többségét érintették. Az egyéni érdekek egybeestek, megegyeztek a csoport, a közösség érdekeivel.

A nyírcsaholyi tüntetés néhány asszony kezdeményezésére jött létre. A tiltakozó asszonyok toborzása egyrészt célzatos tevékenység volt, másrészt az információáramlás megszokott formáin keresztül is gyorsan terjedt a nem mindennapi megmozdulás híre. Az asszonyok egyenként vagy csopor-

tokba szerveződve járták be a falu utcáit és szólították fel asszonytársaikat a délutáni tüntetésen való részvételre, valamint a további hírverésre. A vállkendőkbe, fejkendőkbe burkolózó asszonyok utcai, házi szervezkedése nem tűnt fel a falusi hétköznapok sorában. A kollektív erőszak akkor jelent meg a tüntetők érdekérvényesítési módszerei között, amikor a helyi hatalmat másként nem tudták együttműködésre szorítani. A konfliktus a belépési nyilatkozat visszavonása, kiadása körüli csatározásokban vált érezhetővé.

Farkas Gyöngyi fontos monográfiája számtalan kérdésre adja meg a választ. Az itteni parasztasszonyok határozott fellépésével, férjeik mellett és érdekében a részben emancipált, de a kiszolgáltatott nő képét mutatják a hatalom erőszakával szemben, a tradicionális paraszti társadalomban, a vidéki Magyarországon, a XX. század közepén. Ez a monográfia, módszere, vizsgálódása, értelmezése révén meghatározó lesz a későbbi kutatásokban és az egyetemi oktatásban is. A kortörténet mellett példa lesz a kollektivizálás, a hatalommal szemben a kiszolgáltatott parasztság történeti néprajzi kutatásával, valamint a nőtörténettel-nemiségkutatással foglalkozók vizsgálódásainál is.

(*Farkas Gyöngyi*: Lázadó falvak. Kollektivizálás elleni tüntetések a vidéki Magyarországon, 1951–1961. Társadalomtörténeti Monográfiák 6. Korall Kiadó, Budapest, 2016. 404 oldal)

Csoma Zsigmond

ÉVKÖNYV BALASSAGYARMATRÓL

Az elmúlt évben látott napvilágot a Madách Imre Városi Könyvtár Évkönyvének 37. évfolyama. Az impozáns terjedelmű, 254 oldalas kötet a teljesség igényével adja közre a város minden kulturális vonatkozású eseményét, rendezvényét, többségében részletes beszámolók, részben rövid megemlékezések, ismertetések és éves összesítésű programlista formájában. A kötet hagyományosan a Madách-ünnepség témakörrel kezdődik. Minden év január 23-án kerül megrendezésre Balassagyarmaton a megyei emlékülés. Ez alkalommal Skuczi Nándor ünnepi megemlékezését olvashatjuk, majd ezt követően Nógrád megye 2014. évi *Madách-díj*asai: Limbacher Gábor néprajzkutató és Vidnyánszky Attila rendező laudációja következik, valamint Kusnyár Evelin festőművész, grafikusé, aki *Horváth Endre-díj*ban részesült. A *Múltidéző* rovatban egy nógrádi textiliparos, Frisch Ignác XIX–XX. század fordulójára eső sajátos életútjával ismerkedhetünk meg érdekes önéletrajzi írása alapján Ács Zsuzsanna közreadásában. Az *Emléknapok* rovatban Jobbágy Károly és Horváth Endre nevéhez kapcsolódó megemlékezések kaptak helyet, míg a *Visszapillantó* címszó alatt Vas Ágnes interpretálásában egy különös életúttal ismerkedhet meg az olvasó, a száz éve született dr. Ember Lajosné Hiba Erzsébet Györgyike közönségszervező, színjátszó, vers- és drámaíró, tojásfestő népművész terjedelmes önéletírására támaszkodó rendkívül színes portréjával. A továbbiakban Cseh Béla és Urbán Árpád tanárokról szóló emlékezések következnek, majd Medvácz Lajos polgármester nyújt áttekintést az elmúlt esztendő városfejlesztésének eredményeiről. A *Műhely* rovatban érdekes vizsgálódást végez a város benépesülésének körülményeiről és népcsoportok szerinti megoszlásának alakulásáról Hausel Sándor, míg a Jásossy Képtár történetét Csach Gábor követi nyomon, továbbá a Palóc Múzeumbarátok Egyesületének alapszabályát adja közre Fényes Bók Szilvia, az egyesület elnöke.

Jól illusztrált, meglehetősen terjedelmes egységet alkot a *Könyvbemutató* rovat, többségében helyi vonatkozású kiadványok ismertetésével, majd emléktábla-avatók, és kiállításismertetők sorakoznak. Ezt követően kerülnek bemutatásra a 2014. évi kitüntetettek: dr. Csekey László *Balassagyarmat*

díszpolgára, valamint a *Balassagyarmatért* emlékéremmel jutalmazottak: Herczeg Hajnalka, dr. Hausel Sándor, Horthy István és dr. Kiss Tamás, továbbá a 2015. évi helyi és országos díjazottak. A honismereti kiadványok sorában is egyedülálló példaként szolgál a következő 31 oldal terjedelmű apró betűs összeállítás *Balassagyarmat rendezvénynaptára a 2015. évre* címszó alatt, amelyet a városi könyvtár helytörténeti dokumentumai alapján, elsősorban az oda beérkező meghívókból állították össze a könyvtár munkatársai. Az időrendben sorakozó események címének, tartalmának közlése után a rendező szerv, személy is feltüntetésre kerül. A terjedelmes közlemény tanúsága szerint az év csaknem minden napjára jutott egy, de inkább több kulturális program. A kötet utolsó terjedelmes fejezetét a nekrológok sajnálatosan hosszú sora teszi ki.

A gondos szerkesztői munkáról bizonykodik a részletes névmutató, valamint a folyamatos számozást követő lábjegyzetek, amelyek száma az első oldaltól az utolsóig ugyancsak 254 tétel. A jelentős honismereti kötet Ács Zsuzsanna és Vas Ágnes szerkesztői munkáját dicséri.

(Balassagyarmati Honismereti Híradó 2015. Szerk.: *Ács Zsuzsanna–Vas Ágnes*. Madách Imre Városi Könyvtár, Balassagyarmat, 2016. 254 oldal)

Selmeczi Kovács Attila

HÍREK

Védelmet kapott a földikutya élettere. Természetvédelmi terület lett a bajai földikutya-rezervátum, ami kulcsfontosságú lépés a faj megóvása érdekében – hangzott el a terület határát jelző tájékoztató tábla kihelyezését követő sajtótájékoztatón 2017. április elején. A 114 hektár kiterjedésű területen az értékes gyep és a különböző állományalkotó fajok megőrzése a cél. A legritkább emlősfajok közé tartozó délvidéki földikutya a világon összesen három helyszínen fordul elő, 600–700-as egyedszámban. Ebből kettő a Kiskunsági Nemzeti Park területén fordul elő, Baján és részben Kelebia–Ásotthalom térségében, a harmadik pedig a szerbiai Vajdaságban. (MTI)

Muzeális intézmények támogatása. 506 millió forint áll rendelkezésre a muzeális intézmények támogatására – jelentette be a kultúráért felelős államtitkár 2017. május 10-én Komlón. Hoppál Péter hangsúlyozta: az idén tizennégy éves Kubinyi Ágoston-program 370 millió forintot tartalmaz az intézményeknek az állandó kiállítások felújítására, új kiállítási akciók létrehozására és infrastruktúra-fejlesztésre. Az idén harmadszor meghirdetett járásszékhelyi múzeumok szakmai támogatását célzó programban pedig 136 millió forintra lehet pályázni a műtárgyak környezetének javítására és a gyűjteményfeldolgozást segítő szakmai munka fejlesztésére. (MTI)

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

Ablonczy Balázs: Keletre, magyar. A magyar turanizmus története. Napkút kiadó. 2016. – A magyar turanizmus tipikusan magyar és teljesen elhallgatott eszméáramlat: akik benne voltak, igyekeztek ennek még a nyomait is eltüntetni, akik meg csak hallottak róla, szent borzadállyal emlegetik a Fehérló-áldozást és a habókos praktikákat. Pedig a magyar közvéleményt legalábbis a 19. szd. eleje óta izgatta a magyarság keleti eredete és nyugati minta követése közti ellentmondás. Ez a könyv nemcsak a turanizmus, hanem a „Keletről való gondolkodásból a politikai konzekvenciák levonásának" története is.

Ablonczy Bálint – Korniss Péter: Kallós Zoltán világa. Helikon Kiadó. Bp. 2016.

Adamikné Jászó Anna: Jókai és a retorika. Trezor Kiadó. Bp. 2016.

„Alsóörs, ez az a hely…" Emlékkönyv Albrecht Sándornak nyolcvanötödik születésnapjára. Szerk.: *Tölgyesi József.* Veszprém 2016. 236 old. – *Hebling Zsolt*: Köszöntő előszó; *Bándi László*: Albrecht Sándor élettörténete; *Bándi László*: Baráti sorok Albrecht Sándornak; *Gubicza Ilona*: Albrecht Sándor 85. születésnapjára; *Novák Edit*: Alsóőrsi Albrecht Sándor 85; *Tölgyesi József*: Köszönet a találkozásunkért; *Zorád Ferenc*: Kedves Sanyi Barátom; *Ács Anna*: Kinek a paszitáját tartották Alóörsön 1886. augusztus 29-én?; *Csiszár Lászlóné*: Endrődi Sándor Alsóörsön; *Csiszár Miklós*: Emlékezés egy veszprémi tanáremberre: Nyakas János (1900–1989); *Decsiné-Kiss Márta*: Albrecht Sándor, a segítő jobb, a tiszta forrás; *Galarits Miklós*: Hol van a Fehérvárra menő hadi út? – A Tihanyi Alapítólevél fehérvéri birtokteste a térképen; *Hogya György*: A veszprémi állatkórház története; *Kovács Endre*: Fényképeim a régi Alsóörsről; *M. Tóth Antal*: Veszprém zenei múltjából – Ruzitska Ignác élete és munkássága; *Márkusné Vörös Hajnalka*: A Balaton-mellék népességtörténetének vitatott kérdései; *Németh Péter István*: Képek daloskönyve; *P. Miklós Tamás*: Gizella (1871), a Balaton második gőzöse; *Sebő József*: Emlékbeszéd Endrődi Sándor szobránál; *Somfai Balázs*: Falunaptól fesztiválig – Napjaink helyi nagyrendezvényeiről; *Tóth Dezső*: A dákai szociális otthon alapításának első évei; *Tölgyesi József*: Iharkút, a megszüntetett bakonyi kisközség, amelynek világhírű lett a neve; *Zatkalik András*: Hullámzik az idő a Balatonnál; *Zatkalik András*: Mécses a hullámokon.

Annus Gábor – Sulyok Hedvig – Tóth Szergej (szerk.): Írások az anyanyelvi készségfejlesztéshez. Szegedi Egyetemi Kiadó. Szeged 2016.

Anyanyelvi táborok Háromszéken 1986 – 1991. Szerk.: *Tulit Ilona*. T3 Kiadó. Sepsiszentgyörgy 2016.

Babós Lajos dr.: Az első aradi vértanú. Tények és dokumentumok Ormai Norbert életéről. Napkút kiadó. 2016. – Ormai Norbert Kossuth Lajos mellett szolgált, s ötezer vadászkatonát állított a szabadságharcba. Az 1848 júliusában még hadnagyi rangban szolgáló Ormait tíz hónap múlva már ezredessé léptették elő, Kossuth kinevezte a honvéd vadászezredek főfelügyelőjévé. Pár nappal azután, miután visszavonult és lemondott beosztásáról, császári fogságba esett, majd a hadbírósági tárgyalása napján kivégezték. Az egykori ezredes életét és halálát máig legendák övezik.

Balázs Géza: Nyelvi barangolások. Napkút. Bp. 2016.

Balázs Géza – Minya Károly (szerk.): Nyelvi esszék. Válogatás. ASZ-Inter. Bp. 2016.

Barna Gábor: Tanulmányok a 18-20. szd-i Kunszentmárton vallási életéből. *A vallási kultúrakutatás könyvei 17.* MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport. Szeged – Kunszentmárton 2015. 196 old. + 8 színes és 56 fekete-fehér ábra.

Barna Gábor (szerk.): Kunszentmárton. Történeti néprajzi tanulmányok. *Táj és népi kultúra 11. Várostörténeti és néprajzi tanulmányok 3.* Szeged 2015. 141 old. + 46 ábra.

Barna Gábor (szerk.): A Szent Domokos Rend és a kunok. *A vallási kultúrakutatás könyvei 22.* MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport. Szeged – Kunszentmárton 2016. 152 old. 28 színes és 26 fekete-fehér ábra.

Barna Gábor – Dezső Dóra – Mészáros János: „Körülölelt téged a megrontott világ". Kunszentmárton 1956–2016. *Várostörténeti és Néprajzi Tanulmányok 10.* Kunszentmárton 2016. 40 old. – *Baldaszti József,* a forradalmi tanács tagja; *Hürkecz Károly,* az ellenzéki; *Szabó József,* az áldozat; *Sinka Jenő*, a tenni akaró gimnazista; *Pintér Márton*, a verselő gimnazista; *Barna Gábor*: Emlékezzünk, emlékezzünk!

Bácsország. Vajdasági honismereti szemle. Főszerk.: *dr. Németh Péter.* Kiadja a Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság. Szabadka 2016. 3-4. 140 old. – A tartalomból: *Németh Ferenc*: Egy elfeledett köztéri királyszobor; *Sarlós István*: IV. Károly király megkoronázása – a bajai levéltári iratok tükrében; *Korhecz Papp Zsuzsanna*: Oláh Sándor festőművészre emlékezve; *dr. Szabó Katalin*: „És jött az ellen…" – Egy pacséri huszárlegény élményei és viszontagságai az I. világháborúban; *Pejin Attila*: A magyar hadviselt zsidók aranyalbuma; *Szlávics Károly*: Csonoplya község katonai szolgálat alól 1907-ben felmentett mezőgazdasági birtokosai és gazdasági alkalmazottai; *Hallai Zoltán*: Első világháborús emlékmű avatása Mu-

zslyán; Pillanatok – sorsok – művek: Moholy-Nagy László szegedi korszakából 1.; *A. Sajti Enikő*: „Viseltem megalázott, nehéz sorsomat…" – Tóth Jenő vasutas dr. Várady Imréhez, az Országos Magyar Párt képviselőjéhez írott levele elbocsájtásáról, 1927; *Dévavári Zoltán*: Küzdés és boldogság – A Népkör mint a szabadkai színjátszás életben tartója (1918–1939); *Valastyán Balázs*: Vitézi telepítések Bácskában a Földművelésügyi Minisztérium Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltségének iratai tükrében; *Virág Gábor*: Topolya 1912. évi (első) utcanévjegyzékének névtani vizsgálata; *Halász Albert*: Bellosics Bálint halálának 100. évfordulója; *Ternovácz Bálint*: Páter Holovics Flórián jezsuita szerzetes élete; *Szász Károly* vizitációs naplója IV.: A délvidéki református misszió 1894-ben; *Szőke Anna*: A kishegyesi templombúcsú; *Pozsár Hajnalka – Pozsár Ferenc*: Építés helyi anyagokból; *Csúszó Dezső*: A szabadkai kápolnák a várostól északra: majorsági, tanyai kápolnák, imaházak; *Szilágyi Mária*: Ballagási hagyományok Magyarcsernyén; *Csőke Márk*: Az eszperantó vajdasági története; *Kunkin Zsuzsanna*: Néhány adalék a nagybecskereki teniszsport történetéhez; *Kónya Sándor*: „Becskereki kórházudvar kavicsos" – Tóth Ferenc emlékének; *dr. Szilágyi Mária*: A beodrai Karátsonyi-kastély kertje egykor és ma; *Kucor Tamara*: Szecessziós építészet Bácskossuthfalván; *Biacsi Karolina*: A szabadkai Szentháromság-szobor bontási munkálatai és a tudományos vizsgálatok, 2.; *Tari László*: Zenta első írásos említése (1226); *Gerlovics Szilveszter*: Egy évezred magyar pénzei: Imre (1196–1204); *Besnyi Károly*: Ómoravica 230 éve; *Bagi Zoltán Péter*: Egy elvesztegetett év – Az 1692. évi hadjárat a Duna, a Dráva és a Száva mentén; *Palatinus Aranka*: Emberi sorsok fonódtak egybe; *Blahó Zoltán*: 60 év – 60 tárgy: Nagy Imréről nyílt kiállítás Szabadkán; *Fábián Borbála*: A photogén világítás Magyarországon – Az ásványolaj világítás megjelenése a 19. szd-ban; *Korhecz Papp Zsuzsanna*: A hódsági zárda egykori falképe; *Károly Adrienn*: „Ünnepel minden, örvendez mindenki…" – A karácsony ünneplése a 19. szd-i Bácskában; *Ricz Péter*: Palicsfürdő sétányai, avagy Közép-Európa legnagyobb parkegyüttese.

Bán Dávid: Utazás a pályaudvar körül. Az első indóháztól a plázaudvarokig. L'Harmattan. 2016. 291 old.

Benkő Lajos: Veszprémtől Pockingig. (Napló 1945. március 2. – október 2.) Szerk.: *Nagy Balázs Vince*. Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára. Veszprém 2016. 208 old.

Bécsi Napló. Az ausztriai magyarok lapja. Főszerk.: *Deák Ernő*. Bécs 2017. 1. 12 old. – A tartalomból: *Csinta Samu*: Tüntetésekkel kezdődött az új román kormány karrierje; *Pomogáts Béla*: Búcsú a magyar forradalomtól – Az írószövetség 1956. decemberi közgyűlése; *Papp László*: Mi lett a Magyarok Világszövetségéből?; *Fehér Márta*: Szerbia: szavazóurnák és autóbuszok; *Benyák Mária*: Akik magasra emelték a fáklyát [a csemadok kitüntetettjei]; *Burián Sándor*: Erdély elrománosodása; *dr. Póczik Szilveszter*: Magyarország a médialibikókán; *Fizeker József*: Szobrot Ferenc Józsefnek?; *Graf, Maximillián*: Az 1956-os forradalom az osztrák–magyar kapcsolatok alakulásában; *dr. Bartók Miklós*: Menekültgondozás – Az Ausztriai Magyar Evangélikus Lelkigondozó Szolgálat tevékenysége 1956 után; *Pátkai Róbert*: Gondolataim – Késői újratalálkozás Arany Jánossal.

Békési Imre: Nyelvész mesterei. Tudománytörténeti adatok és emlékek. Szegedi Egyetemi Kiadó. 2016.

Bodó Márta: Nőszirom. Beszélgetések keresztény nőkkel. Dokumentum Egyesület – Lector Kiadó. Marosvásárhely 2016.

Bogár Ildikó: Nyolcszázezer. Elhallgatott történelem. Interjúk a Gulág túlélőivel. Kariosz. 2016. 178 old.

Bognár Katalin – Felvinczi Sándor: Nézőpontok. Térhatású fényképek a Nagy Háborúból. Anoglif Fotó nBt. 2014.

Bokányi Péter: Répcelak, az élhető kisváros. Képek: *Garas Kálmán*. Szülőföld Kk. Gencsapáti 2016. 96 old.

Borbély Bartis Júlia – Borbély Bartis Endre: Budapest utcaneveiben mesélő történelem II. böv. kiadás. Székely Ház Alapítvány. Bp. é.n.

Botos János: Fiatalok a forradalom utóvizein. Római-fürdői–csillaghegyi ifjak az 56-os forradalmi célokért. Óbudai Múzeum kiadványa. Bp. 2016.

Botos János: A magyarországi zsidóság vagyonának sorsa 1938 – 1949. Magyar Napló 2016.

Búcsú a Monarchiától. *Berzeviczy Albert* naplója (1914–1920). Helikon Kiadó. 2015. – A méltánytalanul elfeledett Berzeviczy Albert (1853–1936) a magyar politikai és kulturális élet meghatározó személyisége volt a XIX–XX. szd. fordulóján. Vallás és közoktatási miniszter, az MTA és a képviselőház elnöke az első világháború évei alatt Tisza István miniszterelnökkel, valamint a korszak befolyásos hazai és nemzetközi személyiségeivel egyaránt bizalmas beszélgetéseket folytatott, amit naplójában meg is örökített.

Cartledge, Bryan: Megmaradni. A magyar történelem egy angol szemével. Rubicon Könyvek. 2016.

Comenius és korunk. Bibliotheca Comeniana XIX. Szerk.: *Kováts Dániel*. Kiadta a Magyar Comenius Társaság, Sárospatak 2016. 320 old.

Czeglédi Lajos – Csonka László: A sárvári kézilabdázás 50 éve. Önkormányzat. Sárvár 2015. 87 old.

Csapláros Andrea – Sosztarits Ottó: Savaria: múlt a jelenben. Szülőföld Kulturális, Sport és Örökségvédelmi Egyesület. Szombathely 2016. 98 old.

Csángó Tükör. Moldvai Magyar Kulturális folyóirat. Főszerk.: *Tampu (Compoly) Stelian*. Kiadja a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület. Bp.

2016. 43. sz. 30 old. – A tartalomból: *Tampu Stelian*: Múltidézés; *Gerai István*: Moldvai elégia; *László Ildikó*: Kacsikai út (2016. VIII. 11.–16.); *Kováts Róbert Ákos*: Nyári Gyermektábor beszámolók; *dr. Szakács Sándor*: Egyszer volt, hol nem volt…; *Jankó Antal*: Életrajzom; *Lakatos Demeter*: Szabófalva; *Gábor Felícia*: Új csizma; *Cs. Bogdán Tibor*: Miért pont Csángóföld?

Cseke Péter (vál. és szerk.): Szigetek – szórványok a Kárpát-medencében és Észak-Amerikában. Korunk. Kolozsvár 2016.

Csepely-Knorr Luca: Budapest közparképítészetének története a kiegyezéstől az első világháborúig. Fővárosi Levéltár. Bp. 2016. 160 old.

Csere Péter: Parancs nélkül is. Honvédő hősök és mártírok krónikája 1918–1923. Unicus Műhely. Bp. 2016.

Csinta Samu: A lélekmentő – Kallós Zoltán első kilencven éve. Hagyományok Háza. Bp. 2016. 231 old.

Csohány János: Tegnap és tegnapelőtt. Írások a reformáció fél évezredes jubileuma elé. Kiadta a Kazinczy Ferenc Társaság, Debrecen 2016. 352 old.

Csoma Zsigmond: Én kis kertet kerteltem… Paraszti virágkultúra Magyarországon. Agroinform Kiadó és Nyomda. Bp. 2015. 258 old.

Deáky Zita – Koltay Erika (szerk.): Maglódi hagyományok. *Maglódi Füzetek 2-3.* MagHáz Centrum Kft. Maglód 2016. 163 old. – *Sándor Ildikó*: Előszó; *Deáky Zita*: Maglódi néphagyományok gyűjtése 1951–1952-ben; *Koltay Erika*: Jakab Ilona „tudományos segéderő" munkássága; *Jakab Ilona*: Maglód népszokásai, táncai, viselete; *Szentpál Olga*: Jelentés a maglódi párosbálról (1952).

Deáky Zita – Smid Bernadett (szerk.): Történeti, néprajzi közelítések a gömöri Berzétéhez. Kiadja az ELTE BTK Néprajzi Intézete. Bp. 2016. 210 old. – *Deáky Zita*: Berzéte – a múlttól a jelenig; *Bodnár Mónika*: Etnikai és felekezeti viszonyok alakulása Berzétén a 18. szd.-tól napjainkig; *Paládi-Kovács Attila*: Részletek a parasztgazdaság múltjából; *Pusztai Ferenc*: „Késik az Isten, de nem felejt…" – A berzenteiek deportálása Morvaországba; *Tóth Gábor*: „A jéerdé időben egybementek a földek, a barázdák megszűntek." – Az Egységes Földműves Szövetkezet Berzétén; *Bacsó Zsolt*: Nemesi családok Berzétén; *Rákos András*: A Rákossy család emlékezete; *Magyar Zoltán*: Berzétei népmondák; *Boda Bianka*: Berzéte falu krónikája (1945–1994); *Szűcs Enikő Viktória*: A 20. sz.-i társadalmi önszerveződés helyi példái Berzétén – Egyesületi élet, énekes és színjátszó csoportok; *Tüske Laura*: Berzétei lakodalmi szokások vizsgálata a hagyományok tükrében; *Knapecz Kata*: „Oly tiszta volt, mint a gyöngy…" – A halott lakodalma Berzétén; *Budavári Veronika*: Lakáskultúra – lakáshasználat – generációk együttélése: A 2015-2016-os berzétei kutatások eredményeinek vázlatos ismertetése; *Malkovics Balázs*: A berzétei sportélet; *Mahlmeister Anna*: Berzéte nyelvi helyzete napjainkban; *Szabó Béla*: Emlékezés.

Domokos Mária – Paksa Katalin: „Vígsággal zeng Parnasszusnak magas teteje". 18. szd-i kottás források és a magyar zenei néphagyomány. Akadémiai MTA BTK Zenetudományi Intézet. Bp. 2016.

Drávaszög és Szlavónia Kollégium. Szerk.: *Lábadi Károly dr. – Loksa Gábor.* Antológia Kiadó. Lakitelek 2015. 319 old. – *Lezsák Sándor*: Bevezető; *Bagladi Orsolya dr.–Pethő András–Sipos Nikolett–Varga Marietta*: Bellye; *Antal György dr.–Bajdik Gábor–Bodnár Zsófia–Greksa Adrienn–Rédai Szandra–Szerző Dorina–Rigó Csaba Dániel–Tóth Ivett Zsanett*: Csákovác; *Csákvári Edina–Drimmer Márton–Szalai Tamás dr.–Szalay Péter*: Csúza; *Antal György dr.–Bajdik Gábor–Bodnár Zsófia–Greksa Adrienn–Rédai Szandra–Szerző Dorina–Rigó Csaba Dániel–Tóth Ivett Zsanett*: Haraszti; *Edmár Attila–Illés Attila–Sárik Éva–Vlacsek Balázs*: Hercegszőlős; *Bagladi Orsolya dr.–Pethő András–Sipos Nikolett–Varga Marietta*: Karancs; *Hári Gyula–Kovács Mónika–Kuti Tamara–Tóth Tímea Viktória*: Kiskőszeg; *Illés Anna–Miókovics Eszter–Palásthy Kinga–Samu Zoltán Tamás–Varga Nóra*: Kopács; *Antal György dr.–Bajdik Gábor–Bodnár Zsófia–Greksa Adrienn–Rédai Szandra–Szerző Dorina–Rigó Csaba Dániel–Tóth Ivett Zsanett*: Kórógy; *Antal György dr.–Bodnár Zsófia–Greksa Adrienn–Szerző Dorina*: Lacháza; *Cseri Dalma–Csizmadia Enikő–Halász Gergely–Kasza Veronika*: Laskó; *Hári Gyula–Kovács Mónika–Kuti Tamara–Tóth Tímea Viktória*: Nagybodolya; *Bagladi Orsolya dr.–Pethő András–Sipos Nikolett–Varga Marietta*: Eszék-Rétfalu; *Fehér Luca–Garai Zsófia Virág–Hegedűs Csaba–Saláta Dénes*: Sepse; *Antal György dr.–Bajdik Gábor–Bodnár Zsófia–Greksa Adrienn–Rédai Szandra–Szerző Dorina–Rigó Csaba Dániel–Tóth Ivett Zsanett*: Szentlászló; *Ragadics Tamás dr.–Herke Boglárka–Jakab Adrienn–Szabó Árpád*: Újbezdán; *Baka Dominika–Derján Szabó Tünde–Máhr Gyöngyi–Máté Orsolya–Méhes Kitti*: Várdaróc; *Gonda Anita–Linczenbold Nadin–Loksa Gábor–Pintér Dalma*: Vorösmart; *Antal György dr.–Bodnár Zsófia–Greksa Adrienn–Szerző Dorina*:Vukovár; *dr. Lábadi Károly*: Állapotrajz és jövőkép – A Drávaszög és Szlavónia Kollégium tanulságai; *Herke Boglárka Luca–Jakab Adrienn–Ragadics Tamás dr.–Szabó Árpád*: Magyar népesség, magyar identitás a Drávaszögben és Szlavóniában; *dr. Hári Gyula*: Szempontok a Drávaszög és Szlavónia magyar nyelvjárásainak vizsgálatához; *Illés Anna–Miókovics Eszter–Palásthy Kinga–Samu Zoltán Tamás–Varga Nóra*: Természetvédelem és önazonosság – A Kopácsi-rét és a kopácsi ember; *dr. Antal György*: Kulturális végváraink – Reflexiók a szlavóniai magyarság jelenéről; *dr. Dulai Sándor*: Itthonunk és otthonunk – avagy meddig ürül Baranya?

Duray Miklós: Rendszerváltozás, rendszerváltoztatás, rendszerváltás a Kárpát-medencében, 1963–2015. I- II. k. Antológia Kiadó. Lakitelek. 2016.

Elindula Boldogságos szép Szűz Mária. Ráolvasók a régi Csíkszékből. Gyűjtötte és közreadja: *Takács György*. L'Harmattan Kiadó. Bp. 2015.

Első világháborús katonatemetők a Felvidéken I. Kiadja a Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány. Bp. 2016. A Felvidéken 1914 őszétől 1915 tavaszáig folyt harcokban a szemben álló hadseregek több mint 40.000 katonája lelte halálát. Sírjaik ma is ott domborulnak az Kárpátok magaslatain, völgyeiben meghúzódó 236 katonatemetőben. A kiadvány a felvidéki harcok rövid áttekintése mellett Jobbos-Repejő, Nagypolány, Takcsány, Velkő, Vendégi és Világ települések felújított és magyar nyelvű információs tájékoztató táblával is ellátott temetőjéről ad rövid ismertetést.

Emlékkönyv dr. P. Burka János Kelemen OFM emlékezetére 1895–1968. Az anyagot gyűjtötte és szerkesztette: *Bihari József*. Tápiógyörgye 2016. 76 old.

Encsi Hírek. A város polgárainak lapja. Főszerk: *Radeczki Éva*. 2016. 4. Encs 35 old. – A tartalomból: Szent István-napi ünnepség városunkban; *Horváth Csabáné*: Emlékmű a kommunizmus áldozatainak emlékére; *K.*: Magyar Dal Napja Encsen; *Orosz Istvánné*: Csillagok, ne ragyogjatok! – A magyar Gulag rövid története1945-től 1953-ig.

Encsi Hírek. A város polgárainak lapja. Főszerk: *Radeczki Éva*. 2017. 1. Encs 35 old. – A tartalomból: *Bodnár Tamás*: Főhajtás egy abaúji akadémikus [Csoma József] emléke előtt; *Sándor Róbert*: Abaúj Tájegységi Értéktár.

Eperjessy Ernő: Őrtilosi dombokon, dombokon... Népdalok *Eperjessy Ernő* és *Olsvai Imre* gyűjteséiből. Szerkesztette és a zenei anyagot gondozta: *Pálóczy Krisztina*. Magyar Néprajzi Társaság. Bp. 2016. 210 old. + CD

Erdélyi Gyopár. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület folyóirata. Fel. szerk.: *Deák László*. Kolozsvár 2016. 5. 44 old. – A tartalomból: *dr. Kovács Lehel István*: Természetjárás, mint zarándoklat; *dr. Kovács Lehel István*: Jó volt ennyi embert Borszéken látni – Ezerötszázan a XXV. EKE Vándortáborban; *Péterffy Ágnes-Katalin*: Élménybeszámoló a Retyezát-túráról; *Zsigmond Enikő*: A Szent Anna-tó a Csomád ékessége; *dr. Kovács Lehel István*: Reményik Sándorral a Nagy-kőhavason 1.; *dr. Polgárdy Géza*: Százhetvenöt éve született Potsa József, az EKE Háromszék alapító elnöke; *Miklós Melinda*: EKE Szecsele; *Bélfenyéri Gábor*: Őszi gombásztúra; *Bartók Attila*: A Ceszna-völgy Természetvédelmi Terület; *dr. Lukács József*: Egy hősi halált halt természetjáró emlékére: dr. Csepcsányi Tibor; *Sváb László*: Dr. Csepcsányi Tibor (1886 Hőlak, Trencsén megye – 1916. Kolozsvár); *Jánosi Csaba*: A Fehérkői borvíz.

Erdélyi Gyopár. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület folyóirata. Fel. szerk: *Deák László*. Kolozsvár 2016. 6. 44 old. – A tartalomból: *dr. Kovács Lehel István*: Akár a havasszépe…; *dr. Kovács Lehel István*: 75 év után ismét Néprajzi Bál; Megemlékezés a kolozsvári Házsongárdi temetőben Reményik Sándorról; *Péterffy Ágnes-Katalin*: Csíkszéki EKE; *dr. Kovács Lehel István*: EKE Brassó; *Gáspár László Zsolt*: EKE Háromszék; *Miklós Melinda*: EKE Szecsele; *Balázs Katalin*: Vasaltút vezet a Kis-Cohárdra; EKE Marosvásárhely; *Zilahi-Kató Klára*: EKE Szatmárnémeti; *Balázs Katalin*: EKE Gyergyó; *Jánosi Csaba*: A Szeredai fürdő; *Gáspár László Zsolt*: A Kisbakancs-túrák éves összefoglalója; *Zsigmond Enikő*: A Mohos tőzegláp, a Csomád tundrája; *dr. Kovács Lehel István*: Reményik Sándorral a Nagy-kőhavason 2.; *dr. Polgárdy Géza*: Százharminc éve született dr. Bányai János; *Zilahi Katalin*: Nyári élmények EKE-s barátokkal Szlovéniában; *Bartók Attila*: A Mohos-tőzegláp–Szent Anna-tó Természetvédelmi Terület; *dr. Rusz Otília*: Régi telek Erdélyben; *Bélfenyéri Gábor*: A zimankós téli erdő gombái.

Ethnographia. A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata. Fel. szerk.: *Viga Gyula*. 2017. CXXVIII. 1. 192 old. – A tartalomból: *Pócs Éva*: A magyar táltos és a honfoglalás kori samanizmus – kérdések és feltevések; *Paládi-Kovács Attila*: Teherhordó módok és eszközök a Kisalföldön a 20. szd. első felében; *S. Lackovits Emőke*: Családszerkezet, rokonság, temetkezési rend a Balaton-felvidéken; *Riskó Kata*: A folklórmozgalmak szerepe a szilicei tréfás verbuválás hagyományában; *Granasztói Péter*: Tárgyegyüttesek az életút elején; *Richter Pál*: Családi hagyományok és zenei kistájkutatás; *Balogh Balázs*: Egy népzenei kutatás társadalomnéprajzi vonatkozásai; *Zentai Tünde*: Hímes templomok a Dél-Dunántúlon; *Peti Lehel*: Nyelvi keveredés és új identitás egy moldvai csángó településen.

Édes anyanyelvünk. Fel szerk: *Grétsy László*. Kiadja az Anyanyelvápolók Szövetsége. XXXIX. 2017. 1. 24 old. – A tartalomból: *Balázs Géza*: Miért érdekes Fábry Sándor stílusa?; *Pankovits Gergő*: Tárgyi és határozói bővítmények a mondatban; Hullámok a Weöres-tengerből – Nagy I. Jánossal beszélget *Balázs Géza*; Ne főzd mindig ugyanazt – Nádasdy Ádámmal beszélget *Balázs Géza*; Metaforálunk – Kövecses Zoltán nyelvésszel beszélget *Balázs Géza*; *Kiss Margit*: Elmés szavak Mikestől; *Holczer József*: Szentember – szent ember; *Elek Lenke*: Hogy a majmok meg ne sértődjenek… – Politikai korrektség a nevezéktanban; „Erős páncél a nyelv…" – Nádasdy Borbálával beszélget *Mészáros Márton*; *H. Varga Márton*: Édesanya-nyelvből édes anyanyelv; *Kemény Gábor*: Kvaterkázzunk Wacha Imrével.

Édes Gyuláné: Cserhát anno. Polgári életképek – 1930–1985: szilánkok az egykori polgári családok történetéből. Veszprém-Cserháti Társaskör Kulturális Egyesület. 2016. 124 old.

Életpályák, programok a közművelődés szolgálatában. Tanulmányok az EMKE 130 évéről. Szerk.: *Bartha Katalin Ágnes*. EME–EMKE. Kolozsvár 2016. 268 old. – Az EMKE alapításának 130. évfordulója alkalmából Kolozsvárt 2015. október 15-én tartott konfe-

rencia előadásai: *Széman Péter*: Hiánypótlás; *Bartha Katalin Ágnes*: EMKE-s életpályák, programok; *Dávid Gyula*: Az EMKE alapításának 130. évfordulójára; *Gaal György*: Haller Károly, a városvezető és -szépítő jogtudós, az EMKE alapítója; *Berki Tímea*: A fordítástól a politikáig – az EMKE-alapító Sándor József életpályáról; *Egyed Ákos*: Összefogás a Székelyföldért a 19. szd. második felében – A Székely Művelődési és Közgazdasági Egyesület megalakulása és céljai (1875–1880); *Balaton Petra*: Az EMKE szerepe a székelykérdés megoldási kísérleteiben; *Vetési László*: Az EMKE születése, indulása és küzdelme egy Szeben megyei szórványfalu, Bürkös gyülekezeti levéltári adatainak tükrében (1885–1891); *Tóth Szabolcs Barnabás*: Az EMKE háromszéki közművelődési tevékenységéről (1885–1938); *Bartha Katalin Ágnes*: Színház az EMKE céljaiért (Prielle Kornélia esete); *Murádin Jenő*: A Prielle család, az EMKE támogatója; *Lakatos Artúr Loránd*: Egy EMKE-titkár kalandos életútja: Unghváry Sándor (1908–1994).

Az érd-ófalui Szent Mihály-templom műemléki helyreállítása és Historia Domusa. Szerk.: *Lehoczki Zsuzsanna*. Magyar Földrajzi Múzeum. Érd 2016. 232 old. – *Dr. Kubassek János*: Előszó; Krähling János; A templom leírása (a kutatás előtti állapot); *Gyetvainé Balogh Ágnes–Héczey Markó Ágnes–Rácz Miklós*: A templom történeti forrásai; *Héczey Markó Ágnes–Rácz Miklós*: Régészeti próbafeltárás és falkutatás; *Gyetvainé Balogh Ágnes–Héczey Markó Ágnes–Rácz Miklós*: Az építéstörténet összefoglalása; *Armuth Miklós–Hegyi Dezső–Patak Gergely–Sipos András Árpád*: Tartószerkezeti vizsgálat és rekonstrukció; *Krähling János–Zsembery Ákos*: Műemléki helyreállítás; *Derdák Éva*: A templom belső restaurálása; *Schrett László*: Az oltárok restaurátori kutatása és helyreállítása; Az érdi Szent Mihály Plébánia Historia Domusa; *Lehoczki Zsuzsanna*: Az érd-ófalui plébánia levéltárának forrásértéke.

Erdős Zoltán: Villány története a kezdetektől 1990-ig. Pannon Kultúra Alapítvány. Pécs 2016. 358 old.

Farkas Gyöngyi: Lázadó falvak. Kollektivizálás elleni tüntetések a vidéki Magyarországon (1951–1961). *Társadalomtörténeti monográfiák*. Korall Kiadó. 2016. 405 old.

Fábiánné Andrónyi Katalin: Romológia. L'Harmattan. Bp. 2016. 142 old. – …miért mulatnak hangosan a romák, hogy miért kell hintón vonulni az esküvőre, miért öltözik egy hagyományőrző cigány feltűnően, miért visel hatalmas ékszereket, a temetésen miért sírnak hangosan, és a kórházba miért mennek olyan sokan látogatóba, miért maradhat ébren a gyerekük sokáig és miért játszhat az utcán látszólag felügyelet nélkül, és még tengernyi olyan jelenséget szeretnénk új megvilágításba helyezni, melyeknek igenis van ésszerű magyarázata, kulturális beágyazottsága – írja a szerző.

Fekete János: Adatok a csépai plébánia történetéhez. *A vallási kultúrakutatás könyvei 20.* MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport. Szeged – Kunszentmárton 2015. 123 old. és 43 fekete-fehér ábra.

Fél Edit – Hofer Tamás: Az átányi parasztember szerszámai. Nemzetstratégiai Kutatóintézet–Néprajzi Múzeum. Bp. 2016. 628 old.

Fleisz János: Az erdélyi magyar sajtó története 1940–1944. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány. [Pécs], 2016. 280 old.

Fodor István Ferenc: A jászjákóhalmi rádiósklub két évtizede a megyei lapban. *Jászjákóhalmi füzetek 15.* Gubicz András Gazdakör. Jászjákóhalma 2016. 38 old.

Fodor István Ferenc: A jászsági oktatás végvárai. *Jászsági Füzetek 53.* Kiadja a Jász Múzeumért Alapítvány. Jászberény 2016.160 old.

Forró Lajos – Mózes Anita: 67 évre titkosítva, a martonosi emlékház. Délvidék Kutató Központ Alapítvány. Szeged. 2016.

Füredi história. Helytörténeti folyóirat. Fel. szerk.: *dr. Rácz János.* Kiadja a Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület. XV. 2016. 2. 32 old. – A tartalomból: *Rácz János*: Szomszédaink helynevei I. [Aszófő]; *Tóth-Bencze Tamás*: Ki érted halt Szent Világszabadság! – Balatonfüred szülötte: Prágay [Prager] János Nepomuk Károly; *P. Miklós Tamás*: „Jókedv és bőség" – avagy Füred és a füredi a XIX. szd.-végi Balaton Egyletben; *Budáné Bocsor Ágnes*: Bocsor Lajos, a füredi „amerikás" Bocsor; *Elek Miklós*: Egy eltemetett emlék: 1956; *Budáné Bocsor Ágnes*: A Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület tevékenysége, 2015.

Füredi história. Helytörténeti folyóirat. Fel. szerk.: *dr. Rácz János.* Kiadja a Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület. XV. 2016. 3. 40 old. – A tartalomból: *Rácz János*: ȝ Szomszédaink helynevei II. [Balatonszőlős]; *Tóth Bencze Tamás*: Wesselényi Miklós úszásai a Balatonban; *Elek Miklós*: Emlékezés a Balatonfüredi SZOT Szanatóriumra; *Z. Karkovány Judit*: 150 éve született Baradlai Jenő; *Ajtós Imréné Zombory-Moldován Éva*: Az arácsi „ingyenstrand"; *Fenyves Mária Annunziata*: Rabindranath Tagore élete harmonikus egységbe forrt össze művészetével.

Füst Antal: Koronás hegyek. A Zagyva-völgyi várak regénye. Napkút Kiadó. 2016.

Gábor Felícia: Csángó élet. Kisprózák, versek. Kiadja a Magyar Napló és a Fókusz Egyesület. Bp. 2015. 228 old. és 22 kép.

Gálosfai Jenőné: Mesél Óbuda múltja. Hajdan volt évszázadok temetői, emlékhelyei fővárosunk III. kerületében (magyar-német nyelvű) Aquincum Kiadó. Bp. 2016. 200 old.

Gergely János: Magyar motívumok gyűjteménye. Hermit Könyvkiadó Bt., 2017. 36 old.

Gyergyószentmiklós a régészeti kutatások tükrében. Szerk.: *Demjén Andrea*. Erdélyi Múzeum – Tarisznyás Márton Múzeum. Kolozsvár – Gyergyószentmiklós 2016.

Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc: A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918. Osiris 2014.

Halmy Kund: Cenzúra? Az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának működése. 1982. Antológia Kiadó. Lakitelek 2015.

Hegyköz Kollégium. Szerk.: *Dukrét Géza – Lenkei Róbert*. Antológia Kiadó. és Nyomda. Lakitelek 2016. 333 old. – *Lezsák Sándor*: Bevezető; *Dukrét Géza*: Történeti-földrajzi környezet; *Dukrét Géza*: Az Árpád-kori településhálózat kialakulása; *Polonkai Dávid–Tóth Adél–Heródek Márton–Heffenträger Zoltán–Bege Tamás–Igaz Balázs–Gergely Márton*: Biharfélegyháza; *Varga Zoltán–Horváth Károly–Nagy Tamás–Schefler György*: Biharvajda; *Hegedűs Anita–Fekete Beatrix–Szekeresné Tőkés Eszter–Seres-Czakó Tímea–Németh Szilvia*: Hegyközcsatár; *dr. Szabó István–Halász Adrienn–Nagy Laura–Cseri Dalma–Molnár Zsófia–Székely Petra*: Hegyközkovácsi; *Lizik Zoltán–Lizik-Varga Katalin–Besesek Béla–Varga Ferenc*: Hegyközpályi; *Gegőné Olajos Mária–Gegő Zoltán–Sütőné Gulyás Éva–Jakobicz József*: Hegyközszáldobágy; *Nagy Szidónia Katalin–Borbély Anna–Orosz Annamária–Szalkai Enikő–Korándi Dávid–Kőrösi Péter*: Hegyközszentimre; *Kesik András József–Kesik Tamás János–Kürtösi Lilla Csilla–Dongó József–Dénesi Ildikó*: Hegyközszentmiklós; *Iharosi Tamás–Habsz Lilla Dorina–Bacsa Tamás–Gáts Orlando*: Hegyköztóttelek; *Lizik Zoltán–Lizik-Varga Katalin–Besesek Béla–Varga Ferenc*: Hegyközújlak; *Polonkai Dávid–Tóth Adél–Heródek Márton–Heffenträger Zoltán–Bege Tamás–Igaz Balázs–Gergely Márton*: Jákóhodos; *Kiss Zsolt–Petróczky Péter–Földi Luca–Herczegh Anita Szandra–Papp Levente–Veres Eszter Adrienn*: Micske; *Iharosi Tamás–Habsz Lilla Dorina–Bacsa Tamás–Gáts Orlando*: Poklostelek; *Varga Zoltán–Horváth Károly–Nagy Tamás–Schefler György*: Siter; *Varga Zoltán–Horváth Károly–Nagy Tamás–Schefler György*: Sitervölgy; *Petrik Anna–Hebők Vivien–Deli Aranka Piroska–Molnár Szilveszter Attila*: Szalárd; *dr. Antal György–Pápainé Antal Rita–Hodászi Réka Dalma–Pápai Violetta–Tóth Ivett Zsanett–Greksa Adrienn–Bajdik Gábor*: Szentjobb; *Loksa Gábor–Halász Gergely–Havel Alexandra–Linczenbold Nadin*: Tóti; *Polonkai Dávid–Tóth Adél–Heródek Márton–Heffenträger Zoltán–Bege Tamás–Igaz Balázs–Gergely Márton*: Vámosláz; *Seres-Czakó Tímea*: Magyar népesség, magyar identitás a Hegyközben; *Dukrét Géza*: A Hegyköz épített öröksége; *Dukrét Géza*: Szőlőművelés-borászat; *Dukrét Géza*: Az ülőrokka, vagy gyalogrokka és a vele kapcsolatos szokások Siterben; *Kócs Ágnes*: A disznótor; *Kócs Ágnes–Karácsony Gyula–Karácsony Renáta*: Lakodalom; *Dukrét Géza*: Farsangi szokások a Hegyközben; *Dukrét Géza*: *Dukrét Géza*: Temetés; *Dukrét Géza*: Elrománosodott települések; Felhasznált irodalom.

Hepehupa. Szilágysági művelődési folyóirat. Főszerk.: *Fejér László*. Zilah. 2017. 1. 80 old – A tartalomból: *Kozma Dezső*: Arany János és a hagyományok; *László László*: Szent László király trónra lépésének 940-ik évfordulójára; Mondák Szent László királyról; *Jeszenszky Géza*: Népek együttélése a Kárpát-medencében; *Kiss Lehel*: Mikó István visszaemlékezései; *Kiss Lehel*: Fazekas Zsigmond visszaemlékezései; *Kiss Lehel*: Furus Lajos visszaemlékezései; *Kovács Kuruc János*: Szilágysági magyarok az ezredfordulón – beszélgetés Vicsai János szamosardói nyugalmazott iskolaigazgatóval; *Halász Péter*: „Eltűnt a háború vérözönével…" – Mikecs László a moldvai csángók kutatója; *Bódizs Edit*: Fogadósi kút, asztaltáncoltatás, csepükötő, aludttej.

Hetyei László: Óbudától Washingtonig. Aposztróf Kiadó. Bp. 2016. – Horváth József válogatott labdarúgó pályafutása.

Hétköznapi hazaszeretet. 25 éves a Vas Megyei Honismereti Egyesület. Összeállította és szerkesztette: *Zsámboki Árpád*. Vas Megyei Honismereti Egyesület és Szülőföld Könyvkiadó. Szombathely 2016. 144 old. – A tartalomból: A honismeret célja, feladata; Előzmények, elődök; Újrakezdés és alapozás; Szervezeti élet: közgyűlések, tisztújítások, főbb szakmai törekvések; Országos , regionális rendezvények Vas megyében; „Vasi Emlékezet" programok; Eltűnt falvak, települések nyomában; Megyei Pátria Napok; A Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények; A szülőföld vonzásában; Partneregyesületek, intézmények; A szakmai munka megbecsülése, elismertetése; Az egyesület tagjai; 25 éves a Vas Megyei Honismereti Egyesület.

HÍRlevél 52. A Kazinczy Társaság tájékoztatója. Szerk.: *Fehér József, Kiss Endre József, Kováts Dániel, Nyíri Péter, Szigeti Sándor.* 2017. március, 32 old. – A tartalomból: *Fehér József*: A méltó utód – dr. Kazinczy Ferenc emlékezete; *dr. Fodor Ferenc*: Mi lakik a fában? – Égerházy László fafaragó tárlatának megnyitójára; *Kiss Endre József*: A Sárospataki Református Kollégium lelki-szellemi hatása régiónkban – Gondolatok dr. Szabó Zoltán emlékkönyvének noszvaji bemutatóján; *Kováts Dániel*: Dr. Szabó Zoltán emlékkönyvének sárospataki bemutatóján; *Panyuscsik Jánosné*: Mihalik József pedagógus, művészettörténész, muzeológus élete és munkássága; *Máté László*: Csoma József emlékkonferencia Encsen; *Nyíri Péter*: Kováts Dániel tanár úr köszöntése [az Anyanyelvünkért és Széphalomért-díj átadása alkalmából]; *Nyíri Péter*: A Magyar Nyelv Múzeuma 2016; *Kovács Judit*: A Kazinczy Ferenc Múzeum egy szorgalmas év tükrében; *Viga Gyula – Kováts Dániel*: A százéves Balassa Iván; *Kováts Dániel*: A miskolciak száműzetése; 200 éve született Arany János és Tompa Mihály.

Hollósi Gábor: Dr. vitéz ákosfalvi Szilágyi László belügyminiszteri tanácsos visszaemlékezése az 1944-es mentesítésekre. Magyar Napló 2016.

Horváth Éva: A Jeruzsálemhegyi Baráti Kör huszonöt éve. Kiadja a Kör. Veszprém 2015. 137 old.

Huszka József: Magyar ornamentika. Hermit Könyvkiadó Bt. Bp. 2017. 70 old.

Huszka József – Hempel József: Régi magyar ornamentika. Hermit Könyvkiadó Bt. Bp. 2017. 27 old.

Az igazság ösvényén. Szabó Zoltán emlékkönyv. Széphalom 26. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Szerk.: *Kováts Dániel*. Kiadta a Kazinczy Ferenc Társaság, Sárospatak, 2016. 560 old.

Ilon Gábor: Kőszeghegyalja régészeti örökségének olvasókönyve. *PannonKÖR Füzetek 5.* Kőszeg 2016. 267 old.

Jagudits Katalin – Nagy Ibolya Adél: Emlékkönyv**.** A Veszprémi Királyi Törvényszék története 1872–1945. Veszprém 2015. 167 old.

Jászsági Évkönyv 2016. Fel. szerk.: *Pethő László*. Kiadja a Jászsági Évkönyv Alapítvány. Jászberény 2016. 312 old. – A tartalomból: *Egri Mária*: Laki Ida festőművész emlékezete; *Kiss Henriett*: Darázs Árpád emléknap Jászberényben; *Mihályi Gábor–Soós Andrea–Szalay Tamás*: Több, mint produkció – Jászok: történelmi dal- és táncjáték; *Papp Izabella*: „Szívvel festek, és olykor megérint más szíveket is" – Beszélgetés Szécsi Valéria festőművésszel; *Tóth Tibor*: Biritz Ákos légtornász; *Wirth Lajos*: Futó Tibor levelezése a jászszentandrási templom freskóiról; id. Frivaldszky János: Frievalszky Ferenc polgármester és más Frivalszkyak; *Kóródi Máté*: Gárdos Henrik és a jászberényi vörösterror; *Turjányi Sándor*: Plébánosok és egyházi szolgálattevők Eszterházy Károly püspök vizitációjának idején; *Baráth Éva*: Testvéremre emlékezve; *Bobák Miklós*: Az én 56-om; *Bugyi Gábor–Farkas Kristóf Vince–Fodor István Ferenc*: 56-os emlékművek és emléktáblák; *Sas István*: Egy jászberényi népművelő '56-ból; *Kiss András*: Jászberény legnagyobb adófizetői; *Kármán Antal–Pethő László*: Kiemelkedő állami- és sportkarrier – Beszélgetés Bathó Ferenc helyettes államtitkárral, Jászberény díszpolgárával; *Metykó Béla*: Részletek a jászberényi Ipartestület történetéből; *Fodor István Ferenc*: Jászsági arcok fél évszázad távlatából – Bognár György fotói; *Csörgő Terézia*: Ifjúsági aerokör a főgimnáziumban (1925–1944); *Kiss Józsefné*: II. világháborús emlékeim; *Magyar Aliz*: Apám, az atlétika szerelmese; *Moravcsik János*: Adatok a M[agyar] N[éphadsereg] 1226 rakétaosztály történetéhez; *Selmeczi László*: „Hallgattassék meg a másik fél is" – A négyszállási keresztekről és ismételten az I. sz. temető problematikájáról; *Uferné Sárközi Ágnes*: Fazekas Ágoston gimnáziumi tanár és főszerkesztő emlékeztető; *Wirth Lajos*: Makó Pál halála és temetése.

Jeszenszky Géza: Kísérlet a trianoni trauma orvoslására. Magyarország szomszédsági politikája a rendszerváltozás éveiben. Osiris. Bp. 2016. 394 old.

J**ózsa László**: „Introibo ad altere Dei" – Kunszentmárton katolikus papjai. *A vallási kultúrakutatás könyvei 23.* MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport. Szeged – Kunszentmárton 2016. 700 old. + 27 színes és 250 fekete-fehér ábra

Juhász Dezső (szerk.): Kerekasztal körül. Huszonöt nyelvészeti tanulmány. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék. Bp. 2016.

Kalocsai Péter: A Szövőtől az Antalon át a Nyitráig: az alapfokú oktatás története Szombathely vasúton túli, keleti városrészén, 1928-1956-2016. Szerk.: *Mayer László*. Kiadja a Nyitra Utcai Iskola Alapítványa. Szombathely 2016. 272 old.

Kanyaró Ferenc: Erdélyi népballadák és epikus énekek 1892–1905. Sajtó alá rendezte: *Olosz Katalin*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár 2015.

Karácsony Molnár Erika: Dúsgazdagolás. Egy székelyföldi farsangi dramatikus játék. *Életmód és Tradíció 14.* A MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézete. Bp. 2016. 178 old. 69 kép.

Kámán István: Az oszkói Hegypásztor Kör első 30 éve. Kiadta a Hegypásztor Kör. Oszkó 2015. 36 old.

Kálmány Lajos: Alföldi gyűjtés. Közreadja: *Forrai Ibolya* és *Raffai Judit*. Balassi Kiadó. Bp. 2015.

Kelbert Krisztina: Szemtől szemben: képek a szombathelyi zsidóság történetéből. Mtárs.: *Mayer László, Kassai Ferenc*. Yellow Design. Szombathely 2016. 653 old.

Kécskei Újság. Közéleti Lap. 2016. 44. sz. 12 old. – A tartalomból: Városunkba látogatott az Ifjúsági Honismereti Akadémia; *Turai Sándorné Nagy Mária*: Iskolatalálkozó volt Óbögön; *Lajos Atya*: '56-os kispap [dr. Varjú Imre] Cserkeszőlőről; Az áldozatok emlékére lobogtak a mécsesek.

„A királyhűség jól bevált útján…" Rendi és nemzeti kötődések szimbolikus változásai 1867 és 1918 között. Szerk.: *Glässer Norbert* és *Zima András Nagyillés Anikó* közreműködésével. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék (MTA SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport), Szeged 2016. 490 old.

Kiss Endre József: Bodrog-parti könyvesház. Kiadta a Tiszáninneni Református Egyházkerület Hernád Kiadója. Sárospatak 2016. 516 old.

Kiss-Endre József: „Királyi nemzet vagy" – Egyháztörténeti jegyzetek a reformáció korától. Szerk.: *dr. Kováts Dániel*. Kiadta a Kazinczy Ferenc Társaság. Sárospatak 2016. 424 old.

Kovách Imre: Földek és emberek. Földhasználók és földhasználati módok Magyarországon. MTA TKI – Debreceni Egyetemi Kiadó. Bp. 2016. 177 old.

Kovács Győző Gyula – Laki Pál: Csőbe terelt források, avagy Vízkérdések és válaszok: a veszprémi ivóvíz szolgáltatás és szennyvízelvezetés története, kite-

kintéssel a megyére. Bakonykarszt Víz és Csatornamű Zrt. Veszprém 2016. 344 old.

Kovács Lajos: Drága szerelmem... Andrássy Ilona grófnő levelei hősi halált halt férjéhez, gróf Esterházy Pálhoz. Európa Könyvkiadó. Bp. 2016.

Kölcsey Ferenc és Kende Zsigmond levelezése. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta *Szabó G. Zoltán*. Szerk.: *Csorba Sándor. Cégénydányádi Kende Könyvespolc 1.* Cégénydányád. 2016. 350 old.

Kürti László: Lajosmizse – Jászok a Kiskunság peremén. Általános iskolai olvasókönyv 5–8 osztálynak. Lajosmizse 2016.

Laczkó-Szentmiklósi Árpád: A Kárpátok bércein. 2016. 462 old.

L. Juhász Ilona: „Amikor mindenki a háborús állapotok igája alatt roskadoz…" Erdélyi menekültek a mai Szlovákia területén. Adalékok az első világháborús migráció történetéhez. Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja-Komárom 2015.

L. Juhász Ilona: Örök mementó. A holokauszt emlékjelei Dél-Szlovákiában. Vámbéry Polgári Társulás. Dunaszerdahely 2015.

Liszka József: Határvidékek – Határok és határtalanságok az összehasonlító folklorisztika és etnológia szempontjából. Fórum Kisebbségkutató Intézet. Komárom-Somorja 2016. 654 old.

Lőrincz Julianna: Bábel tornya alatt. Kontrasztív nyelvészeti alapismeretek. 4Pont Nyomda. Eger 2014.

Lőwy Dániel: Sárga csillag Kolozsváron. Kortanuk emlékezései. Koinónia 2017.

Ludmann Mihály: Művészek a háborúban 1914–1918. Bp. Látóhatár 2015. 208 old.

Lukács László: Szép karácsony szép zöld fája… A karácsonyfa története és elterjedése Európában, a Kárpát-medencében. Szent István Király Múzeum. Székesfehérvár. 2015. 416 old., 196 kép.

Összeállította: *Halász Péter*

HÍREK

Honismerők kitüntetése. A szlovákiai Pro Patria Honismereti Szövetség a helytörténeti kutatásban kifejtett kiemelkedő tevékenységéért 2017 áprilisában az ipolysági *dr. Csáky Károly* néprajzkutatót, jeles „hontológus"-t, szövetségünk régi barátját és a *Honismeret* rendszeres munkatársát *Patria Díj*jal tüntette ki. • A Honvédelem Napja alkalmából *dr. Simicskó István* honvédelmi miniszter május 21-én állami kitüntetéseket adott át a Honvédelmi Minisztérium és a Magyar Honvédség kiemelten fontos feladatai megvalósításának támogatásáért. *Dr. Róbert Péter,* a Budapesti Honismereti Társaság tagja és a *Városunk* szerkesztőbizottságának tagja *A Honvédelemért Kitűntető Cím II. fokozata* kitüntetést vehette át. • A Magyar Néprajzi Társaság 2017. május 24-én megrendezett közgyűlésén *dr. Kováts Dániel*, a *Honismeret* szerkesztőbizottságának tagja a *tiszteleti tag*ságot igazoló oklevelet, *dr. Hála József*, lapunk szerkesztője pedig a *Györffy István-emlékérmet* vette át az egyesület elnökétől, *dr. Bodó Sándor*tól. • A Jászkun Kapitányok Tanácsa értékmegőrző munkája elismeréseként 2017-ben *A Jászkunság Hagyományőrzéséért Díj*ban részesítette *Varga Istvánné Fajszi Mária* nyugalmazott pedagógust, a Bács-Kiskun Megyei Honismereti Egyesület tagját. • A Fejér Megyei Önkormányzat több évtizedes példamutató pedagógusi életműve és vezetői munkássága elismeréseként 2017-ben *Németh László-díj*ban részesítette *Csonka Lászlónét*, a Fejér Megyei Honismereti Egyesület tagját, Pedagógusnap alkalmából pedig *Székesfehérvár Oktatásáért Díj*at kapott *Kálmán Katalin* tanárnő, az egyesület elnöke. • *A kitüntetetteknek gratulálunk és további eredményes munkát kívánunk!*

A Honismereti Szövetség elnöksége

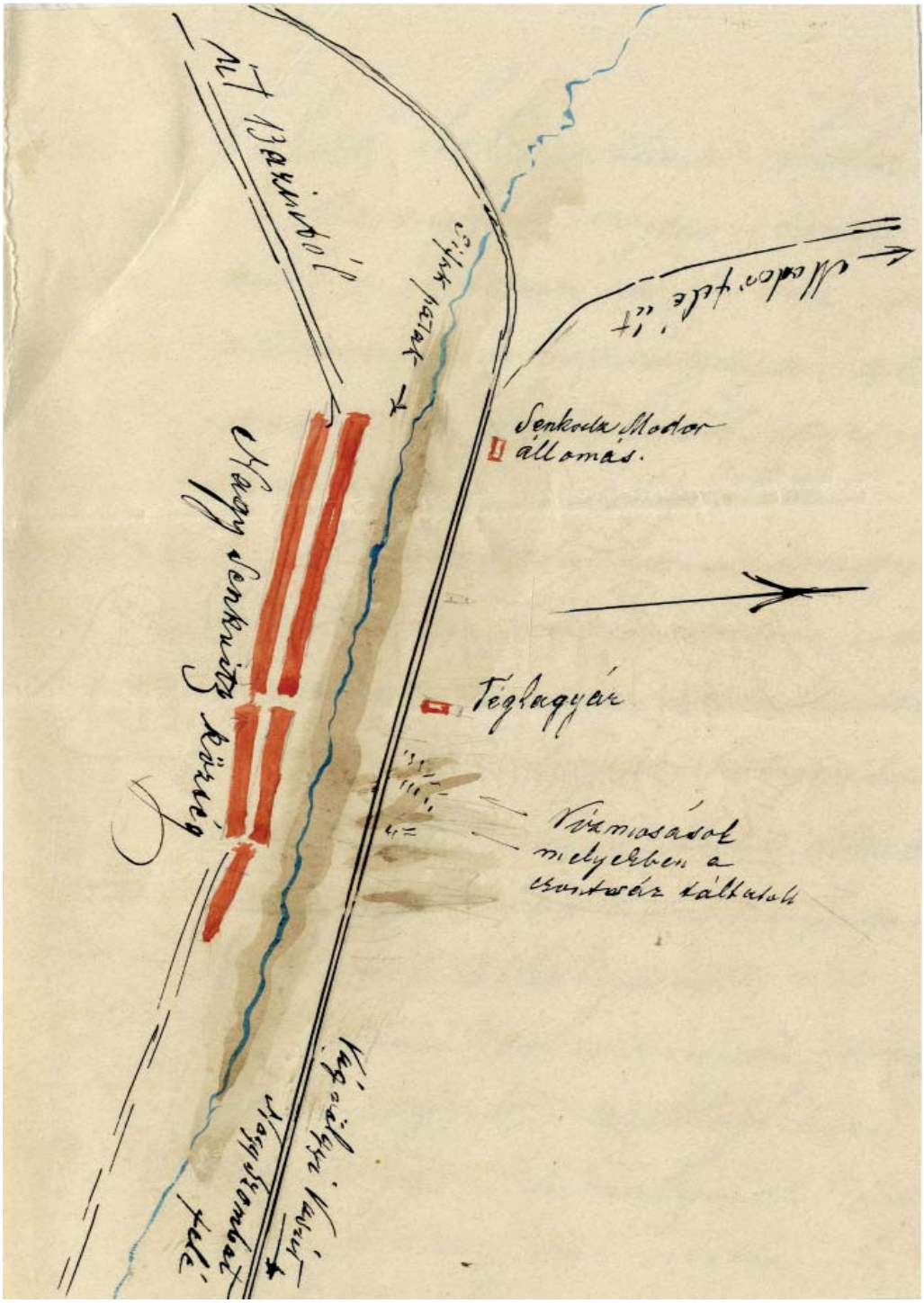

Meissl Ferenc rajza a nagysenkvici régészeti leletek lelőhelyéről
(Magyar Nemzeti Múzeum, Adattár; Nevizánszky Gábor és Prohászka Péter cikkéhez)

560 Ft

MINISZTERELNÖKSÉG

EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTÉRIUMA

EMBERI ERŐFORRÁS TÁMOGATÁSKEZELŐ

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

nka Nemzeti Kulturális Alap

Az országos honismereti akadémiák vándorbotja az egyes rendezvények emlékszalagjaival (Mándli Gyula felvétele)